

BANK REKVİZİTLƏRİ:

Kapital Bank Bakı şəhər filialı
Kod: 200026; VÖEN: 9900003611
Müxbir hesabı: 0137010001944
S.W.I.F.T. BIK AİİBAZ 2X
Hesab № 11533050000
VÖEN: 1700145131
Valyuta hesabı: 333150100

Format: 60 x 84 1/8
Fiziki çap vərəqi: 17,0
Sifariş: 144. Tiraj: 500
Qiyməti 4 manat

"Qanun" mətbəsinin ünvanı:
Nəsimi rayonu, Tb. prospekti 76
Tel.: 431-16-62; 431-38-18

ÜNVAN:

Azərbaycan Respublikası,
Bakı, AZ 1102, Nəsimi rayonu,
Tbilisi pros.,76.
Tel.: 431-38-18; 431-16-62
Faks: 431-38-18
E-mail: xuduoglu@gmail.com
www.qanun.az

DÖVLƏT VƏ HÜQUQ

Bayramov Orxan

Azərbaycan xalq cümhuriyyətinin dövlət quruculuğunun hüquqi bazası 3

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

Qasimov Alış

Ətraf mühitin mühafizəsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimi mexanizmləri 11

KONSTITUSIYA HÜQUQU

Əlibəyli Qulamhüseyn

Rusiya Federasiyasında parlament nəzarətinin hüquqi nizamlanmasının ümumi səciyyəsi 15

Qarayeva Banu

Palliativ yardım aktual insan hüququ kimi 21

Dəmirbəyli Tahirə

Silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının müdafiəsi 26

MÜLKİ HÜQUQ

Nağıyev Nazim

Aviasiya təhlükəsizliyi üçün personalın hazırlanmasında İKAO standartlarının tətbiqi qaydaları 33

Gözəlzadə Tural

Sığorta hüququnun tarixi inkişafı 38

Шарифзаде Суэлла

Семья как необходимая среда для реализации и защиты прав ребенка 42

MÜLKİ PROSES

Mövsumov Mövsüm

Mülki və inzibati prosessual hüququn sistemli əlaqəsi 49

Əsgərov Hüseyn

Mülki prosesdə nümayəndəlik institutunun müxtəlif hüquq sistemlərində yeri 53

Abbasova Günel

Məhkəmə formasında sahibkarlıq hüququnun müdafiəsinin xüsusiyyətləri haqqında bəzi düşüncələr 58

CINAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGIYA

İmanlı Məhəmməd

Ailə və yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları əleyhinə olan cinayətlər 62

Farəcür Ali

Dələduzluq cinayətinin subyektiv əlamətləri 67

Cameyi Mir Əli

Tərədilmiş talama cinayətinə görə Cinayət Məcəlləsində məsuliyyətin diferensiasiyası 71

İsazadə Elxan

Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmənin nəzəri və hüquqi əsasları 76

CINAYƏT PROSESİ VƏ KRİMİNALİSTİKA

Abbasova Firuzə

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində istintaq hərəkətlərinin bəzi konseptual problemləri 87

Abbasov Həmid

İnsan hüquqları və əsas azadlıqları ilə prosessual məcburiyyət tədbirlərinin qarşılıqlı əlaqəsi 94

İsmayılzadə Fərid

Qeyri-prosessual informasiyanın sübut qismində qiymətləndirilməsi və mümkünlük şərtlərinə əməl olunması 99

RƏYLƏR, MÜLAHİZƏLƏR VƏ TƏKLİFLƏR**Cəfərquliyev Mirəğa**

Azərbaycanda vəkil araşdırması institutunun hüquqi və nəzəri əsaslarını tərənnüm edən ilk monografiya 103

GƏNC HÜQUQŞÜNASIN TRİBUNASI**BEYNƏLXALQ HÜQUQ****Ahmedzadə Afet**

Main Choice of Law Rules in Carriage of Goods by Sea 109

Alakbarli Gunel

Transportation of electrical energy: legislation of the Republic of Azerbaijan 113

Alakbarov Nurlan

legal and economic theories of labour market regulation in the european union 117

Alizade Nihal

European Union Customs Code and further development of customs-legal relations within European Customs Union 121

Bayramli Mahira

Impact of the uncertainty of the legal status of the Caspian Sea on energy resources production 126

Rahimli Ulviyya

Limitation of liability for damages caused by sea transportation of hazardous and noxious materials: International standards and the legislation of the Republic of Azerbaijan 130

“QANUN” JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR 134

QANUN

• **Bu jurnal** öz hüquqlarını bilən və qoruyanlar üçündür. Jurnal 1992-ci ildən ayda bir dəfə nəşr edilir.

• **Hər sayda** tanınmış hüquqşünasların, iqtisadçıların, habelə hüquq və iqtisadiyyat sahəsində çalışan digər mütəxəssislərin elmi praktik məqalələri çap olunur.

“Qanun” jurnalının “**Yeni səndlər büləteni**”nin hər sayında Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarları, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları, təlimatlar və digər normativ aktlar dərc olunur.

• **Jurnalın məqsədi** hüquqi münasibətlərin və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, hüquq və qanunçuluğun təbliğatıdır.

“Qanun” jurnalına

“Qaya”, “Mətbuat yayımı”, “Səma”, MMC firmaları vasitəsilə abunə yazıla bilərsiniz.

Əlaqə telefonları:

n Qaya: 441 35 33 n Səma: 499 22 97 n

Mətbuat yayımı: 440 39 83 n MMC: 561 14 37.

“Qanun” jurnalı elmi tədqiqatların əsas müddəalarının nəşr edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir.

REDAKSİYA HEYƏTİ:**Cəfərov Zahid**

Bakı Dövlət Universitetinin “Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Dəmirçiyeva Məhəbbət

Bakı Dövlət Universitetinin “Mülki hüquq” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Əlibəyli Həsən

AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Beynəlxalq hüquq” şöbəsinin müdiri, tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Kurennoy Aleksandr

M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin “Əmək hüququ” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, RF-nin əməkdar hüquqşünası

Qasımov Alış

Bakı Dövlət Universitetinin “Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Qəfərov Mithad

Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi” kafedrası, hüquq üzrə elmlər doktoru

Qurbanov Habil

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun baş elmi işçisi, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Avropa Humanitar Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Məmmədov Zahid

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elm idarəsinin rəisi, iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

Mövsumov Mövsüm

Bakı Dövlət Universitetinin “Mülki proses və kommərsiya hüququ” kafedrası, hüquq üzrə elmlər doktoru

Rəhimov İlham

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası

Səməndərov Firudin

Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət hüququ və kriminologiya” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası

Skaçkova Qalina

Rusiya Elmlər Akademiyası Dövlət və Hüquq İnstitutunun “Əmək hüququ və sosial təminat hüququ” sektorunun müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Tomaşevski Kirill

“MİTSO” Beynəlxalq Universitetinin Əmək və korporativ hüququ kafedrasının müdiri, “Əmək və sosial hüquq” jurnalının baş redaktoru, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Zahidov Bəhram

Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü

Bayramov Orxan Zabil oğlu,
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun böyük elmi işçisi

UOT 34: 342.156

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN HÜQUQİ BAZASI

Açar sözlər: Seym, Qafqaz, Batum, Parla-
ment, respublika, partiya.

Ключевые слова: Сейм, Кавказ, Батуми,
Парламент, республика, партия.

Keywords: Seim, Caucasus, Batum, Parlia-
ment, Republic, party.

Hələ may ayının 25-də Seymin Müsəlman fraksiyasının iclasında gür-cülərin seymdən çıxacağı təqdirdə onların nə etməli olduğu məsələ geniş və hərtərəfli müzakirə edilmiş və sonda belə bir qərar qəbul edilmişdi “Əgər Gürcüstan öz müstəqilliyini elan edərsə, onda bizim tərəfi-mizdən də Azərbaycanın müstəqilliyi elan ediməlidir [5, s. 24-25,114].

May ayının 26-da Cənubi Qafqaz Seyminin sonuncu iclası keçirildi. Elə həmin gün Gürcü Milli Şurası tərəfindən Gürcüstanın müstəqilliyi elan edildi [4, s. 39]. Seymin buraxılması ilə əlaqədar yaranmış siyasi vəziyyəti müzakirə etmək üçün mayın 27-dən Seymin Müsəlman fraksiyasına daxil olan nümayəndələrin fəvqə-ladə iclası keçirildi. Mövcud vəziyyətin ciddili-yini nəzərə alaraq iclas yekdilliklə gələcəkdə Azərbaycanın idarə olunmasının hüquqi baza-sını yaratmaq məqsədilə “...ölkədə anarxiyanın hökm sürdüyü, növbədə mürəkkəb millətlər-arası məsələnin dayandığı bir vaxtda Türkiyə ilə başlanmış danışıqları başa çatdırmaq, yenicə dağılmış Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası Hökumətinin varidatı-

nın bölüşdürülməsində müsəlmanlar adından bu məsələlərdə iştirak etmək üçün xüsusi bir orqanın yaradılmasına ehtiyac hiss olunduğu bildirilir” [5, s. 27,118].

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alan Seymin Müsəlman fraksiyasının üzvləri Müvəqqəti Milli Şura yaradılması haqqında yekdil səsle qərar qəbul edərək. M.Ə.Rəsulzadəni Milli Şuranın sədri, H.Ağayev və M.Seyidovu sədrin müavinləri, M.Mahmudov və R.Vəkilovu katib seçdilər. 9 nəfərdən ibarət icraedici orqan, F.X. Xoyski yekdilliklə bu icraedici orqanın, Höku-mətin sədri seçildi [5, s. 27,118-119].

1918-ci ilin may ayının 28-də Milli Şuranın iclasında üç məsələ müzakirə olundu: 1) son hadisələrlə əlaqədar Yelizavetpolda vəziyyət barədə Həsən bəy Ağayevin məlumatı; 2) M.Ə. Rəsulzadənin Batumdan göndərdiyi məktub və teleqramların oxunması; 3) Seymin buraxılması və Gürcüstanın öz müstəqilliyini elan etməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda vəziyyət” [5, s. 28, 120].

Birinci məsələ ilə əlaqədar Yelizavetpoldan yenicə qayıtmış H.Ağayev məlumat verib bildirir ki, şəhərə məhdud sayda türk zabidləri gəlib. O bildirir ki, bu zabidlərin Gəncəyə gəl-məsinin Azərbaycanın gələcək siyasi həyatının qurulması ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Türklər Qafqazda-Azərbaycanda hər hansı bir təcavüz-kar məqsəd güdmür, əksinə, türklər Azərbaycan-ın və Zaqafqaziya Respublikasının tərəfdarı-dır” [1, s. 28-29,120-121].

İkinci məsələ ilə bağlı Şura üzvlərinə M.Ə.Rəsulzadənin Batumdan N.Yusifbəyova

göndərdiyi məktub və teleqramlar barədə ətraflı məlumat verilir.

Üçüncü məsələ ilə əlaqədar çıxış edən X.Xasməmmədov təxirə salınmadan müstəqil Cümhuriyyət elan edilməsinin hüquqi, siyasi zəruriliyini əsaslandırdı. Bu məsələ ətrafında F.X.Xoyski çıxış edərək "...digər ölkələrlə sülh danışıqları aparmaq üçün tam hüquqlu Hökumət yaratmağı təklif edir" [5, s. 29,121]. Geniş və hərtərəfli müzakirələrdən sonra Milli Şura iki nəfər bitərəf qalmaqla 24 səsle Şərqi və Cənubi Şərqi Zaqafqaziyada Azərbaycanın Müstəqil Xalq Cümhuriyyəti kimi elan olunması barədə qərar demokratik dövlətin yaranmasını hüquqi cəhətdən təsbit edən Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında akt qəbul etdi.

Beləliklə, 1918-ci il mayın 28-də axşam saat 8-ə on dəqiqə işləmiş Azərbaycanın istiqlalı elan edildi [4, s. 39]. Azərbaycan Milli Şurasının katibi Həsən bəy Ağayev tərəfindən oxunan İstiqlal Bəyannaməsi preambula-giriş və altı maddədən ibarət idi. Preambulada Cümhuriyyətin yaranması zərurəti, daxili və xarici problemləri həll etmək üçün hüquqi əsas verən addımlar atılmasının vacibliyi göstərilmişdir [5, s. 29,126-127].

Demokratik prinsip və insan hüquqlarına böyük hörmət bildirən bəyannamədə deyilir:

1. Azərbaycan tam hüquqlu və müstəqil dövlətdir. Cənubi Qafqazın cənub və şərq hissələrindən ibarətdir. Ali hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur.

2. Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Beynəlxalq birliyin bütün üzvləri, xüsusən həmsərhəd xalqlar və dövlətlərlə dostluq əlaqələri yaradacaq.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz sərhədləri daxilində millətindən, dinindən, ictimai vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarına tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verir.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti onun ərazisində yaşayan bütün xalqların sərbəst inkişafına şərait yaradacaq.

6. Məclisi-müəssisən çağırılana qədər Azərbaycanda alı hakimiyyət xalqın səsvermə

yolu ilə seçdiyi Milli Şura və Milli Şuranın qarşısında cavabdeh olan Müvəqqəti Hökumət sayılır [5, s. 30, 127].

İstiqlal Bəyannaməsi elan olunduqdan sonra Azərbaycan Hökumətinin yaradılmasını Milli Şura F.X.Xoyskiyə tapşırırdı. Bir saatlıq fasilədən sonra F.X.Xoyskinin Hökumətin yaradılması haqqında məruzəsini dinləmək üçün Milli Şuranın iclası öz işini davam etdirdi. İlk Azərbaycan Müvəqqəti Hökuməti aşağıdakı tərkibdə yarandı: Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri – F.X.Xoyski, hərbi nazir – Xosrovpaşa bəy Sultanov, xalq maarifi və maliyyə naziri – Nəsim bəy Yusifbəyli, Xarici işlər naziri – Məmməd Həsən Hacinski, poçt-teleqraf və yollar naziri – Xudat bəy Məlik-Aslanov, əkinçilik və əmək naziri – Əkbər ağa Şeyxülislamov, ədliyyə naziri – Xəlil bəy Xasməmmədov, ticarət və sənaye naziri – Məmməd Yusif Cəfərov, dövlət nəzarət naziri – Cəmo bəy Hacinski idi [5, 20,129].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması çox böyük siyasi, tarixi hadisə idi. Bu həmin dövrdə yaranmış daxili və xarici vəziyyət, həmçinin aparılan çətin, ağır, ancaq şərəfli mübarizə nəticəsində yaranan prosesin məntiqi nəticəsi idi. Bundan başqa, o zamana qədər müsəlman-türk mənşəli bütün dövlətlər əsasən dini təməl üzərində qurulduğu halda, Azərbaycan Cümhuriyyəti dünyəvi təməl üzərində qurulan ilk türk dövləti idi. Eyni zamanda, əgər o dövrə qədər Azərbaycan sözü coğrafi anlamda işlənirdisə, indi o, beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildi. Azərbaycan milli dövlətinin yaradılması bir çox səbəblərə görə millətin taleyində tarixi hadisə idi. M.Ə.Rəsulzadə bu barədə yazırdı: «28 may 1918 Bəyannaməsini nəşr etməklə Azərbaycan Şurayı-millisi, sözün siyasi mənası ilə, bir Azərbaycan millətinin varlığını təsbit etmişdir. Belə ki Azərbaycan kəlməsi sadə coğrafi, etnoqrafik və linqvistik bir kəlmə olmaqdan çıxaraq siyasi bir aləm olmuşdur» [5].

Bir çox cəhətlərinə görə 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Respublikasının yaradılması Rusiyada, Cənubi Qafqazda və dünyada gedən sosial-siyasi proseslərin tərkib hissəsi olduğu

üçün, keçmiş rus imperiyasının dağılması baxımından (digər yeni respublikaların təşəkkülü ilə birlikdə) beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə idi.

İyun ayının 17-də Milli Şuranın say etibarilə yeddinci iclası gərgin bir vəziyyətdə keçirildi. Sosialist bloku ilə Hümmətçilər Milli Şuranın tərkibindən çıxmaq barədə bəyanat verdilər. İclasa M.Ə.Rəsulzadə sədrlik edirdi. O, türk komandanlığı ilə danışıqlar barədə məlumat verib vəziyyətdən çıxış yolunun araşdırılmasını zəruri hesab etdi. Onun çıxışında iyun ayının ortalarında Azərbaycandakı böhranlı vəziyyət, onu doğuran səbəblər, Azərbaycan demokratlarının Fevral inqilabına müsbət münasibəti ətraflı şəkildə şərh edilmişdi. M.Ə.Rəsulzadə öz çıxışında Milli Şuranın buraxılmasını təklif edib bildirdi ki, şübhəsiz, bu qərar sevindirici deyildir, lakin yaranmış vəziyyətlə əlaqədar biz onu qəbul etməliyik. Əgər biz yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu tapmasaq, hakimiyyətə qaragüruhçuların keçmək təhlükəsi vardır [5, 34-36, 140-141].

Müzakirələrin nəticəsində iki qətnamə qəbul edildi. Birinci qətnamə yeni yaradılacaq Müvəqqəti Hökumətin hüquq və vəzifələrinə aid idi. Orada deyilirdi ki, Müvəqqəti Hökumət dövlət müstəqilliyini və mövcud siyasi azadlıqları ləğv etmək, aqrar və buna bənzər inqilabi qanunları dəyişdirmək hüququna malik deyildir, o, altı ay müddətindən gec olmayaraq Məclisi-müəssisəni çağırmağa borcludur, qalan məsələlərin idarəsində tam hüquqa malikdir. İkinci qətnamə isə Azərbaycan Milli Şurasının buraxılmasına aid idi. Milli Şura Azərbaycanın daxili və xarici vəziyyətindəki gərginliyi nəzərə alaraq bütün hakimiyyəti Fətəli Xan Xoyskinin rəhbərliyi ilə təşkil edilən Hökumətə verir və ona tapşırır ki, yaxın vaxtlarda çağırılacaq Məclisi-müəssisədən başqa, öz hakimiyyətini heç kimə güzəştə getməsin [5, s. 37-38, 146-147, 151-152].

Beləliklə, iyun böhranı Milli Şuranın fəaliyyətinin müvəqqəti olaraq dayandırılması ilə nəticələnsə də, hər halda Milli Şura öz əsas vəzifəsini yerinə yetirmiş oldu – Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxladı.

İyunun 17-də axşam F.X.Xoyskinin rəhbərlik etdiyi ikinci Hökumət kabinəsi yaradıldı. On iki nəfərdən ibarət olan Hökumət kabinəsinə köhnə hökumətin altı üzvü və altı yeni nazir daxil edildi [5, s. 153-155; 6, s.74].

Yeni Hökumətdə nazir portfelləri aşağıdakı qaydada bölüşdürüldü. F.X.Xoyski – Nazirlər Şurasına və Ədliyyə Nazirliyinə, M.H.Hacmski – Xarici İşlər Nazirliyinə, B.Cavanşir – Daxili İşlər Nazirliyinə, X.Məlik-Aslanov – Yollar nazirliyinə, Ə.Əmircanov – Maliyyə Nazirliyinə, X.Sultanov – Əkinçilik Nazirliyinə, N. Yusifbəyli – Xalq Maarif nazirliyinə, A.Aşurov – Ticarət və Sənaye nazirliyinə, X.Rəfibəyli – Xalq Səhiyyə-Himayəçilik Nazirliyinə rəhbərlik etməyə başladı. Hökumət kabinəsinə daxil edilmiş Ə.M.Topçubaşov, X.Xasməmmədov, M. Rəfiyev portfelsiz nazir oldular. Müvəqqəti olaraq Poçt və Teleqraf Nazirliyinə rəhbərlik etmək X.Məlik-Aslanova, Ərzaq Nazirliyinə rəhbərlik etmək A.Aşurova, Nəzarət Nazirliyinə rəhbərlik etmək M.H.Hacmskiyə tapşırıldı [3, s. 29].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruluşu parlamentli respublika idi. Bununla Azərbaycan tarixində parlament mədəniyyətinin əsası qoyulmuş oldu. Milli Şura üzvləri İstiqlal Bəyannaməsinin 6-cı bəndində "Azərbaycanın başında xalqın seçdiyi Milli Şura durur" fikrini qanuniləşdirməklə, Milli Şuranın ilk Azərbaycan Parlamenti olduğunu, həm də onun elan etdiyi Cümhuriyyətin Azərbaycan xalqının qanuni dövləti olduğunu təsdiq etdilər [6, s. 29]. Azərbaycan dövlətçiliyinin Xalq Cümhuriyyəti formasında bərpa edilməsi Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti hesab edilə bilər.

1918-ci il 28 mayda elan olunmuş İstiqlal Bəyannaməsinə görə tam hüquqlu müstəqil dövlət olan Azərbaycanda ali hakimiyyət xalqa məxsus idi, ölkənin siyasi quruluşu Xalq Cümhuriyyəti idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz sərhədləri daxilində millətindən, dinindən, ictimai vəziyyətindən və cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara siyasi hüquqlar verirdi [4, s. 30]

Azərbaycan dövlətinin parlamentli respublika formasında qurulması hakimiyyətin bölün-

məsi prinsipində öz əksini tapırdı. Qanunverici hakimiyyət parlamentə, icraedici hakimiyyət isə Hökumətə məxsus olub, dövlət ali qanunverici orqan olan Parlamentin qəbul etdiyi qanun və qərarlarla idarə edilməli idi. Hökumət parlament qarşısında cavabdeh idi. Azərbaycanın dövlət quruluşu haqqında M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Millət məclisi, məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib, dövlətin tamamən taleyinə hakim idi. Onsuz heç bir əmr keçməz, heç bir məsrəf yapılmaz, heç bir müharibə başlanmaz, heç bir barışıq imzalanmazdı. Hökumət məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Ortada hakim olacaq vasitə – vəzifə də yox idi. Parlament hakimi-mütləq idi. Burada Avropada tətbiq olunmayan həqiqi bir xalq cümhuriyyəti qurulmuşdu” [5, s. 41].

1918-ci ilin dekabrında Azərbaycan parlamenti açılana qədər onun funksiyasını Milli Şura yerinə yetirirdi. Milli Şura bir çox cəhətlərinə görə Azərbaycan parlamentinin özəyi hesab edilə bilər. Milli Şuranın üzvləri 1917-ci ilin noyabrında Rusiya Müəssislər Məclisinə seçilən müsəlman deputatları idi. Ümumi, bərabər, qapalı seçkilərdə milli partiyalar bir milyondan çox səs toplayaraq 14 deputat yerində etmişdilər [9, s. 126-128]. Müəssislər Məclisi qovulduqdan sonra Cənubi Qafqazdan seçilən deputatlar müvafiq şəkildə yerləri üç dəfə artırmaqla Cənubi Qafqaz seymini yaradılar. Odur ki, müsəlman deputatlarının sayı səsvermənin nəticələrinə uyğun olaraq 44-ə çatdı [9, s. 130]. Onlar Seymin Müsəlman fraksiyasını təşkil edirdilər. Mayın 26-da seym dağıldıqda Müsəlman fraksiyası özünü Azərbaycan Milli Şurası elan etdi və yaranmış böhranlı vəziyyətdə Azərbaycanın taleyini öz əlinə aldı. Beləliklə, əvvəlcə Milli Şura, dekabrın 7-dən sonra Parlament Cümhuriyyətin mövcud olduğu dövrdə dövlət qanunverici orqanı funksiyasını yerinə yetirməklə dövlət quruculuğunun normativ hüquqi bazasının yaradılmasında çox böyük iş görmüş oldu.

İstiqlal Bəyannaməsindən sonra Milli Şura qarşısında cavabdeh olan ilk Hökumət kabinəsi yaradıldı. 1918-ci ilin iyununda yaranmış

böhran Milli Şuranın fəaliyyətinin müvəqqəti dayandırılması ilə nəticələndi və Şuranın qərarı ilə Azərbaycanda bütün hakimiyyət Fətəli Xan Xoyskinin başçılığı ilə yaradılmış Müvəqqəti hökumətə verildi. Bu hökumət isə Məclisi-Müəssisan çağırılana qədər Azərbaycanın dövlət quruluşunu dəyişdirmək ixtiyarına malik deyildi.

Cümhuriyyət hökuməti hələ Gəncədə olarkən bütün çətinliklərə baxmayaraq, dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, dövlət atributlarını yaratmaq istiqamətində faydalı addımlar atdı. Gəncəyə köçdükdən sonra yenidən təşkil olunmuş Cümhuriyyət Hökuməti çox ağır beynəlxalq və daxili şəraitdə məsuliyyəti öz üzərinə götürdü. Vəziyyəti mürəkkəbləşdirən amillərdən biri ondan ibarət idi ki, Bakıda hakimiyyəti ələ alan S.Şaumyanın göndərdiyi 18 minlik bolşevik-daşnak silahlı qüvvələri Gəncəyə doğru yürüşə başlamışdılar. Burada Cümhuriyyətin və xalqımızın yaşadığı ata-baba torpaqlarında fiziki cəhətdən salamat qalıb-qalmaması məsələsi həll olunurdu [9, s. 220]. Məhz belə bir şəraitdə, təcili olaraq, müstəqil Azərbaycan dövlət quruculuğuna başlandı, qəti addımlar atıldı. Hökumətin qərarı ilə daxili işlər orqanları quruldu, ordu yaradılmasına başlandı. Keçmiş müsəlman hərbi korpusu Əlahiddə Azərbaycan korpusu adlandırıldı. Bunun əsasında da milli ordu yaradıldı. İyul ayının əvvəllərində ölkədə səfərbərlik keçirildi və 1894-1899-cu illərdə doğulmuş vətəndaşlar orduya çağırıldı. Dövlət quruculuğuna müqavimət göstərən bütün milli komitələr ləğv olundu və onların əmlakı müsadirə edildi. Azərbaycanda fəvqəladə vəziyyət elan edildi. Hökumət kabinəsinə daxil olan bütün nazirliklərin daxili təşkilatı quruluşu, onların fəaliyyət prinsipləri Hökumət Fərmanı ilə müəyyənləşdirildi. Avqust ayının 23-də Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qərar qəbul edildi.

Dövlət quruculuğunun gedişində milli rəmzlərin yaradılmasına xüsusi qayğı göstərilirdi. 1918-ci il iyunun 21-də qırmızı parçadan hazırlanmış və üzərində aypara, səkkizguşəli ulduz təsvir edilmiş dövlət bayrağı və iyunun 27-də

türk dilinin dövlət dili olması barədə Hökumət fərmanları elan edildi [8, s. 201]. 28 avqust qərarı ilə məktəblər milliləşdirildi. Türkiyədən dərslərlər gətirmək və müəllimlər dəvət etmək barədə qərar qəbul olundu. Yelizavetpol və Qaryagin tarixi adları bərpa olunaraq Gəncə və Cəbrayıl adlandırıldı. İyul ayının 15-də Xarici İşlər Nazirliyində Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratmaq barədə qərar qəbul olundu. Komissiya I Dünya müharibəsi dövründə bütün Cənubi Qafqaz ərazisində türk, müsəlman əhaliyə qarşı törədilən soyqırımı vəhşiliklərini və onların əmlakının talan olunması məsələlərini araşdırıb, cinayətkarları məhkəmə məsuliyyətinə cəlb etməli idi. Hökumətin bu qərarı ilə, əslində azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımları hüquqi qiymət verilməsinin əsası qoyuldu [8, s. 203] Milli Şuranın 17 iyun qərarına uyğun olaraq Müəsislər məclisinə seçkilər keçirmək üçün 1918-ci ilin sentyabrın 14-də komissiya yaradıldı. Oktyabrın 21-də isə himayəçilik naziri Musa bəy Rəfiyev başda olmaqla komissiyanın tərkibi təsdiq edildi [7, s. 22-23].

Bakının azad edilməsinin çətinlikləri, Türkiyənin birinci dünya müharibəsində məğlub olmasının doğurduğu siyasi böhran, 1918-ci ilin noyabrında ingilislərin Bakıya daxil olması ümumazərbaycan Müəsislər məclisinə seçkilər keçirməyə imkan vermədi.

Belə şəraitdə, 1918-ci il noyabrın 16-da Milli Şura beş aylıq fasilədən sonra yenidən fəaliyyətə başladı və noyabrın 19-da «Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında» Qanun qəbul etdi. Yaranmış fövqəladə şəraitdə ümumazərbaycan Müəsislər Məclisini çağırmaq mümkün olmadığı üçün Milli Şuranı ümumdövlət qanunvericilik orqanına – Azərbaycan parlamentinə çevirmək qərara alındı [5, s. 39-40; 156-160; 2, s.11].

Bu qanuna əsasən, təkpalatlı parlament 120 deputatdan ibarət olmalı idi. Milli Şuranın 44 üzvündən əlavə yerli müsəlman əhalisindən daha 36 deputat seçilməsi nəzərdə tutulurdu. Ölkə əhalisinin çoxmillətli tərkibi nəzərə alınaraq parlamentdə 21 yer ermənilərə, 10 yer

ruslara verilməli idi. Parlamentə seciləcək 21 erməni nümayəndəsindən 8-i Gəncə, 8-i Şuşa, 5-i isə Bakı erməni komitələrindən seçilməli idi. Yəhudi, alman, gürcü, polyak nümayəndələrinə hər biri üçün bir yer, Bakı həmkarlar təşkilatı üçün 3 yer, Bakı Sənaye-Ticarət palatası tərəfindən 2 yer nəzərdə tutulmuşdu [5, 40, 163-164; 7, 11-12, 29-32]. Son nəticədə erməni və rusların bir hissəsi onlara verilmiş yerlərdən imtina etsə də, parlament haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş 120 deputatın əksəriyyətinin toplanması ilə dekabr ayının 7-də H.Z. Tağıyevin Nikolayev küçəsindəki binasında müsəlman şərqində ilk parlamentin birinci iclasının açılışı oldu. Bu ölkənin istər daxili və istərsə də beynəlxalq həyatında mühüm hadisə idi.

Parlamentin açılışı Azərbaycan Milli Şurasının sədri M.Ə.Rəsulzadənin nitqi ilə başladı. O, geniş və hərtərəfli məruzə etdikdən sonra parlamentin sədrini və sədr müavini seçməyi təklif etdi. Şəfi bəy Rüstəmbəylinin təklifi ilə bitərəf hüquqşünas, geniş dünyagörüşə malik, zamanəsinin tanınmış siyasi xadimi Əli Mərdan bəy Topçubaşov Azərbaycan parlamentinin sədri, Müsavat Partiyasının üzvü, Həsən bəy Ağayev isə onun birinci müavini seçildi [2, s. 37-38]. Topçubaşov bu iclasda iştirak etmədiyindən (bu zaman o, İstanbulda Azərbaycan Respublikasının nümayəndəsi idi) iclasın sonrakı gedişi Həsən bəy Ağayevin sədrliyi ilə keçdi. Ona göstərilən böyük etimad müqabilində Həsən bəy parlamentə təşəkkürünü bildirib katib seçilməsini təklif etdi. Parlamentə Mehdi bəy Hacinski baş katib, iki nəfər də katib seçilir.

Elə həmin gün Nazirlər şurasının sədri Fətəli Xan Xoyski Hökumətin fəaliyyəti haqqındakı hesabatında, Müvəqqəti Hökumətin istefası ilə bütün hakimiyyətin parlamentə təhvil verilməsini elan etdi. Hökumətin fəaliyyətini o, dərindən təhlil edərək çıxışının sonunda bildirdi: «Hökumətin fəaliyyətində nə qədər qüsurlu və nöqsan olmuşsa da yol göstərən işıqlı yıldız bu olmuşdur: – Millətin hüququ, istiqlalı və xeyri [2, s. 38-44]. Parlamentin qərarı ilə Hökumətin

istefası qəbul edilib yeni kabinetin təşkilinə qədər ona öz işini davam etdirməsi tapşırıldı. Yeni Hökumətin təşkil edilməsi yenidən Fətəli Xan Xoyskiyə tapşırıldı. Dekabrın 26-da yeni Hökumət kabinetinin tərkibi elan edildi [7, s. 36; 2, s. 121-127]. Yeni Hökumətin yaradılmasından iki gün sonra Antanta dövlətlərinin Bakıda olan nümayəndəsi V.Tomson Azərbaycan Hökumətini tanıdığını bildirdi [9, s. 246-247]. Dekabrda təşkil edilən Azərbaycan Hökuməti koalisiyalı kabinet idi. Burada üç nəfər rus naziri də təmsil edilmişdi [9, s. 244; 7, 36]. Koalision yeni kabinetə partiya prinsipi üzrə deyil, parlament fraksiyalarının Hökumət başçısına və proqramına etimad prinsipi üzrə təşkil edilmişdi. 1919-cu ilin mart və dekabr aylarında olan Hökumət dəyişikliyinə də həmin prinsip əsas tutulmuşdu. Son iki kabinetə «Müsavət» Partiyasının liderlərindən biri olan Nəsim bəy Yusifbəyli başçılıq etdi. Onun hökumət proqramı Xan Xoyskinin Hökumət proqramının bilavasitə davamı idi. 1918-ci ilin dekabrından 1920-ci ilin aprelinə qədər müstəqil Azərbaycan Hökuməti dövlət quruculuğu, milli mənafeyin və milli təhlükəsizliyin qorunması xarici siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyətin inkişafı baxımından tarixi əhəmiyyətli işlər gördü. 1919-cu ilin axırına yaxın parlamentdəki siyasi partiyalar və qurupların qüvvələr nisbəti aşağıdakı kimi idi: «Müsavət» və bitərəflər fraksiyası 39 nəfər, «İttihad» 13 nəfər, «Əhrar» 6 nəfər, sosialistlər bloku 13 nəfər, partiyasızlar 4 nəfər, müstəqillər 3 nəfər, erməni fraksiyası 5 nəfər, daşnaksutyun fraksiyası 6 nəfər, azlıqda qalan millətlər fraksiyası 4 nəfər [7, s. 16]. Göründüyü kimi, ən böyük fraksiya bitərəf demokratların müsavətçilərlə birləşməsi ilə yarandı. Ona M.Ə.Rəsulzadə başçılıq edirdi. Bu fraksiyanın 39 üzvü var idi. Bitərəf demokratlardan bir neçə nəfər Müsavat fraksiyası ilə birləşmək istəmədiyindən bitərəflər (3 nəfər) və partiyasızlar (4 nəfər) fraksiyalarını yaratdılar. Müsəlman sosialistlər ittifaqı ilə hümmətin üzvləri 13 nəfərdən ibarət sosialistlər fraksiyasında birləşdilər. Fraksiyanın sədri S.Ağamalıoğlu idi.

İttihad partiyasının parlamentdə 13 nümayəndəsi var idi. Müsavat fraksiyasının əsas rəqibi hesab edilirdi. Fraksiyanın sədri Q.Qarabəyli idi. Əhrar partiyasının, rus-slavyan ittifaqının və digər milli azlıqların da parlament fraksiyası var idi [2, s. 16].

Parlament qanunverici və icraedici hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə uyğun olaraq millət vəkili dölət orqanlarında işləməsini məqbul saymadı. Dölət qulluğunda işləyən parlament üzvü bir neçə gün ərzində iki vəzifədən birini seçib parlamentin rəyasət heyətinə bildirməli idi.

Parlamentin istifadə etdiyi dil türk dili idi. Qeyri-türk deputatların rus dilində çıxış etmələrinə icazə verilmişdi. Lakin rəsmi sənədlərin hamısı dölət dilində – yəni türk dilində tərtib edilirdi.

Azərbaycan parlamentinin mövcud olduğu dövrdə 145-ə qədər ümumi iclası olmuşdur. Həmin dövrdə cəmi 270 qanun layihəsi təqdim edilmiş, bunlardan bir neçəsi rədd edilmiş, 230-a yaxını təsdiq edilmişdi. Qalanları barədə ya qanun qəbul edilmiş, ya da onların komissiyalarda müzakirəsi davam etdirilmişdi [2, s.18]. Ümumiyyətlə parlamentdə 11 komissiya fəaliyyət göstərmişdi.

Azərbaycan parlamentinin qanunvericilik və mərkəzi dölət orqanlarını formalaşdırmaq, onların səlahiyyətini müəyyən etmək, hökumətdən başqa bu və ya digər orqanın hesabatını dinləyib onlar haqqında müvafiq qərar qəbul etmək, eləcə də ali dölət nəzarətini həyata keçirmək funksiyaları da var idi. Parlament iclaslarının gündəliyinin xeyli hissəsi bu məsələlərə həsr edilmiş və bu barədə xüsusi qərarlar qəbul olunmuşdu. Azərbaycan parlamenti ölkədə ali qanunvericilik orqanı hesab edildiyindən bir sıra köklü məsələlər Müəsisələr Məclisində həll edilməli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin konstitusiyası da burada qəbul edilməli idi. Müəsisələr Məclisinə seçkilərin əsaslarını hazırlamaq üçün parlamentdə böyük komissiya yaradılmışdı. Bu komissiyaya bütün fraksiyaların nümayəndələri cəlb edilmişdi. Uzun müzakirələrdən sonra 1919-cu ilin

iyulun 21-də Azərbaycan Respublikasının Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında Əsasnamə qəbul edildi. Əsasnaməyə görə Müəssislər Məclisinə seçkilərdə cinsindən, dilindən, milliyyətindən asılı olmayaraq 20 yaşına çatmış bütün respublika vətəndaşları iştirak edə bilərdilər [2, s. 876-889].

Seçkilər 1920-ci ilin aprelin 20-nə təyin edildi. Lakin ölkənin xarici siyasi vəziyyətinin kəskin surətdə dəyişməsi Azərbaycan Müəssislər Məclisinə seçkilərin keçirilməsinə mane oldu.

Azərbaycan Parlamentinin qəbul etdiyi qanun və qərarların hamısı müstəqil ölkənin ilk

qanun və qərarları olduğu üçün çox əhəmiyyətli idi. Bunların içərisində vətəndaşlıq, ümumi hərbi mükəlləfiyyət, mətbuat, Milli Bankın təsisi, BDU-nun yaradılması, gömrük və poçt teleqraf xidmətinin təkmilləşdirilməsi, məhkəmə qanunvericiliyi, ordu quruculuğu, dövlət dili və s.-ni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Lakin Parlament aprelin 27-dəki sonuncu iclasında işğal faktı qarşısında qaldığı üçün hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil vermək haqqında qərar qəbul etməyə məcbur oldu və bununla da müstəqil dövlət quruculuğunun normativ hüquqi bazasını daha da təkmilləşdirilməsi, yeniləşdirilməsi işi yarımçıq qaldı.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensklopediyası. İki cildə, Bakı: "Lider" 2004, 440 s.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar) I c, Bakı: Azərbaycan, 1998, 976 s.
3. "İstiqlal" qəzeti, 1933, 28 May
4. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, 116 s.
5. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu. Bakı: 1991
6. Zaqafqaziya seyminin Müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları. Bakı: Adiloğlu 2006, 216 s.
7. Агамалиева Н., Худиев Р. Азербайджанская Республика. Страницы политической истории. 1918-1920. Баку: изд. Сабах, 1994, 112 с.
8. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты (Сборник документов) Баку: Азербайджан, 1998, 560 с.
9. Балаев А. Азербайджанское национальное движение в 1917-1918 годах. Баку: "Эльм", 1998, с. 280

Байрамов Орхан Забил оглу

О ПРАВОВОЙ БАЗЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

РЕЗЮМЕ

В статье отмечено, что после роспуска Закавказского Сейма 26 мая 1918 года был создан Временный Национальный Совет Азербайджана. На заседании новосозданного Национального Совета 28 мая 1918 года был принят Акт о независимости Азербайджана, определены права и компетенция Временного Национального Совета и ответственного перед ним Временного правительства. В июне того же года были изданы указы о государственном флаге и государственном языке, а 19 ноября принят закон о создании парламента Азербайджана. Так формировалась правовая база государственного строительства Азербайджанской Демократической Республики.

**ON LEGAL BASE OF THE STATE CONSTRUCTION OF THE AZERBAIJAN
DEMOCRATIC REPUBLIC**

SUMMARY

The author notes that after collapse of the Transcaucasian Seim it was established the Temporary National Council of Azerbaijan on May 26, 1918. At the meeting of the newly established National Council it was adopted the Act of Independence of Azerbaijan on May 28, 1918, were defined the rights and competence of the Temporary National Council and Provisional Government, responsible before it. In June of the same year, it was issued Decrees on national flag and state language, and on November 19 it was adopted the law on creation of parliament of Azerbaijan. And thus, it was formed the legal base of the state construction of the Azerbaijan Democratic Republic.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. N.Cəfərli

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S. Qurbanov

Daxil olma tarixi: 29.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 23.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Qasimov Aliş Məmiş oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor;
Bakı Dövlət Universitetinin
“Əmək və ekologiya hüququ”
kafedrasının müdiri

Əliyev Mahir Oqtay oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Əmək və ekologiya hüququ”
kafedrasının baş müəllimi

UOT 34: 341.24

ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMİ MEXANİZMLƏRİ

Açar sözlər: *beynəlxalq ekoloji-hüquqi tənzim, ətraf mühitin mühafizəsi, beynəlxalq müşahidə sistemi, dövlətlərin elmi-texniki əməkdaşlığı, təbii ehtiyatların ekoloji baxımdan əsaslandırılmış rəşional istifadəsi.*

Ключевые слова: *международное эколого-правовое регулирование; охрана окружающей среды; система международного наблюдения; научно-техническое сотрудничество государств; экологически обоснованное рациональное использование природных ресурсов.*

Keywords: *international ecological-legal regulation, environmental protection, system of international observation, scientific-technical cooperation of the states, ecologically reasonable rational use of natural resources.*

Ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsi mexanizmi beynəlxalq əməkdaşlığın funksiyalarından biridir. Bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq dünya təbiətinin qorunması, onun sərvətlərindən səmərəli istifadə, ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına dair dünya ölkələri tərəfindən qəbul edilmiş təşkilati-hüquqi tədbirlər sistemidir.

Beynəlxalq ekoloji-hüquqi tənzim mexanizminin formalaşmasına 20-ci yüzillikdə texnoloji inkişaf, sürətli sənayeləşmə və sənaye tullantılarının ətraf mühitə neqativ təsirləri və bunun nəticəsində insanların sağlamlığına yönəlmə təhlükənin qarşısının alınması amili böyük təkan vermişdir [8].

Beynəlxalq hüququn bir alt sahəsi olaraq beynəlxalq ətraf mühit hüququnun yaranmasının və beynəlxalq sahədə hüquqi mexanizm kimi inkişafının əsas üç səbəbi mövcuddur [6]:

1) ətraf mühit, yalnız milli və ya regional sahədə ortaya çıxan bir problem olmayıb, qlobal dünyada mürəkkəb bir problemdir. Dünyadakı ətraf mühit problemlərinin yalnız digər ölkələrlə əməkdaşlıq etməklə həll edilməsinin başa düşülməsi səbəbindən, dövlətlər arasında ümumi qaydalar və standartlar yaratmaq cəhdləri artmışdır. Problemin həlli üçün ölkələr arasında məcburi bir yaxınlaşma olmalıdır;

2) iqtisadi siyasət səbəbi ilə dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, bu sahədə dövlətlərin idarəetmə sahəsindəki səlahiyyətlərinin daralması ekoloji-iqtisadi dilemmaları artırmışdır;

3) digər beynəlxalq sahələrin ekoloji idarəetmə məsələsində yetərsiz qalması, yəni ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı ənənəvi anlayışların ekoloji problemlərin həllində uğursuz olmasıdır.

Beynəlxalq ekoloji hüququn məqsədi – cəmiyyətin onu əhatə edən təbii aləmlə qarşılıqlı əlaqəsi sferasında dövlətin və beynəlxalq münasibətlərin digər subyektlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə insanın davranışının tənzimlənməsi üçün hüquqi vasitə kimi xidmət etməkdir [7, c.630].

Beynəlxalq ekoloji-hüquqi tənzim ikili əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir tərəfdən, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın bütün formalarını tənzimləyən beynəlxalq ümumi hüququn tərkib hissəsidir və bununla da hüquqi tənzimləmənin prinsip və metodlarının mahiyyətinə öz təsirini göstərir. Digər tərəfdən isə daxili (milli) ekoloji-hüquqi tənzimin davamı hesab olunur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq ekologiya hüququ həmin hüquqi strukturların hər ikisinə münasibətdə nisbi müstəqilliyə malikdir.

Beynəlxalq ekoloji hüquqda yeni anlayışlar yaranır və yeni institutlar formalaşır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının ekologiya hüququnda həm milli, həm də beynəlxalq ekoloji tənzimə xas olan spesifik cəhətlər meydana gəlir. Lakin bu o demək deyildir ki, beynəlxalq ekologiya hüququ insanların, dövlət və təşkilatların hüquqi əlaqələrini əhatə edən, dövlətdaxili ekologiya hüququndan həm predmetinə, həm də hüquqi tənzimləmə metoduna görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən hüquqi sistem deyildir.

Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək sahəsində beynəlxalq ekoloji hüquq dəniz, atom və kosmos sahələrindəki hüquqla bağlıdır. Daha mürəkkəb əlaqə isə beynəlxalq və yerli ekoloji hüquq sistemləri arasındakı əlaqədir. Mürəkkəbliyə ondan ibarətdir ki, əgər yerli ekoloji hüquq bir dövlətin iradəsinə tabedirsə, beynəlxalq hüquq iki və daha çox dövlətin, habelə beynəlxalq təşkilatların iradəsindən asılıdır. Ancaq bütün hallarda beynəlxalq ekoloji hüquq normalarına üstünlük verilir. Müasir dövrdə insanın yaşamaq hüququnun – ən təbii və sadə hüququnun təmin edilməsi ekoloji problemlərin beynəlxalq həlli olmadan mümkün deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, 22 noyabr 1991-ci il “İnsan və

vətəndaşların hüquq və azadlıqları” Bəyannaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi, habelə Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasının 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, beynəlxalq hüququn qəbul olunmuş prinsip və normaları, o cümlədən beynəlxalq müqavilələr RF-nın qanunları qarşısında üstünlüyə malikdir. Bu qayda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsində də bilavasitə olaraq qeyd edilir. 151-ci maddəyə əsasən, “Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir”. Azərbaycan Respublikasının “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Qanununun 82-ci maddəsində də birbaşa olaraq qeyd edilir ki, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindən fərqli normalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir.

Beynəlxalq ekologiya hüququnun milli hüquq sistemində təsiri özünü müxtəlif formalarda büruzə verir. Belə ki, beynəlxalq konvensiyalar, müqavilə və protokollarda əksini tapan insan və vətəndaşların ekoloji hüquqları milli hüquq sistemində – dövlətlərin konstitusiyalarında, ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında ehtiva olunur. Məsələn, AR Konstitusiyamızın 39-cu maddəsində təsbit olunmuş sağlam ətraf mühində yaşamaq hüququ – mahiyyətə müstəqil, lakin bir-biri ilə sıx əlaqədə olan 3 ekoloji hüququ müəyyən edir [3, s. 561]:

- 1) əlverişli ətraf mühində yaşamaq hüququ;
- 2) ətraf mühitin vəziyyətinə dair dəqiq məlumat almaq hüququ;
- 3) ekoloji hüquq pozuntusu nəticəsində sağlamlığa və ya əmlaka vurulan zərərin əvəzinin ödənilməsi hüququ.

Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər

yüksək səviyyəli xarakter daşıyır. Belə ki, təbiətin mühafizəsi ilə bağlı məsələlər və bu sahədə insan və vətəndaşların hüquq və vəzifələri, təbiətin mühafizəsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimi AR Konstitusiyası ilə yanaşı, digər qanunvericilik aktlarında da öz təsbitini tapır. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” 8 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu bu sahədəki münasibətləri ətraflı şəkildə tənzimləyir. 14 fəsil, 82 maddədən ibarət olan Qanunun sonuncu fəslə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq adlanır və təbiətin qorunması sahəsində Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlər və təşkilatlarla beynəlxalq əməkdaşlığının həyata keçirilməsində xüsusi önəm kəsb edir. Bu Qanunun 81-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası ekoloji təhlükəsizliyin üstünlüyünün gözlənilməsi prinsiplərini rəhbər tutaraq ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirir [9].

Beynəlxalq ekoloji tənzimin əsas elementlərindən biri onun predmetidir və beynəlxalq ekologiya hüququ da öz müstəqil predmetinə malikdir. Belə predmet qismində ekoloji münasibətlər çıxış edir, daha doğrusu, beynəlxalq ekoloji ehtiyatlardan səmərəli istifadə, onların mühafizəsi və insanların sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun mühafizəsi üzrə beynəlxalq ekoloji münasibətlər çıxış edir. Bu münasibətləri öz məzmununa görə beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində yaranan digər münasibətlərdən, habelə ölkədaxili ekoloji münasibətlərdən fərqləndirmək lazımdır. Beləliklə, qeyd edilənləri sistemləşdirərək ekologiyadan istifadə və ətraf mühitin mühafizəsinin beynəlxalq-hüquqi tənziminin predmetinə aşağıdakı məsələləri aid etmək olar:

1) ətraf mühitə müxtəlif mənbələrdən dəyən zərərin qarşısının alınması, azaldılması və aradan qaldırılması;

2) təbii ehtiyatların ekoloji baxımdan əsaslandırılmış rəşional istifadəsi rejiminin təmin edilməsi;

3) ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı dövlətlərin elmi-texniki əməkdaşlığı [5, s. 304].

Ekoloji problemlərin beynəlxalq xarakter kəsb etməsi ekoloji sistemlərin sabitliyini qoruyub saxlamaq üçün konkret tədbirlərin axtarış tapılmasını tələb edir. Planetin təbii mühitin zərərli təsirlərindən qorunması iki fəaliyyət istiqamətini nəzərdə tutur:

1) **nəzarət** – bu istiqamət ətraf mühitin monitorinqinin – onun vəziyyətinə daimi nəzarətin təşkilini tələb edir. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində yaradılmış beynəlxalq təşkilatların bu sahədə xüsusi rolu vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox ekoloji xarakter daşıyan beynəlxalq konvensiyalar və müqavilələrdə ətraf mühitin mühafizəsi üzrə nəzarət sisteminin formalaşması nəzərdə tutulur;

2) **idarəetmə** – qeyd edilən bu istiqamət başlıca olaraq təbiət mühafizəsinin tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərdən istifadəni nəzərdə tutur. Dövlətlər beynəlxalq ekoloji konvensiyaların əsas tərəfi kimi çıxış etdiyindən təbiətin qorunması və mühafizəsi üzrə idarəetmənin həyata keçirilməsində onların rolu əvəzəedilməzdir [2, s. 488].

Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq-hüquqi tənzim mexanizminin ən mühüm istiqamətlərindən biri global monitorinqin, başqa sözlə ətraf mühitin vəziyyətinə beynəlxalq müşahidə sisteminin yaradılması, insan fəaliyyəti nəticəsində təbiətdə baş verən dəyişiklikləri və bu dəyişikliklərin nəticəsini qeydə almaq və təhlil etməkdən ibarətdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016, 72 s.
2. Əsədov A.Ə., Axundzadə L.T., Quliyeva Z.N. Ekologiya hüququ: Dərslik. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2007, 509 s.
3. Əsgərov Z. Konstitusiya hüququ: Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 757 s.
4. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2015, 14 s.

5. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq: Dərslik. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2002, 418 s.
6. Kılıç Selim, Uluslararası çevre hukukunun gelişimi üzerine bir inceleme, Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.
7. Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. М.: Юрист, 2009, 684с.
8. http://cevreonline.com/hukuk/cevhukuk_tarihce.htm
9. www.eco.gov.az/qanunlar/q24.doc

**Гасымов Алыш Мамиш оглу
Алиев Махир Огтай оглу**

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены вопросы о международно-правовых механизмах регулирования охраны окружающей среды. Выявлены основные права субъектов экологического пользования и принципы охраны окружающей среды на международно-правовом уровне.

**Gasimov Alish Mamish
Aliyev Mahir Ogtay**

**INTERNATIONAL-LEGAL MECHANISMS OF REGULATION OF
ENVIRONMENTAL PROTECTION**

SUMMARY

In the article, under consideration are the questions of international-legal mechanisms of regulation of environmental protection. The author dwells on the rights of subjects of ecological use and the principles of environmental protection at the international legal level.

**Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. Z.İ. Cəfərov
Daxil olma tarixi: 01.05.2018
Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib
Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018**

Əlibəyli Qulamhüseyn Surxay oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Konstitusiya hüququ”
kafedrasının baş müəllimi
G_alibeyli@yahoo.com

UOT 34: 342.53

RUSIYA FEDERASIYASINDA PARLAMENT NƏZARƏTİNİN HÜQUQİ NİZAMLANMASININ ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Açar sözlər: *parlament, parlament nəzarəti, hüquqi nizamlaşdırma, Federal Məclis, Federasiya Şurası, Dövlət Duması, Hökumət.*

Ключевые слова: *парламент, парламентский контроль, правовое регулирование, Федеральное Собрание, Совет Федерации, Государственная Дума, правительство.*

Keywords: *parliament, parliamentary control, legal regulation, Federal Assembly, Council of Federation, State Duma, government.*

Rusiya Federasiyasının Konstitusiya-sına əsasən, iki palatadan – Federa-siya Şurası və Dövlət Dumasından ibarət Federal Məclis ölkənin nümayəndəli və qanunverici orqanıdır. Konstitusiya parlament nəzarətinin həyata keçirilməsini Federal Məclis-in funksiyalarından biri kimi birbaşa təsbit etməsə də, Rusiya parlamentinin bir sərə nəzarət səlahiyyətlərini nəzərdə tutur. Parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli məsələlər Konstitusiyanın bəzi maddələri, “Parlament nəzarəti haqqında” Federal Qanun, “Rusiya Federasiyası Federal Məclisinin parlament istintaqı haqqında” Federal Qanun, “Rusiya Federasiyasının Hesablama Palatası haqqında” Federal Qanun, parlament palatalarının rəqlamentləri ilə nizamlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya parlamentinin palataları olan Federasiya Şurası və Dövlət Dumasından parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabərhüquqlu deyil. Dövlət Duması parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi sahəsində daha üstün səlahiyyətlərə malikdir. Belə ki Hökumətə etimad haqqında məsələnin həlli yalnız Dövlət Dumasının müstəsna səlahiyyətlərinə aiddir. Konstitusiyanın 117-ci maddəsinə əsasən, Dövlət Duması Rusiya Federasiyası Hökumətinə etimadsızlıq göstərə bilər. Hökumətə etimadsızlıq göstərilməsi haqqında qərar Dövlət Duması deputatlarının ümumi sayının səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Dövlət Duması tərəfindən hökumətə etimadsızlıq göstərildikdən sonra Rusiya Prezidenti Hökuməti istefaya göndərə bilər, yaxud da Dövlət Dumasının qərarı ilə razılaşmaya bilər; sonuncu halda Hökumət öz fəaliyyətini davam etdirir. Üç ay müddətində Dövlət Duması Hökumətə təkrar etimadsızlıq göstərsə, Prezident Hökuməti istefaya göndərə və ya Dövlət Dumasını buraxa bilər [2].

Konstitusiya, həmçinin, Hökumətin təklifi ilə Dövlət Dumasında etimad haqqında məsələnin həllini də nəzərdə tutur. Müəyyən olunur ki, Hökumətin sədri istənilən vaxt Dövlət Duması qarşısında etimad haqqında məsələni qoya bilər. Əgər Dövlət Duması etimad göstər-

məkdən imtina edərsə, Prezident 7 gün müddətində Hökuməti istefaya göndərmək və ya Dövlət Dumasını buraxaraq yeni seçkilər təyin etmək haqqında qərar qəbul edir.

Dövlət Duması, həmçinin, Hökumətin fəaliyyətinin nəticələri, o cümlədən özünün qaldırdığı məsələlər haqqında illik hesabatları müzakirə edir, Prezidentə qarşı ittiham irəli sürməklə onun vəzifədən kənarlaşdırılması haqqında məsələ qaldırmaq hüququna malikdir.

Konstitusiyaya əsasən, Federasiya Şurası və Dövlət Duması federal büdcənin icrasına nəzarəti həyata keçirmək üçün Hesablama Palatasını yaradır, səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə parlament dinləmələrini həyata keçirir (101-ci maddənin 3 və 5-ci bəndləri).

Göründüyü kimi, Rusiya Federasiyasında parlament nəzarəti ilə əlaqəli məsələlər Konstitusiya səviyyəsində ən ümumi şəkildə nizamlanır. Bu məsələlər daha müfəssəl şəkildə isə yuxarıda adlarını çəkdiyimiz qanunlar, habelə Federasiya Şurasının və Dövlət Dumasının rəqlamentləri ilə nizamlanır [6; 7].

Rusiya Federasiyası azsaylı ölkələrdən biridir ki, parlament nəzarəti ilə əlaqəli məsələlər ayrıca qanunlarla nizamlanır. 7 may 2013-cü ildə qəbul edilmiş “Parlament nəzarəti haqqında” Federal Qanun bütövlükdə ölkə səviyyəsində parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli ictimai münasibətləri nizamlayır. Rusiya Federasiyanın subyektləri tərəfindən də eyni məzmunlu qanunlar qəbul edilmişdir.

Federal Qanun, ilk növbədə, parlament nəzarətinin məqsədlərini, prinsiplərini və əsas formalarını və ayrı-ayrı formaların həyata keçirilməsinin ümumi şərtlərini müəyyən edir. Qanun parlament nəzarətinin məqsədlərini aşağıdakı kimi təsbit edir:

1) Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasına riayət olunmasının, federal konstitusiya qanunlarının və federal qanunların icrasının təmin olunması;

2) Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası ilə təmin edilən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi;

3) qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi;

4) Rusiya Federasiyasının dövlət orqanlarının fəaliyyətində olan əsas problemlərin aşkara çıxarılması, dövlət idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi prosesində aşkara çıxarılmış çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin diqqətinin həmin çatışmazlıqlara cəlb edilməsi;

5) korrupsiyanın qarşısının alınması;

6) Rusiya Federasiyası qanunvericiliyinin tətbiqi təcrübəsinin öyrənilməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə və icrasının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəlik tövsiyələrin hazırlanması.

Parlament nəzarəti dövlət hakimiyyəti orqanının spesifik fəaliyyəti olaraq [5, s.281] qanunçuluq, insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına riayət olunması, hakimiyyətlərin bölünməsi, parlament nəzarəti subyektlərinin sərbəstliyi və müstəqilliyi, sistemlilik və aşkarlıq prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Parlament nəzarəti haqqında məlumatlar cəmiyyət və kütləvi informasiya vasitələri üçün açıqdır, o cümlədən “İnternet” informasiya-telekommunikasiya şəbəkəsi vasitəsilə yayıla bilər. Rusiya Federasiyasının Federal Məclisi qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq, məhdudlaşdırılanlar istisna olmaqla, parlament nəzarəti haqqında məlumatların hamı üçün çatımlığını təmin etməlidir.

Təhlil olunan qanuna əsasən, Rusiya Federasiyasında parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi ədalət mühakiməsini, cinayətlərin istintaqını, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının öz səlahiyyətləri daxilində həyata keçirdikləri fəaliyyəti əvəz etmir. Parlament nəzarəti subyektlərinin həmin fəaliyyətə müdaxiləsi yolverilməzdir.

“Parlament nəzarəti haqqında” Federal Qanun, həmçinin, parlament nəzarətinin subyektlərinin dairəsini də dəqiq müəyyən edir. Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, federal

səviyyədə parlament nəzarətini həyata keçirən subyektlərə Federal Məclisin hər 2 palatası, yəni Federasiya Şurası və Dövlət Duması, palataların komitə və komissiyaları, parlament istintaq komissiyası, Federasiya Şurasının üzvləri və Dövlət Dumasının deputatları aid edilir. O cümlədən Hesablama Palatası da, xarici dövlət auditinin (nəzarətinin) daimi fəaliyyət göstərən və Federal Məclisə hesabat verən ali orqanı kimi qanunvericiliklə müəyyən edilən hallarda, qaydada və formalarda parlament nəzarətinin həyata keçirilməsində iştirak edir [8].

Nəzərdən keçirilən Qanun parlament nəzarətinin formalarının dairəsini də dəqiqləşdirir. Həmin Qanununun 5-ci maddəsi parlament nəzarətinin aşağıdakı formalarını müəyyən edir:

1) Dövlət Duması tərəfindən Rusiya Federasiyasının Hökumətinə etimad haqqında məsələyə baxılması;

2) Federal Məclisin palataları, onların komitələri, Hesablama Palatası tərəfindən büdcə hüquq münasibətləri sahəsində ilkin, cari və sonrakı nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi;

3) Dövlət Duması tərəfindən Hökumətin fəaliyyəti haqqında illik hesabatların, o cümlədən Dövlət Dumasının suallarına cavabların dinlənilməsi;

4) Dövlət Duması tərəfindən Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankının illik hesabatlarına baxılması və onlara dair qərarların qəbul olunması;

5) Mərkəzi Bankın illik hesabatlarının və vahid dövlət pul-maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərinin təqdimi zamanı Mərkəzi Bankın fəaliyyəti haqqında Mərkəzi Bankın sədrinin məruzələrinin dinlənilməsi;

6) Mərkəzi Banka münasibətdə “Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı (Rusiya Bankı) haqqında” Federal Qanuna uyğun olaraq digər formalarda parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi; Mərkəzi bankın, onun struktur bölmələri və təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin Hesablama Palatası tərəfindən yoxlanılması haqqında qərar qəbul edilməsi, Mərkəzi

Bankın nümayəndəsinin iştirakı ilə parlament dinləmələrinin keçirilməsi və s. bu formalara aid edilə bilər [1, s.126-127].

7) Federal Məclisin palataları tərəfindən parlament sorğularının göndərilməsi;

8) Federasiya Şurasının üzvləri və Dövlət Dumasının deputatları tərəfindən sorğuların göndərilməsi;

9) Federal Məclisin palatalarının iclaslarında “Hökumət saati” çərçivəsində Rusiya Federasiyası Hökumətinin üzvlərinin, federal icra hakimiyyəti orqanlarının, digər federal dövlət orqanlarının, büdcədən kənar dövlət fondlarının rəhbərlərinin və vəzifəli şəxslərinin məlumatlarının, parlament üzvlərinin suallarına cavablarının, həmçinin palataların komitə və komissiyalarının iclaslarında göstərilən vəzifəli şəxslərin məlumatlarının dinlənilməsi;

10) fəvqəladə xarakter daşıyan məsələlər barədə məlumat almaq məqsədilə Hökumətin sədrinin, onun müavinlərinin, Baş prokurorun, Mərkəzi Bank sədrinin, Mərkəzi Seçki Komissiyası sədrinin, digər vəzifəli şəxslərin hesabatlarının dinlənilməsi;

11) Hesablama Palatasının sədrinin, onun müavinlərinin, auditorların vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;

12) Federal Məclisin palataları ilə Hesablama Palatasının qarşılıqlı fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

13) Dövlət Duması ilə İnsan hüquqları üzrə Müvəkkilin qarşılıqlı fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

14) Rusiya Federasiyasında qanunçuluğun və hüquq qaydasının vəziyyəti və onların möhkəmləndirilməsi üzrə görülən işlər haqqında Baş prokurorun illik məruzələrinin dinlənilməsi;

15) federal qanunlar əsasında yaradılan qurumlara Federal Məclisin palatalarının nümayəndələrinin təyin edilməsi və geri çağırılması;

16) Hökumət üzvlərinin, digər vəzifəli şəxslərin Federal Məclisin palatalarının komitə və komissiyalarının iclaslarına dəvət olunması;

17) parlament dinləmələrinin keçirilməsi;

18) parlament istintaqının aparılması.

Federal qanunlarla nəzərdə tutulan normativ-hüquqi aktların hazırlanması və qəbuluna nəzarət parlament nəzarətinin ayrıca forması kimi nəzərdə tutulur. Müəyyən olunur ki, Federal Məclisin palataları öz rəqlamentləri ilə müəyyən edilən qaydada Hökumət və federal icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hazırlanması və qəbulu federal qanunlarla nəzərdə tutulan normativ-hüquqi aktların vaxtında qəbul edilməsinə, habelə müvafiq hüquq münasibətlərinin nizamlanmasının tamlığına nəzarət edirlər. Rusiya Federasiyasının Hökuməti hər kvartal başa çatdıqdan sonra 30 gündən gec olmayaraq hazırlanması və qəbulu federal qanunlarla nəzərdə tutulan normativ-hüquqi aktların hazırlanmasının gedişi və qəbulunun təxmini vaxtı barədə barədə məlumatlandırılmalıdır [8].

“Parlament nəzarəti haqqında” Federal Qanun parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin planlaşdırılmasının, parlament nəzarətinin təşkilati, hüquqi və metodiki cəhətdən təmin olunmasının əsaslarını, parlament nəzarətinin nəticəsi kimi qəbul edilə bilən qərarların növlərini də müəyyən edir. Qanunla nəzərdə tutulur ki, parlament nəzarəti daimi əsaslarla və ya birdəfəlik həyata keçirilə bilər. Parlament nəzarətinin daimi əsaslarla həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər Federal Məclisin palatalarının tədbirlər planına Dövlət Dumasının fraksiyalarının, hər 2 palatanın komitə və komissiyalarının, Federasiya Şurası üzvlərinin və Dövlət Duması deputatlarının yazılı təklifi ilə daxil edilə bilər. Federal Məclisin palataları tərəfindən Hesablama Palatasının iştirakı ilə daimi əsaslarla parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər Hesablama Palatasının növbəti il üçün iş planına daxil edilir.

Daimi əsaslarla parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin təşkilinə ümumi rəhbərliyi Federal Məclisin palatalarının sədri və onların müavinləri müvafiq palatanın rəqlamenti ilə müəyyən edilən qaydada ümumi rəhbərlik edirlər. Parlament nəzarətinin təşkilati, hüquqi və metodiki cəhətdən təmin olunması isə Federal Məclisin palatalarının aparatları tərəfindən həyata keçirilir.

Parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi nəticəsində Federal Məclisin palataları öz səlahiyyətləri çərçivəsində aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edə bilərlər:

1) qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Dövlət Dumasına təqdim etmək üçün müvafiq federal qanun layihəsinin hazırlanmasını komitə və komissiyalara tapşırmaq;

2) aşkar edilmiş qanun pozuntularının, habelə həmin pozuntulara kömək edən səbəblərin və şəraitin aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görülməsini müvafiq dövlət orqanı və vəzifəli şəxslərə təklif etmək;

3) Rusiya Federasiyasının Hökumətinə etimad haqqında məsələyə baxmaq;

4) təyin və azad edilməsi müvafiq palatanın səlahiyyətində olan şəxsləri qanunvericiliklə müəyyən edilən qaydada vəzifədən azad etmək;

5) Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası və federal qanunlarla fəaliyyəti qənaətbəxş sayılmayan şəxsi vəzifədən azad etmək haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan şəxslərə müraciət etmək və ya fəaliyyəti qənaətbəxş sayılmayan şəxsin vəzifədən kənarlaşdırılmasına dair təqdimat vermək;

6) Rusiya Federasiyasının prokurorluq orqanlarına və ya İstintaq Komitəsinə müraciət etmək.

Dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, təşkilatı və ya müvafiq vəzifəli şəxs parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi nəticəsində Federal Məclisin palatalarının təkliflərinə baxmalı, nəticələri barədə bir ay ərzində və ya palatanın müəyyən etdiyi müddətdə uyğun palatanı xəbərdar etməlidir [1, s. 242-243].

“Rusiya Federasiyası Federal Məclisinin parlament istintaqı haqqında” Federal Qanun dövlət və cəmiyyət üçün mənfi nəticələrə səbəb olan faktların və halların istintaqı üzrə Federal Məclisin palatalarının fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli yaranan ictimai münasibətləri nizamlamaqla parlament istintaqının aparılması üçün hüquqi əsasları müəyyən edir [9]. Bu Qanun parlament istintaqının məqsədlərini, predmetini, prinsiplərini və təşkilati

formalarını, parlament istintaq komissiyasının yaradılması və fəaliyyətinin prosedur qaydalarını, həmçinin, parlament istintaqına cəlb olunmuş vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların hüquq və vəzifələrini və parlament istintaqının həyata keçirilməsi ilə bağlı digər məsələləri nizamlayır [3, s.9-10].

“Rusiya Federasiyasının Hesablama Palatası haqqında” Federal Qanun müvafiq qurumun yaradılması və həmin qurum tərəfindən federal büdcə, büdcədən kənar dövlət fondları vəsaitlərinin, federal mülkiyyətin formalaşmasına, idarə olunmasına və onlar barəsində sərəncam verilməsinə xarici dövlət auditinin (nəzarətinin) həyata keçirilməsi prosesində yaranan münasibətləri nizamlamaqla Federal Məclisin palatalarının parlament nəzarətini həyata keçirmələri üçün hüquqi əsaslar yaradır [10].

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya Federasiyasında parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli ayrı-ayrı məsələlər digər qanunlarla da nizamlanır, palataların rəqlamentləri ilə dəqiqləşdirilir və konkretləşdirilir.

Rusiya Federasiyası parlament nəzarəti ilə əlaqəli məsələlərin ayrıca qanunlarla nizamlan-

ması təcrübəsini müsbət və Azərbaycan Respublikasının da bu təcrübədən yararlanmasını məqsədə uyğun hesab edirik. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında parlament nəzarətinin müəyyən ünsürləri mövcud olsa da, ayrıca bir hüquq institutu kimi hələ tam şəkildə formalaşmamışdır. Respublikamızda parlament nəzarəti ilə əlaqəli məsələlərin konstitusiyaya-hüquqi nizamlanması systemsiz, parakəndə və natamam xarakter daşıyır və müvafiq sahəyə aid olan məsələlərin əksəriyyətini əhatə etmir.

Parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan məsələlərin daha sistemli və kompleks şəkildə nizamlanmasının təmin olunması baxımından Azərbaycan Respublikasında parlament nəzarəti haqqında ayrıca qanunun qəbul edilməsini daha məqsədə uyğundur. Bu qanun Azərbaycan Respublikasının idarəetmə formasına uyğun olaraq parlament nəzarətinin digər dövlətlərin təcrübəsində sınaqdan çıxmış əsas formalarını müəyyən etməklə yanaşı, parlament nəzarətinin həyata keçirilməsinin prosedur qaydalarını, hüquqi nəticələrini və digər məsələləri də nizamlaya bilər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Кондрат Е.Н. Комментарий к Федеральному закону «О парламентском контроле» (постатейный). М.: ЗАО Юстицинформ, 2013, 248 с.
2. Конституция Российской Федерации/ <http://constitution.kremlin.ru/>
3. Малумов А.Ю., Малумов Г.Ю. Комментарий к Федеральному закону «О парламентском расследовании Федерального Собрания в Российской Федерации» (постатейный). М.: ЗАО Юстицинформ, 2007, 416 с.
4. Парламентский контроль в Российской Федерации. Научно-практическое пособие. М.: Издание Государственной Думой, 2011, 160 с.
5. Парламентское право России: монография / под ред. Т.Я.Хабриевой. М.: Издание Государственной Думой, 2013, 400 с.
6. Регламент Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации <http://www.gosduma.net/about/regulations>
7. Регламент Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации <http://council.gov.ru/structure/council/regulations>
8. Федеральный закон «О парламентском контроле»/ <http://base.garant.ru/70372950/>
9. Федеральный закон «О парламентском расследовании Федерального Собрания в Российской Федерации» / <http://base.garant.ru/189019/>
10. Федеральный закон «О счетной палате Российской Федерации /<http://base.garant.ru/70353474/>

**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПАРЛАМЕНТСКОГО
КОНТРОЛЯ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются некоторые общие вопросы правового регулирования парламентского контроля в Российской Федерации. Отмечается, что Конституция России, хотя не закрепляет парламентского контроля как функция Федерального Собрания, предусматривает некоторые полномочия контрольного характера. Вопросы, связанные с осуществлением парламентского контроля регулируется некоторыми статьями Конституции, федеральными законами о парламентском контроле, о счетной палате и др.

Alibayli Gulamhuseyn Surkhay

**GENERAL CHARACTERISTIC OF LEGAL REGULATION OF PARLIAMENTARY
CONTROL IN THE RUSSIAN FEDERATION**

SUMMARY

The article deals with some general questions of legal regulation of parliamentary control in the Russian Federation. It is noted that the Constitution of Russia though doesn't fix parliamentary control as the function of Federal Assembly, provides some powers of control character. The questions connected with implementation of parliamentary control is regulated by some articles of the Constitution, federal laws on parliamentary control, on Audit Chamber, etc.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. S. F. Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov

Daxil olma tarixi: 20.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 16.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Qarayeva Banu İsa xızı,
 AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
 doktorantı, Bakı Dövlət Universitetinin
 “İnsan hüquqları və informasiya hüququ”
 üzrə YUNESKO” kafedrasının müəllimi

UOT 34: 342.413

PALLIATİV YARDIM AKTUAL İNSAN HÜQUQU KİMİ

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, insan hüququ, palliativ yardım, sağlamlıq hüququ, bioetika, sosial xidmət.

Ключевые слова: международное право, права человека, паллиативная помощь, право на здоровье, биоэтика, социальное действие.

Keywords: international law, human rights, palliative care, right to health, bioethics, social action.

Dünya ictimaiyyətinin bütün sferalarında XX əsrin sonlarından başlayan köklü sosial dəyişikliklər müasir dövrün həm beynəlxalq hüquq normalarında, həm də milli qanunvericilik aktlarında insan hüquq və azadlıqlarını vacib hüquqi tələbə çevirir. Dünyanın hüquqi dövlətləri ilə bir cərgədə dayanmaq iddiasında olan istənilən dövlətin öz qanunvericiliyini beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun qurması dövrün reallığıdır. Deməli, insan hüquq və azadlıqları problemləri artıq dövlətlərin təkə daxili məsələsi deyil, həm də əhəmiyyətli beynəlxalq hüquq mövzudur: dünya birliyinin inkişafı ilə əlaqədar baş verən dəyişikliklər, öz növbəsində, dövlətlərin ənənəvi olaraq, daxili işi kimi qəbul edilən məsələləri beynəlxalq problem səviyyəsinə qaldırır. Başqa sözlə desək, insan hüquq və azadlıqları ayrı-ayrı dövlət və cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və xüsusiyyətləri ilə deyil, ümumbəşəri insani dəyərlərlə müəyyən-

ləşdirilməlidir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi və qorunması, habelə bununla bağlı meydana çıxan öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vacib problem kimi birbaşa olaraq insan meyarı ilə bağlıdır. Yəni insan hüquqlarının sadəcə beynəlxalq və dövlətdaxili aktlarda təsbit olunması onun müdafiəsinə əsas vermir. Bu işdə həm də insan hüquqlarının subyekti və daşıyıcısı sayılan insanın canlı varlıq olaraq qorunması və onun normal mühitdə yaşaması üçün lazımı şəraitin yaradılması bəşəriyyətin qarşısında duran ən ümdə vəzifə hesab olunmalıdır [2, s. 13-18].

Haqqında məlumat verəcəyimiz **palliativ yardım** da bu vəzifələrdən sayılır. “Palliativ” sözünün həqiqi mənası “plaş”, “maska”, törəmə mənası isə “örtən”, “bürüyən”, “qoruyan” olan latın mənşəli “pallium” sözündən götürülüb və ideya ağırlığı bütün insanların həyata gəldiyi andan bərabər hüquqlu şəkildə şəxsi ləyaqət və mənəvi dəyərlərə, yüksək standartlara əsaslanan sağlamlıq hüququna malik olmasının üzərinə düşür.

Palliativ yardımın insan hüququnun tərkib hissəsi kimi reallaşmasına təkan verən yuridik qüvvə isə XX əsrin ortalarında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının eqidasının təsiri ilə yaranan, dörd beynəlxalq sənədlə (1948-ci ildə qəbul edilmiş İnsan hüquqları haqqında Bəyannamə, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta Fakültativ protokollar, İrqi diskriminasiyanın ləğvi barədə

Konvensiya) reallaşan “İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill” (*International bill of human rights*) sayılır. Belə ki, bu sənədlərin hər birinin məzmununda palliativ yardımın birbaşa və dolayısı ilə reallaşmasına xidmət edən maddə və bəndlər var. Məsələn, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda hər bir dövlətin bütün insanların sağlamlıq, o cümlədən profilaktik və palliativ yardım hüququnun tanınması barədə öhdəlik götürməsi, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının müəyyənləşdirdiyi zəruri dərman preparatlarının, xüsusilə morfi və opioidlərin əlçatan olması ayrıca maddələr şəklində qeyd edilir. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, heç bir insan işgəncəyə, qeyri-insani, qəddar rəftara, şəxsiyyətini alçaldılmasına məruz qala bilməz”. Fikrimizcə, keçən əsrin ortalarında qəbul edilmiş bu hüquqi sənədlər müasir beynəlxalq insan hüququ, o cümlədən palliativ yardım, sağlamlıq hüququ, bioetika üçün mühüm klassik mənbələrdəndir. Məqsədi ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olan palliativ yardımın hədəfi xəstənin ömrü ləyaqətlə - ağrısız, əzabsız başa vurmaq, yarımçıq qalmış işləri bitirmək, doğma və yaxınlar ilə "halallaşmaq" və ləyaqət ilə vidalaşmaqdır, xəstənin yaxınları üçün insanın ölümündən sonra itki ağrısını çəkən yaxınlarına mənəvi dəstək olmaqdır. Fikrimizcə, palliativ yardım formasına görə individualıq kəsb edir, yəni hədəfi fərdi fiziki, maddi, psixoloji, mənəvi cəhətdən təmin etmək olsa da, fəlsəfəsinə, məzmununa görə sosialdır.

Palliativ yardımın rüşeymləri mərhəmətdən doğan könüllü xidmət formasında keçən yüzilliklərə gedib çıxır. Belə ki, o, XIX-cu əsrdə hospis hərəkatı kimi başlamış və ilk dəfə London və İrlandiyada çox ağır xəstə və özlərə yardım göstərmək üçün dini təşkilatlar tərəfindən yaradılmışdır. Son illərdə isə palliativ yardım çox böyük hərəkata çevrilmiş və əksər ölkələrdə tibbi yardım, sosial xidmət, mənəvi-psixoloji, maddi dəstək şəklində reallaşır.

ABŞ-da, digər inkişaf etmiş və son illərdə isə inkişafda olan ölkələrdə palliativ yardım sistemi könüllülük əsasında başlamış və hazırda səhiyyə sisteminin mühüm hissəsinə çevrilib. Palliativ yardımın əsasını qoyanlardan olan **Sesiliya Sonders** "Sənin həyatın son anadək əhəmiyyətli olacaq, çünki sən sən sən" ifadəsi ilə İngiltərədə minlərlə insanın özünə və yaxınlarının həyatına olan münasibətini dəyişdi.

Beynəlxalq təcrübədə palliativ yardım ilk olaraq, səhiyyənin mühüm tərkib hissəsi kimi səciyyələndirilib və palliativ tibb adı altında həyata keçirilib. 1987-ci ildə tibbin ayrıca sahəsi kimi qəbul edilən palliativ yardım 1990-cı ildə zəruri ehtiyac kimi spektrini dəyişərək, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan xəstələr üçün fəal tibb və sosial yardım kimi qiymətləndirildi. Deməli, palliativ yardımın başlanğıc məqsədi terminal mərhələdə olan xəstənin səhhətinin yaxşılaşdırılması, fiziki və psixoloji vəziyyətini yüngülləşdirmək olub. Bu işi kortəbii, mexaniki deyil, sistemli, diferensial və eyni zamanda da ümumi yanaşmanı təmin edərək davamlı formaya salmaq sonrakı məqsəd kimi hüquqi bazanın olmasını zəruriləşdirib. Başqa sözlə desək, az bir zaman kəsiyində tibbi və sosial xidmətdən insan hüququna keçid reallaşib. Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, palliativ yardım tarixən tibbi hüququn, o cümlədən, bioetikanın tərkib hissəsi kimi təzahür etsə də, hazırda müasir beynəlxalq insan hüququnun mühüm problemidir və kökündə insanların şəxsiyyət kimi eyni mənəvi haqlara və yüksək həyat standartlarına malik olmaq hüquqları dayanır. Eyni zamanda, palliativ yardım ümumbəşəri hüquqi və sosial problemdir, həlli isə ölkədaxili resurslara əsaslandığından milli səciyyəlidir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının hesabatlarında bu fərdilik aydın görünür.

Qeyd etdiyimiz kimi, palliativ yardımın beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının mühüm amilinə çevrilməsi insan faktoru ilə bağlı olaraq, sağalmaz xəstəlik diaqnozu qoyulan şəxslərin layiqincə yaşamasının, həyat stan-

dartları və keyfiyyətinin təmin edilməsi, eyni zamanda xəstənin ailə üzvlərinin iztirablarının azaldılması istəyindən irəli gəlir. BMT-nin Baş Assambleyasının Səhiyyə Məsələləri üzrə 6 avqust 2010-cu il tarixli, A/65/255 nömrəli Xüsusi Məruzəsində deyilir ki, “Palliativ yardım həyatını itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalan xəstələrin ağrılarını yüngülləşdirmək və aradan qaldırılması yolu ilə onların həyatlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən kompleks tədbirlər məcmuudur”. Açıq Cəmiyyət Fondunun “Palliativ yardım insan hüququ kimi” adlı məruzəsində isə qeyd edilir ki, “Palliativ yardım insan hüququnun mühüm tərkib hissəsidir və sağlamlıq üçün, xəstələrin ləyaqətli yaşaması üçün fundamental əhəmiyyətə malikdir”. Palliativ yardımın dünya təcrübəsini tədqiq edən elmi mənbələrdə onun yaranmasına təkan verən amil ümumi şəkildə belə şərh edilir: “Palliativ yardım hər bir insanın digərlərində təkrarlanmayan fərdi xüsusiyyətlərinə hörmət əsasında yaranıb” [6].

İnsan hüquq və azadlıqlarının qorunması və təmin edilməsinin əksər beynəlxalq humanitar forumların əsas məqsədini təşkil etməsi heç də təsadüfi deyil və bu forumlarda iqtisadi, siyasi, ictimai durumlarından asılı olmayaraq, insan hüquqlarının qorunması, azadlıqlarının təmin edilməsinin dövlət siyasətində prioritet olmasının vacibliyi xüsusi şəkildə qeyd edilir. Fikrimizcə, 2011-ci ildə YUNESKO-nun Beynəlxalq Bioetika Komitəsinin Bakıda keçirilmiş 18-ci sessiyası, AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunda “Azərbaycanda palliativ yardım proqramı və bioetikanın əsas prinsipləri” adlı elmi-praktik konfransı və Dünya Tibbi Hüquq Assosiasiyasının 23-cü konqresi bu zərurətin bariz nümunəsidir [5].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan qanunvericiliyindəki hüquqi-normativ sənədlər palliativ yardımın vacib insan hüququ kimi təsbit edilməsinə müəyyən imkanlar verir. Palliativ yardımın sosial xidmət və məntiqi olaraq, insan hüququ kimi təsbit edilməsinə əsas verən hüquqi-normativ sənədlərə nəzər salaq.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 31 yanvar tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi Qaydası”nın 1.1. bəndində deyilir: “1.1. Bu Qayda “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 19.1-ci maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və əmək qabiliyyətli qohumları və ya qanuni nümayəndələri ilə eyni yaşayış məntəqəsində yaşamayan və sosial xidmətə ehtiyacı olan tənha ahillərə, ahıl ər-arvadlara, əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara, xəstəliyin terminal (son) mərhələsində olan şəxslərə evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi məsələlərini tənzimləyir”.

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” 26 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığının qorunması hüququnu tanıyır və Azərbaycan əhalisinə tibbi yardımın təmin edilməsi üçün şərait yaradılması zərurətini təsbit edir. Həmin Qanunda ölkədə əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və əhalinin xüsusi qrupları üçün tibbi-sosial yardım göstərilməsinə təminat verilməsi məsələləri xüsusi qeyd edilir. Qanunun məzmunundan tam aydın olur ki, insanların sosial hüquqlarını əks etdirən bioetika və tibb hüquq məsələləri, tibbi-sosial yardım və onun aid olduğu palliativ yardımın mühüm aspektləri əhalinin sağlamlığının qorunmasının praktik təzahürü kimi cəmiyyətin aktual problemlərindəndir. Beynəlxalq Palliativ Yardım Təşəbbüsü Proqramında da xüsusi olaraq qeyd edilir ki, palliativ yardım səhiyyə sisteminin əsas hissəsini təşkil edir və bu yardım olmadan səhiyyə sisteminin tamlığından danışmaq olmaz.

Azərbaycan Respublikasında bioetika və palliativ yardım sahəsində görülən işlərdə ilkin hüquqi mənbə rolunu İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Bill və müvafiq beynəlxalq aktlar oynayır. Bu sənədlər sayəsində palliativ yardım siyasətinin nəzəri məsələləri müəyyən dərəcədə həllini tapır [1, s. 5].

Azərbaycan Respublikasında palliativ yardım və müvafiq olaraq, bioetika sahəsində tətbiqi məsələlərin həllini tapmasında Azərbaycan Respublikasının I vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva və Heydər Əliyev Fondunun vitse prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə görülən işlər müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Yuxarıda qeyd olanlara əsaslanaraq demək olar ki, Azərbaycan Respublikasında palliativ yardım artıq sosial xidmətin bir növü kimi az da olsa, müəyyən tarixə və təcrübəyə, eyni zamanda da müasir qanunvericilikdə mühüm insan hüququ kimi səciyyələnmək üçün hüquqi bazaya malikdir.

Eyni zamanda, palliativ yardımın reallaşması sahəsində müəyyən problemlər də mövcuddur. Palliativ yardımın səhiyyə xidmətinin əsas prioritet sahələrindən biri olması Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatları tərəfindən vaxtaşırı müzakirə edilir. Belə müzakirələrdən birində deputat İlham Məmmədov

qeyd edib ki, “Azərbaycanda 45 000 nəfərin palliativ yardıma ehtiyacı var. Onlardan yalnız 7 000 onkoloji xəstə və QİÇS xəstələri ağrıkəsicilərlə təmin edilir. Amma ehtiyacı olan hər bir insana palliativ yardım və xidmət göstərilməlidir. Onlar ağrıkəsicilərlə təmin edilməli, hüququ, sosial, mənəvi və psixoloji yardım almalıdır. Özləri istədikdə, din xadimləri də onlara yardımçı olmalıdır.” İkinci bir çətinlik Qərb ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ağrı şkalası tətbiq edilməməsi ilə bağlıdır. Ekspertlərin qənaətinə görə, bu şkala ağrıların obyektiv qiymətləndirilməsinə, ağrının dərəcəsinə uyğun ağrıkəsici vurulmasına və ağrıkəsici dərmanların verilməsi sahəsindəki çətinliklərin aradan qaldırılmasına imkan yaradır.

Palliativ yardımın günümüzün aktual insan hüququ problemi kimi qiymətləndirilməsinin bu istiqamətdə aparılan işlərin ilbəl təkmilləşməsinə, beynəlxalq təcrübəyə tam uyğunlaşmasına gətirib çıxaracağına şübhə etmirik.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Ağakışiyeva N. Palliativ yardım və xospislər: xarici ölkələrin təcrübəsi. Bakı, 2015
2. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, 2013
3. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Dərslük. Bakı, 2009
4. Mustafayeva A. “Bioetika, insan hüquqları və milli maraqlar”. // Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri. 2009. № 4
5. Mustafayeva A. Palliativ yardım proqramı və bioetika. AMEA-nın İnsan hüquqları İnstitutunun “Azərbaycanda palliativ yardım proqramı və bioetikanın əsas prinsipləri” adlı 27 yanvar 2011-ci il tarixli elmi-praktik konfransının materialları
6. Palliativ yardım insan hüququ kimi. Açıq Cəmiyyət Fondu. www.soros.org/sites/default/files/palliative-care-human-right-20110524.pdf.
7. [http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/477/91/PDF/N1047791.Pdf](http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/477/91/PDF/N1047791.Pdf?OpenElement) Open Element

ПАЛЛИАТИВНАЯ ПОМОЩЬ КАК АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

РЕЗЮМЕ

В статье паллиативная помощь расценивается актуальная проблема международного права. Паллиативная помощь тесно связана с критериями гуманности и является составной частью прав человека, но в настоящее время имеет фундаментальное значение для здоровья и человеческого достоинства. В статье подчеркивается, что паллиативная помощь – это комплекс мероприятий, направленных на улучшение качества жизни пациентов с угрожающим их жизни диагнозом, неизлечимыми болезнями, путем предотвращения и облегчения их страданий. Она также включает психосоциальные, юридические и духовные аспекты, связанные с опасными для жизни заболеваниями.

Garayeva Banu Isakh

PALLIATIVE CARE AS PRESENT-DAY PROBLEM OF HUMAN RIGHTS

SUMMARY

In article, palliative care is regarded as a present-day problem of international law. Palliative care is closely connected with criteria of humanity and is a component of human rights, it has fundamental importance for health and human dignity now. The author emphasizes that palliative care is a complex of the actions directed to improvement of the quality of life of patients that threaten their life with the diagnosis, incurable diseases, by prevention and relief of their sufferings. It also includes psychosocial, legal and spiritual aspects connected with life-threatening diseases.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. A.İ. Mustafazadə

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D. Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 04.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 26.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Dəmirbəyli Tahirə Mustafa qızı,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“hüquq” kafedrasının doktorantı,
Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında
Dənizkənarı Bulvar İdarəsinin
“Hüquq, insan resursları və təşkilati işlər”
şöbəsinin məsləhətçisi
(tahiragarabeyli@yahoo.com)

UOT 34: 342.413

SİLAHLI MÜNAQIŞƏLƏR ZAMANI UŞAQ HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ

Açar sözlər: *uşaq hüquqları, konstitusion-hüquqi müdafiə, silahlı münaqişələr.*

Ключевые слова: *детские права, конституционно-правовая защита, вооруженные конфликты.*

Keywords: *children's rights, constitutional-legal protection, armed conflicts.*

Silahlı münaqişələr dövrümüzün ən aktual problemlərindən biridir. İnsanlar texnikada, texnologiyada, mədəniyyətdə daha təkmil nailiyyətlər əldə etdikcə, aparılan müharibələr daha çox amansızlaşır və getdikcə daha çox dinc əhaliyə təsir göstərir. Dinc əhalinin tərkib hissəsi kimi uşaqların müharibə zamanı hüquqlarının müdafiəsi məsələsi çox mühüm və həlli təxirəsalınmaz olan bir məsələdir. Qayğıya ehtiyacı olan, aclığa, müxtəlif xəstəliklərə, psixi təzyiqlərə qarşı böyüklərlə müqayisədə qat-qat dözümsüz və zəif olan uşaqların hüquqi müdafiəsi müharibə şəraitində olan bir dövlətin hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının xüsusi diqqətində olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 9-cu maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi və beynəlxalq münaqişələrin

həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir. Konstitusiyanın 7-ci maddəsi isə bəyan edir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır. İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini özünə ali məqsəd elan etmiş, demokratik və humanist dəyərlərə hörmət edən bir dövlət əslində məhz bu mövqedən çıxış etməlidir [3].

Tədqiqatın məqsədi silahlı münaqişələr zamanı uşaqların hüquqi müdafiəsi ilə bağlı beynəlxalq və milli qanunvericiliyi təhlil etmək, mövcud hüquqi boşluqları və təcrübədə tətbiqlə bağlı problemləri aşkara çıxarmaq və bu problemlərin aradan qaldırılması yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur: silahlı münaqişələrin uşaq hüquqlarına təsirini araşdırmaq, silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı beynəlxalq hüquqi aktları tədqiq etmək, təcrübədə uşaq hüquqlarının hansı səviyyədə qorunduğunu aşkara çıxarmaq, müharibə vəziyyətində olan dövlətimizdə uşaq hüquqlarının müdafiəsinin effektivliyini təmin etmək üçün elmi-nəzəri mülahizələr irəli sürmək.

Uşaqların beynəlxalq humanitar hüquqda hüquqi müdafiəsi problemi, ilk dəfə olaraq, II Dünya müharibəsindən sonra qaldırılmışdır [13]. Məlum olduğu kimi, 12 avqust 1949-cu ildə qəbul edilmiş Cenevrə Konvensiyalarından biri müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsinə həsr olunmuşdur (IV Cenevrə Konvensiyası). Həmin vaxta qədər uşaqlar xüsusi müdafiə tələb edən ayrıca bir kateqoriya kimi fərqləndirilmirdi. Qeyd olunan Konvensiyaya hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən şəxslər qismində uşaqların da ümumi müdafiəsini nəzərdə tutur və bununla da silahlı münaqişələr zamanı mülki əhalinin bir hissəsi kimi uşaqların müdafiəsi prinsipini ilk dəfə hüquqi olaraq təsbit edir. Bunu da qeyd edək ki, Cenevrə Konvensiyası və ona əlavə edilmiş Fakultativ Protokollar silahlı münaqişələrin xarakterindən (beynəlxalq və ya qeyri-beynəlxalq) və uşaqların hərbi əməliyyatlarda iştirak edib-etməməsindən asılı olmayaraq bütün uşaqlara ümumi və sosial müdafiəni təmin edir.

Silahlı münaqişə şəraitində uşaqların müdafiəsinin gücləndirilməsində “Minaların, minatələlərin və digər qurğuların qadağan olunması və məhdudlaşdırılması haqqında” 1980-ci il Protokolunun normalarının da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Həmin Protokol uşaq oyuncaqlarına və ya digər daşınan predmetlərə, yaxud uşaqların qidası, sağlamlığının təmin olunması, gigiyenası üçün nəzərdə tutulan, geyim və tədris predmeti kimi istifadə olunan məhsullara bərkidilmiş və ya onlarla əlaqədar olan minatələlər tətbiq etməyi qadağan edir [9].

Mülki əhaliyə, xüsusən onun zəif hissəsini təşkil edən qadınlara və uşaqlara sayısız hesabsız məşəqqətlərə səbəb olan hücumlar etmək və onları bombalamaq “Fövqəladə hallarda və silahlı münaqişələr dövründə qadınlara və uşaqların müdafiəsi haqqında” 14 dekabr 1974-cü il tarixli Bəyannamədə qadağan olunur və qeyd olunur ki, belə əməllər mühakimə edil-

məlidir. Bəyannaməyə əsasən, hərbi əməliyyatların gedişində kimyəvi və bakterioloji silahların istifadəsi 1925-ci il tarixli Cenevrə protokollarının, 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarının və beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinin ən yolverilməz pozuntularından biridir və köməksiz qadın və uşaqlar da daxil olmaqla, mülki əhali arasında ağır itkilərə səbəb olur və mütləq mühakimə olunmalıdır. Silahlı münaqişələrdə, xarici dövlətlərin ərazisində hərbi əməliyyatlarda və ya hələ də müstəmləkə hökmranlığı altında olan ərazilərdə hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətlər qadınları və uşaqları müharibənin dağıdıcı nəticələrindən qorumaq üçün bütün cəhdləri göstərməlidirlər. Mülki əhalinin xüsusən qadın və uşaqlardan ibarət olan hissəsinə qarşı təqib etmə, işgəncə, cəza tədbirləri, ləyaqəti alçaldan rəftar və zorakılıq kimi tədbirlərin tətbiqinin qadağan edilməsinə nail olmaq üçün bütün zəruri addımlar atılmalıdır [6].

1989-cu il tarixli “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya uşaqlara insan hüquqlarının kompleksini təmin edən universal sənəd kimi silahlı münaqişələr dövründə də uşaqların hüquqi müdafiəsi üçün mühüm rola malikdir. Konvensiyanın 38-ci maddəsi uşaqların hərbi əməliyyatlarda iştirakı və onların silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq humanitar hüququn himayəsinə malik olması məsələsinə həsr olunmuşdur. Hələ “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya qüvvəyə minməmiş 38-ci maddədə müəyyən olunmuş yaş həddinin 18 yaşa qaldırılması üçün Konvensiyaya fakultativ protokolun qəbul olunması üzrə işə başlanıldı və 2000-ci il mayın 25-də nəzərdə tutulmuş Fakultativ Protokol qəbul edildi. Hal-hazırda Protokol 143 ölkə tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur [10].

“Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair” Fakultativ Protokol dövlətlərin silahlı qüvvələrinin 18 yaşa çatmamış hərbi qulluqçu-

larının hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak etməməsinin, 18 yaşa çatmamış şəxslərin silahlı qüvvələrə icbari çağırışa məruz qalmamasının təmin olunmasını, 18 yaşa çatmamış şəxslərin silahlı qüvvələrə könüllü çağırışının şərtlərini və s. nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının “Hərbi xidmət haqqında” 23 dekabr 2011-ci il tarixli Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış və sağlamlıq vəziyyətinə görə hərbi xidmətə yararlı hər bir kişi cinsli vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada müddətli həqiqi hərbi xidmət keçməlidir [7]. Qeyd etmək istərdik ki, Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın konstitusion vəzifəsidir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 76-cı maddəsinə əsasən, qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər [3].

Uşaqların münafişə və münafişədən sonrakı dövrdə ədalət mühakiməsinə əlçatanlığı 2011-ci ilin sentyabr ayında BMT-in insan hüquqları üzrə Şurasının sessiyası zamanı dərc olunmuş “Silahlı münafişələr və ondan sonrakı dövrdə uşaqlar və ədalət mühakiməsi” adlı hesabatın da diqqət mərkəzində olmuşdur. Sənəddə silahlı münafişələr zamanı ciddi xəsarətlər almış uşaqlar üçün ədalət mühakiməsinin əlçatanlığı və müharibə qurbanlarına və şahidlərinə çevrilmiş uşaqların vəziyyəti nəzərdən keçirilir. Burada silahlı birləşmələrdə olan və silahlı münafişələr zamanı hüquq pozuntularına yol verilmiş uşaqların məsuliyyətindən danışılır. Hesabata əsasən, uşaqlar istəyirlər ki, silahlı münafişələr zamanı ağır cinayətlər törətmiş şəxslər cəzalandırılsın. Əksər uşaqlar belə nöqtəyi-nəzərdən çıxış edirlər ki, cinayətkarlar cəzasız qalmamalıdır, xüsusən onlar eyni cəmiyyətdə yaşamağa davam edirlərsə, buna yol vermək olmaz [4].

Bundan əlavə, adıçəkilən sənəddə qeyd olunur ki, bəzən uşağın qurban və yaxud cinayətkar olduğunu təyin etmək bir qədər çətin olur, belə ki, bu anlayışlar arasındakı sərhəd müəyyən qədər zərif olur. Bununla əlaqədar olaraq, sənəd geniş müzakirə olunan mübahisəli məsələni həll etməyə cəhd edir: bir tərəfdən, tam cəzasızlıq, digər tərəfdən isə mütləq məsuliyyət diapazonunda uşaqların yeri haradadır? Qeyd olunur ki, uşaqların silahlı birləşmələrlə əlaqəsinin məcburi xarakter daşdığı və onların yaşını nəzərə alsaq, uşaqlara, ilk növbədə, cinayətkar kimi deyil, qurban kimi baxılmalıdır. Həqiqətin etiraf olunması və ənənəvi reabilitasiya tədbirləri kimi alternativ tədbirlər uşaqların cəmiyyətə reintegrasiyasına yardım edə bilər. Ədalətin təmin olunmasının belə formaları müharibənin cənginə aldığı ölkələrdə həm qurban-uşaqların, həm də hüquq pozan uşaqların həqiqətlə daxilən barışmasının yeganə üsuludur. Nəzərə alınmalıdır ki, müharibənin gedişatından həm hüquq pozuntularına məruz qalan qurban-uşaqlar, həm də cinayət törətməyə məcbur edilən hüquq pozan uşaqlar əziyyət çəkirlər [4].

Hesabatda bəyan olunmur ki, uşaqlar törədikləri əməllərə görə məsuliyyət daşımamalıdır, sadəcə məsuliyyətin digər formaları tətbiq olunmalıdır. Mümkün qədər uşaqlar məhkəmə sistemindən kənarlaşdırılmalı və müvafiq qeyri-məhkəmə təşəbbüslərinin obyektinə çevrilməlidirlər. Əgər uşaqlar məhkəmə sistemində əsasən məsuliyyət daşıyırlarsa, yuvenal ədliyyədə uşağın ən yaxşı maraqları prinsipi rəhbər tutulmalıdır [4].

Göründüyü kimi, silahlı münafişələr dövründə uşaqların müdafiəsinə dair mükəmməl beynəlxalq hüquqi nəzəriyyə və hüquqi aktlar toplusu mövcuddur. Hər bir dövlət öz milli qanunvericiliyində bəhs olunan məsələ ilə əlaqədar beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsiindən bəhrələnilir, müvafiq konvensiyaları, bəyannamələri imzalayaraq, ratifikasiya edərək və ya

qoşularaq, öz üzərinə müvafiq öhdəliklər götürür və daxili qanunvericilikdə zəruri hüquqi aktlar qəbul edir. Lakin təcrübə göstərir ki, qeyd olunan beynəlxalq-hüquqi aktlar nəzəri cəhətdən təkmilləşdikcə, praktikada onların effektivliyi sanki azalır. Beynəlxalq-hüquqi aktlarla qadağan olunan silahların tətbiqi və əməllərin həyata keçirilməsi halları, mülki əhalinin bombardman edilməsi, hücumlara məruz qalması faktları gündən-günə artır. Müvafiq hüquqi aktların nüfuzunun olmaması, cəzasızlıq və məsuliyyətsizliyin hökmranlığı təsəvvürü yaranır. Qeyd edək ki, I Dünya müharibəsi zamanı mülki əhalidən olan qurbanlar müharibə qurbanlarının ümumi sayının 5%-i təşkil etmişdir. II Dünya müharibəsində bu göstərici 48%-ə yüksəlmişdir. Hal-hazırda bütün dünyada silahlı münaqişələrin qurbanlarının 90%-i mülki şəxslərin payına düşür ki, bunun da böyük hissəsini qadınlar və uşaqlar təşkil edir [11].

II Dünya müharibəsi mülki əhalinin ağır işgəncələrə, şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına, çəkilməz iztirablara məruz qaldığı ən ağır müharibələrdən biridir. Müharibənin gedişatında alman faşistləri tərəfindən Avropanın müxtəlif şəhərlərində yaradılan ölüm düşərgələri insanların, xüsusən dinc əhalinin, qadın və uşaqların ağır və məşəqqətli talelərinə çevrilmişdir. Məsələn, Ravensburq düşərgəsində 1943-cü ildən 1945-ci ilə qədər olan dövr ərzində 2 yaşdan 16 yaşadək, 18 milləti təmsil edən 863-881 nəfər uşaq saxlanmışdır [12].

II Dünya müharibəsindən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılması yeni sülh erası haqqında ümidləri artırdı. Lakin bu nikbinlik həddən artıq oldu. 1945-1992-ci illər ərzində 149 əsas müharibə baş verdi ki, bunların nəticəsində də 23 milyondan çox insan həyatını itirdi. Bu müddət ərzində müharibə ölümlərinin sayı 19-cu əsrdə baş vermiş müharibələrdə ölənlərin sayından iki dəfə, 18-ci əsrdə baş vermiş müharibələrin qurbanlarının sayından isə 7 dəfə çox olmuşdur [15].

Müharibə və siyasi çevrilişlər Bosniya və Herseqovinadan tutmuş Kamboca və Ruandaya qədər bütün ölkələri yerindən oynatdı. Bu qəddarlıq burulğanı daha çox sayda uşaqların məhv olmasına səbəb oldu və olmaqdadır. Uşaqlar ən azı öz valideynləri-müharibə qurbanları və ya hətta kombatantlar (döyüşçülər) qədər müharibə dəhşətlərini hiss edirlər və təhlükələrə daha çox məruz qalırlar. Qida təchizatı azaldıqca, daha ağır zərbə məhz uşaqlara dəyir, çünki onların inkişafda olan bədənləri sabit zəruri qidalandırıcı məhsullara ehtiyac duyur. Su təchizatı çirkləndirildikdə, yayıla biləcək xəstəliklərə ən az müqavimət gücü olanlar da uşaqlardır. Ən əsası, işgəncələrə məruz qoyulma və qəddarcasına öldürmə halları uşaqların və gənc nəsillərin həyatlarının sonuna qədər xilas ola bilməyəcəyi emosional-psixoloji travma almasına səbəb olur.

Təəssüf ki, uşaqların yaşamaq, xoşbəxt böyümək, təhsil almaq və digər təbii hüquqlarının qəddarcasına pozulduğunu, ağır və məşəqqətli həyat şəraitinə, terror aktlarına, cinsi istismara, məcburi əməyə məruz qaldığını bu gün Suriyada 2011-ci ilin mart ayından etibarən davam edən vətəndaş müharibəsi nümunəsində də görmək mümkündür. BMT 1 fevral 2016-cı il tarixinə qədər müharibə qurbanlarının sayının 366.200 nəfər, SOHR (İnsan Hüquqları üzrə Suriya Rəsədxanası) 470.860 nəfər olduğu barədə məlumat verir. 2015-ci ilin yanvar ayı üçün verilən məlumata əsasən isə Suriyada vətəndaş müharibəsi nəticəsində 4.5-7 milyon nəfər ölkə daxilində məcburi köçkün, 5 milyon nəfərdən çox qaçqın olmuşdur [16]. BMT Uşaq Fondunun (UNICEF) 10 mart 2014-cü ildə dərc olunmuş hesabatında bildirilir ki, Suriya uşaqların yaşaması üçün Yer kürəsində ən təhlükəli yerlərdən biridir. Müharibə ərzində ölkədə 10 mindən artıq uşaq öldürülmüşdür. 4.3 milyon uşaq Suriya ərazisində məcburi köçkün olmuş, 1.2 milyon uşaq qonşu ölkələrdə qaçqın düşərgələrində yaşamaqdadır. 37.5 min nəfər uşaq artıq qaçqın kimi doğulmuşdur. 95 mindən çox uşaq Suriya sərhədinə sərbəst olaraq,

böyüklərin müşayiəti olmadan gəlib çatmışlar. 5 yaşdan az yaşı olan 323 min uşaq hal-hazırda blokadada olan və ya humanitar yardımın yetişmədiyi rayonlarda yaşayırlar [14].

Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsi zamanı uşaqların müxtəlif əzab və məşəqqətlərə məruz qalması, onların BMT Baş Məclisinin 20 noyabr 1959-cu ildə 1386 (XIV) saylı “Uşaq hüquqları Bəyannaməsi”, 1989-cu ildə qəbul edilmiş “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya ilə müəyyən edilmiş hüquqlarının kobud surətdə pozulmasına dəlalət edir [8].

1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Xocalı şəhərini işğal edərkən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırım da silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı faktiki vəziyyətin araşdırılması üçün çox mühüm bir nümunədir. Mühasirəyə alınmış Xocalı şəhərini tərk edən 2500 Xocalı sakinindən 613-ü düşmən gülləsinə tuş gəlib qətlamin qurbanı olmuşdur. Bu qurbanlardan 63-ü uşaq idi. Soyqırım nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir. Yaralanan 487 nəfərdən 76-ı uşaq idi. Faciə şahidlərinin ifadələrində uşaqlara işgəncə verilməsi, onlarla amansız rəftar olunması və rəhm olunmaması haqda xeyli sayda faktlar göstərilmişdir.

Erməni cəlladları tərəfindən övladlarımızın şikəst edilməsi, əzablı ölümlə qətlə yetirilməsi, valideynlərindən zorla ayrı salınması, onların gözləri qarşısında valideynlərinə ağır işgəncələrin verilməsi, onların şərəf və ləyaqətinin alçaldılması, öldürülməsi, uşaqlarımızın yalnız fiziki deyil, mənəvi məhvə sürüklənməsi faktları saysız-hesabsızdır və bunlar cəzasız qalmalıdır. Bu müharibə cinayətləri baş verərkən həm müharibənin gedişində, həm də əsirlikdə olarkən - 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının müdafiəsi altına düşən uşaqlarımız, faktiki olaraq, heç bir şəkildə müdafiə olunmadılar.

Onlar müharibənin bütün dəhşətlərini kiçik çiyinlərində daşıdılar, həyatın onlara göstərə biləcəyi ən ağır üzünü gördülər. Heç bir günahları olmadan körpələrimiz ya canlarından oldular, ya da ömürlük onları tərk etməyəcək mənəvi bir zərbə aldılar. Münaqişə həllini tapmadıqca və çox sayda insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslər cəzasını almadıqca, balalarımızın haqqı tapdanmış qalacaqdır.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda hakimiyyətə qayıdırdan sonra bir çox milli faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi mümkün olmuşdur. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də “Xocalı soyqırımını günü haqqında” qərar qəbul etmişdir. Sənəddə hadisə və onun qurbanları barədə ətraflı məlumat verilmiş və hər bir azərbaycanlı fevralın 26-ı tarixini “Xocalı soyqırımını günü” kimi anmağa çağırılmışdır.

Nəticə. Azərbaycan Respublikasının ağır itkilərə səbəb olan müharibədən keçdiyini və hələ də müharibə şəraitində olduğunu, Qarabağ müharibəsi zamanı yüzlərlə uşağın itkin düşdüyünü nəzərə alaraq, “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) haqqında” 28 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunun və qeyd olunan qanunun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 iyul 2002-ci il tarixli Fərmanı əsasında yaradılmış Ombudsman – İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutu nümunəsində Uşaq hüquqları üzrə müvəkkil institutunun yaradılmasını və uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı bütün səlahiyyətlərin İnsan hüquqları üzrə müvəkkildən alınıb, Uşaq hüquqları üzrə müvəkkilə verilməsini məqbul hesab edirik [1; 2]. Hesab edirik ki, bu dəyişiklik uşaq hüquqlarının müdafiəsinin effektivliyinin artmasını təmin edəcəkdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsmanı) haqqında” 28 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu
2. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsmanı) haqqında” 28 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunun tətbiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 iyul 2002-ci il tarixli Fərmanı
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2016, 72 s.
4. BMT-in “Silahlı münaqişələr və ondan sonrakı dövrdə uşaqlar və ədalət mühakiməsi” adlı hesabatı, sentyabr 2011-ci il, www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Stories/Pages/Seekingjusticeforchildrenduringconflict.aspx
5. Cəfərov İlqar “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Şərhi”, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı. Bakı-2001
6. “Fövqəladə hallarda və silahlı münaqişələr dövründə qadınların və uşaqların müdafiəsi haqqında” 14 dekabr 1974-cü il tarixli Bəyannamə
7. “Hərbi xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli Qanunu
8. İbayev Vəfəddin “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı: “Elm”-2006, səh.115
9. “Minaların, mina-tələlərin və digər qurğuların qadağan olunması və məhdudlaşdırılması haqqında” 1980-ci il Protokolu
10. “Uşaq hüquqları haqqında” 1989-cu il tarixli Konvensiya. Bakı: Qanun, 2006
11. Материалы международной научно-практической конференции «Права человека: ООН-овское измерение и их реализация на рубеже XXI века». Брестский Государственный Университет. 17 дек. 1998 г. Брест: Издательство С. Лаврова, с. 191
12. Мюллер Ш. «Слесарная команда РАВЕНСБРЮКА: воспоминания заключенной № 10787». Пер. с нем. М. Политиздат, 1985, 174 с.
13. Старовойт Олег. «Защита детей в период вооруженных конфликтов» www.evolutio.info/content/view/304/50/
14. Bryan Lee. The Impact of Cyber Capabilities in the Syrian Civil War/ Small Wars Journal – 2016 – 26 April.
15. <http://www.unicef.org/sowc96/1cinwar.htm>
16. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Гражданская_война_в_Сирии

Демирбейли Таира Мустафа гызы

ЗАЩИТА ПРАВ ДЕТЕЙ ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

РЕЗЮМЕ

В статье отмечено, что вооруженные конфликты – одна из самых актуальных проблем современности. Защита прав детей, как часть гражданского населения во время войны, является самым важным и неотложным вопросом.

В статье автор уделяет большое внимание изучению международно-правовых актов по правам детей в период вооруженных конфликтов и соответствию национального законодательства с этими актами.

Помимо исследований вышеуказанных актов и конституционно-и международно-правовых теорий, в статье приведены примеры по фактическому состоянию детей в странах вооруженных конфликтов и применяемых конкретных фактов насилия в отношении детей.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN DURING ARMED CONFLICTS

SUMMARY

In article it is pointed out that armed conflicts are one of the most present-day problems. Protection of the rights of children as a part of the civilian population during war, is the most important and urgent question.

The author pays much attention to studying of international legal acts on the rights of children during armed conflicts and compliance of the national legislation with these acts.

Besides the researches of the above-stated acts and the constitutional and international legal theories, in article, the author presents samples on actual state of children in the countries of armed conflicts and the facts of violence applied in relation with children.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. R.Əkbərov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D. Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 03.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 27.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Nağıyev Nazim Teymur oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
MAA-nın "Aviasiya təhlükəsizliyi" kafedrasının müdiri

UOT 34: 347.82.001

AVIASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ ÜÇÜN PERSONALIN HAZIRLANMASINDA İKAO STANDARTLARININ TƏTBİQİ QAYDALARI

Açar sözlər: insan faktoru, profayler, vəzifə səlahiyyətləri bölgüsü, personalın hazırlığı, təhlükəsizlik sistemi, qanunvericilik sistemi.

Ключевые слова: человеческий фактор, профайлер, разделение должностных полномочий, подготовка персонала, система безопасности, система законодательства.

Keywords: human factor, profiler, division of powers, training of personnel, security system, system of legislation.

Aviasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanması beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatlarının və dövlətlərin prioritet vəzifələrindən biridir. Bu məqsədlə beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatları dövlətlərlə birgə standartlar hazırlamış və qəbul etmişlər. 27 sentyabr 2016-cı ildə İKAO-nun 39-cu sessiyasında Assambleyanın sədri **Olumunva Benard Aliu** çıxışında bildirmişdir ki, Yer kürəsində gün ərzində 10 milyon sərnişin 100000 təyyarə reysləri ilə daşınır. 2015-ci ildə 3,5 milyard sərnişin 34 milyondan artıq hava reysi ilə daşınmışdır. 2030-cu ildə bu rəqəm müvafiq olaraq 6 milyarddan artıq sərnişin daşınması 60 milyondan artıq uçuşla təmin olunacaqdır [2].

Mülki aviasiyanın belə sürətli inkişafı hər bir İKAO üzvü ölkələrdən tələb edir ki, mülki

aviasiyanın fəaliyyətinin müntəzəmliyinin, səmərəliliyinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün daha yüksək etibarlılığa malik olan preventiv tədbirlər hazırlayıb həyata keçirsinlər. Bu tədbirlər sırasına mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinə zəmanət verən yüksək göstəricilərə malik olan texniki vasitələrlə bərabər, mülki aviasiyanın fəaliyyətinin bütün sahələrində, universal formada aviasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün profaylinədən istifadə olunması və əldə olunan informasiyaların təhlilinə əsaslanaraq əsaslı qərarlar qəbul etmək qabiliyyətinə malik olan, yüksək peşəkarlığı ilə seçilən və intellektual-mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən təhlükəsizlik xidməti personalının hazırlanması və sairə işlər daxildir.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, mülki aviasiyada baş verən qəzalar, mülki aviasiyanın fəaliyyətinə qarşı törədilən terror və qanunsuz müdaxilə aktlarının böyük bir hissəsi insan faktoru probleminin həlli ilə əlaqədardır. Bu problemlərin yaranma səbəbinin dərinədən öyrənilməsi, onların həlli yollarının axtarılması və mülki aviasiyada təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə personalın hazırlanması üçün ən vacib istiqamətlərin və üsulların müəyyən edilməsini zərurətini yaradır.

Mülki aviasiyada təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər sistemini təhlil edərək mövcud olan boşluqların müəyyən edilməsini və bu istiqamətdə perso-

nalın hazırlığının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar aşağıda göstərilən kompleks tədbirlərin görülməsinə ciddi ehtiyac vardır:

- terrorçular daimi olaraq hava nəqliyyatında təhlükəsizliyin təmin edilməsinə hədələr yaratmağı qarşılarında məqsəd kimi qoyaraq, buna fəal surətdə yeni yollar axtarırlar;

- təhlükəli yüklərin, qadağan olunmuş əşyaların müəyyən edilməsi məqsədi ilə istifadə edilən texniki vasitələrin aşkarlama qabiliyyətinin kifayət qədər işlək vəziyyətdə olmasının şübhə altında olması;

- personalın hazırlıq səviyyəsinin pozucu (terroristlə) ilə müqayisədə qənaətbəxş səviyyədə olmaması;

- müasir dövrdə mülki aviasiyada istifadə edilən texnoloji proseslərin (əkterror fəaliyyəti) qabaqlayıcı imkanlarının aşağı olması və s. kimi hallar da mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin daha etibarlı səviyyəsinin müəyyən edilməsinin zəruriliyini şərtləndirməklə göstərilən mövcud olan boşluqların aradan qaldırılması üçün lazımı təşkilati, texniki, normativ - hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Mülki aviasiyada təhlükəsizliyin təmin edilməsi sisteminə mütəmadi olaraq biometrik eyniləşdirmə üzrə texniki vasitələr, sərnişinlərin yükünə, əl yükünə, üstünə, poçta, hava gəmisinə, bort qida məhsullarına, bort ehtiyatlarına baxışın keçirilməsini təmin edən yeni yüksək aşkarlama qabiliyyətinə malik texniki vasitələr və texnologiyalar daxil edilir. Belə bir fikir formalaşır ki, yüksək texnologiyalar və texniki vasitələrin tətbiqi terrordan mühafizə olunmanı tam təmin edir. Lakin 11 sentyabr 2001-ci il ABŞ-da, 24 yanvar 2011-ci il Moskvanın Domodedovo hava limanında baş verən terror aktları göstərdi ki, nəinki yeni texnologiyalar yaratmaq zəruridir, hətta mövcud təhlükəsizlik sisteminə yenidən baxmaq çox vacibdir. Diqqət mərkəzində isə mövcud olan təhlükəsizlik sisteminin bütün mərhələlərində peşəkarlığın artırılması ilə bərabər, kompleks informasiya sisteminin yaradılması ilə terror aktına hazırlığın başlanğıc mərhələsində, onun qarşısının alınması və insan faktorunun aradan qaldırılması olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında məsuliyyət daşıma məsələləri bir vəzifə borcu çərçivəsində nəqliyyatın infrastruktur subyektləri (nəqliyyat sisteminə aid olan müəssisələr) və digər səlahiyyətli orqanlar arasında bölünür. Hava nəqliyyatı sisteminin infrastruktur subyektlərindən olan "Aviasiya təhlükəsizliyi" xidməti nəzarət olunan zonada (aeroport və ona yaxın ərazilərdə) və hava gəmisində təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə əraziyə, hava gəmisinə, sərnişinlərə, baqaja, yükə, poçta və bort ehtiyatlarına baxışın keçirilməsini və mülki aviasiya obyektlərinə qanunsuz müdaxilə aktlarının qarşısının alınmasını təmin edir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Aviasiya Administrasiyası (DMAA) isə aviasiya təhlükəsizliyinin təmini üzrə normativ aktların hazırlanmasına və onların icrasına nəzarəti təmin edir. Bundan başqa, polis, sərhəd, gömrük, və miqrasiya nəzarəti xidmətləri özlərinin vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsində aviasiyanın təhlükəsizliyinin təminində iştirak edirlər.

Vəzifə səlahiyyətlərinin bölgüsü əsasında, aviasiya təhlükəsizliyi xidmətinin öz vəzifələrini tam olaraq yerinə yetirmək imkanları və onların işinin səmərəliliyinin artırılması aeroportlarda qoyulan avadanlıqların keyfiyyəti, aviasiya təhlükəsizliyi əməkdaşlarının peşə hazırlığı səviyyəsi və qanunvericiliyin müəyyən etdiyi qaydaların mükəmməlliyi ilə müəyyən edilir. 2001-ci il 11 sentyabr ABŞ –da və 2011-ci il Rusiyada (Domodedovo) baş verən terror aktlarından sonra aparılan çoxsaylı yoxlamalar nəticəsində həm ABŞ-da, həmçinin də Rusiya Federasiyasında aviasiya təhlükəsizliyi sistemində çoxsaylı nöqsanların olması aşkar edilmişdir və həmin dövlətlərin mülki aviasiyasında təhlükəsizliyin təmininin gücləndirilməsi üçün bir sıra normativ aktlar qəbul edilmişdir. Belə ki, Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə 21.03.2005 tarixli № 20-Φ3 "Hava nəqliyyatında aviasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə Rusiya federasiyasının qanunvericilik aktlarında bir sıra dəyişikliklərin edilməsi barədə", 09.02.2007 tarixli № 16-Φ3 "Nəqliyyatın təhlükəsizliyi

haqqında” qanunlar, ABŞ dövləti tərəfindən 107- 42 sayılı, 22 sentyabr 2001 ci il tarixli “Aviasiyanın təhlükəsizliyi və stabilləşməsi barədə Akt”, 107–56 sayılı, 26 oktyabr 2001 ci il tarixli “Terrorizmin dayandırılması və ona müqavimət göstərilməsi üçün zəruri olan tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə Amerikanın birləşməsi və gücləndirilməsi barədə Akt”, 107-71 sayılı, 19 sentyabr 2001- ci il tarixli” Aviasiyanın və nəqliyyatın təhlükəsizliyi” barədə Akt, 107-173 sayılı, 14 may 2002-ci il tarixli “Sərhədlərin yüksək təhlükəsizliyi və viza reforması barədə Akt”, 107-188 sayılı, 12 iyun 2002-ci il tarixli “İctimai sağlamlığın təhlükəsizliyi, bioterrorizmə qarşı hazırlıq və cavab tədbirləri Aktı”, 107-296, 25 noyabr 2002-ci il tarixli “Hava gəmisinin uçuş heyəti üzvlərinin Terrorizmə qarşı silahlandırılması”, 107-297, 26 noyabr 2002-ci il tarixli “Terror riskindən sığortalanma barədə Akt” qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunların qısa bir zamanda qəbul edilməsi bu dövlətlərin mülki aviasiyanın təhlükəsizliyi sistemində nə qədər boşluqların mövcud olduğunu sübut edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dövlətin mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında və terrorizmə qarşı mübarizənin təmin edilməsində normativ-hüquqi aktların bəziləridə çatışmazlıqlar və nöqsanlar mövcud olur.

Yeni qəbul olunmuş qanunvericilik sistemi aeroportlarda və aviaşirkətlərdə təhlükəsizlik sisteminin təkmilləşməsinə yönəldilmişdir. Bununla bərabər, qeyd etmək lazımdır ki, əsas diqqət əvvəllər olduğu kimi, ilk növbədə, nəqliyyatın təhlükəsizliyinin ümumi məsələlərinə yönəldilir, aviasiyanın təhlükəsizliyinin etibarlılığına zəmanət verən əsaslı bir sistemin yenidən qurulmasına göstərilən cəhdlər qoyulan tələblərə cavab vermir.

Bununla bərabər, 40 ildən çox bir müddət ərzində İsrail dövlətinin təhlükəsizlik orqanları tərəfindən qurulan etibarlı aviasiya təhlükəsizlik sistemi yüksək peşəkarlıq nümayiş etdirərək terror aktlarından mühafizə məqsədi üçün çoxpilləli dövlət nəzarətində olan və səhvləri qəbul etməyən, uçağı planlaşdıran insanların müşahidə və nəzarət məlumatlarının təhlilinə

söykənən inanılmış mükəmməl bir təhlükəsizlik sistemi yaratmışlar.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, qanunvericilik bazasını təkmilləşdirməklə bərabər 2011- 2012-ci ildə ABŞ dövləti 3000-dən artıq ixtisaslı mütəxəssis - profayler hazırlayaraq özünün 450 aeroportdan ibarət olan aviasiya nəqliyyatı sisteminin ən böyük 176 aeroportuna göndərmişdir. Bu 176 aeroportda 2011-2012-ci illərdə sərnişin dövriyyəsi təqribən 1,3 milyard olmuşdur (2012-ci ildə 657 000 000 nəfər). Profayler, nəqliyyatın təhlükəsizliyinin təmininə, o cümlədən sənədlərin yoxlanmasına, rentgen qurğularında baqajın yoxlanmasına, metalxtaranlar və digər qurğular vasitəsi ilə kənar əşyaların müəyyən edilməsinə cəlb olunan əməkdaşlarla birlikdə təhlükəsizliyin səviyyəsini qaldıran vasitələrdən biridir. Nəqliyyatın təhlükəsizliyi, ABŞ aviasiya Administrasiyasının müəyyən etdiyi qaydaya əsasən profaylerin ilkin olaraq 1 sərnişinin təhlükəsizlik səviyyəsini 30 saniyədən gec olmayaraq müəyyən etməsidir. Bu qaydaya müvafiq olaraq hər bir sərnişinin yoxlanmasında iki profayler iştirak edir, əgər profaylərdən birində şübhə qalarsa, onda sərnişin daha ətraflı yoxlamaya cəlb edilir ki, bu da ən çoxu 13 dəqiqə çəkir. Bu yoxlamadan sonra sərnişinin hərəkətlərində hər hansı şübhə doğuran əlamət qaldığı halda, sərnişin polisə təqdim edilir, polis orqanı isə sərnişini yoxlamadan keçirdikdən sonra onun haqqında qanuna uyğun qaydada tədbir görür.

Statistik məlumatlara görə, ABŞ-da 2011-2012-ci illərdə 49 tətqiqolunan aeroportda profayler yoxlamalarında 61 000 sərnişinin saxlanması (2012-ci ildə 37 370 saxlama) həyata keçirilmişdir. Bu saxlanılan sərnişinlərdən 8700 nəfər (14%) (2012-ci ildə 2214 nəfər) polis orqanlarına təhvil verilmişdir ki, onlardan da 365 nəfər (14%) (2012 ci ildə 199 nəfər) həbs olunmuşdur. Bu isə ilk saxlananların 0,6 % -ni təşkil edir. Həbs etmələrin səbəbləri saxta sənət əldə etmə, qanunsuz uçuş, sənədlərin köhnəlməsi, narkotiklə əlaqəli şübhələr, deklarasiyaya daxil edilməmiş valyuta olmuşdur [3].

Beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatının (İKAO) 8973/9 sayılı “Aviasiya təhlükəsizliyinin təmininə rəhbərlik” adlı sənədinin, “Aviasiya təminində insan faktoru” adlı 8.2-ci paragrafın 8.2.1.2-ci maddəsində göstəriləyi kimi, “aviasiya təhlükəsizliyi sisteminin təsirinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsində insan faktoru mühüm rol oynayır və bunu aviasiya təhlükəsizliyinin təmininin bütün aspektlərində nəzərə almaq vacibdir, xüsusilə də, o halda ki, daha mürəkkəb texnologiyaların tətbiqi operatorlar tərəfindən tələbin səviyyəsi ni daha da yüksəldir” [4].

Qeyd edilənlər, profayler postlarının buraxılış obyektidaxili nəzarətin təşkil edilməsində istifadə edilməsi müasir dövrdə mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin daha mükəmməl və etibarlı olmasına imkan yaratmış olardı. Azərbaycan Respublikasının mülki aviasiya sisteminə təhlükəsizliyin təmin edilməsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə istifadəsi zəruri olan profayler mütəxəssislərinin hazırlanması istiqamətində lazımi tədbirlər görülməmişdir. Bu məqsədlə hesab edirik ki, Azal Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Milli Aviasiya Akademiyasının bazasında profayler mütəxəssislərinin hazırlanması üçün normativ-hüquqi, bazasının yaradılması vaxtı çatmışdır.

Mülki aviasiyanın inkişafının bütün mərhələlərində, həmçinin, mülki aviasiyanın fəaliyyətinin bütün sahələrində, xüsusilə də mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində insan faktoru (insanın fərdi xüsusiyyətləri, imkanları və s. ilə əlaqədar) mövcud olmuş və bundan sonra da olacaqdır. Müasir dünyamızda bu məsələ daha da aktuallığını artırmaqdadır. Aviasiya təhlükəsizliyinin təkmilləşməsində insan faktorunun rolu, nəticələri və səmərəliliyi son onilliklərin təcrübəsi ilə təsdiq olunur.

Hava daşımalarının həcminin kəskin çoxalması və bunun davamlı artımı və daha ciddi texniki vasitələrin istismarı aviasiya təhlükəsizliyi üzrə personalın peşə hazırlığı keyfiyyətlərinin yüksəldilməsi və ixtisaslaşması zərurətini yaratmışdır.

Çıxaqo Konvensiyasının “Beynəlxalq standartların və prosedurların qəbul edilməsi” adlanan 37-ci maddəsində razılaşan dövlətlər tərəfindən personalın hazırlanmasına olan tələblərin, qaydaların, standart və prosedurların eyni cür həyata keçirəcəkləri barədə müddəə təsbit olunmuşdur [1].

Konvensiyanın 37 maddəsində personalın hazırlığına olan tələblər ona edilən 17 sayılı əlavədə aşağıdakı kimi əksini taparaq reallaşdırılır.

Konvensiyaya edilən 17 sayılı əlavənin 3.1.6 standartı “Hər bir Razılaşan dövlət özünün müvafiq səlahiyyətli orqanından tələb edir ki, mülki aviasiyanın milli təhlükəsizlik proqramına əsasən onun müxtəlif aspektlərini həyata keçirən və ya ona cavabdeh olan bütün orqanların heyətinin hazırlanması üçün milli proqram hazırlayıb həyata keçirsin. Kadrların hazırlanması məqsədi daşıyan bu proqram mülki aviasiyanın təhlükəsizliyi proqramının səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədini daşıyır” mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müxtəlif xidmət sahələrində çalışan personalın hazırlanmasını təmin edir [1].

Azərbaycan Respublikasının mülki aviasiyasında təhlükəsizliyin təmin olunmasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 24 aprel tarixli 613 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Aviasiya təhlükəsizliyi üzrə dövlət Proqramı”nın və bu fərmanın 3.1.4-cü bəndinə əsasən, 10 aprel 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi “Aviasiya təhlükəsizliyi sahəsində personalın hazırlığı üzrə Milli Proqram” ötən dövr ərzində mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasında mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə qanunvericilik bazasına yenidən baxılması və ilk növbədə, “Mülki aviasiyanın təhlükəsizliyi haqqında” Qanun və “Azərbaycan Respublikasının “Hava Məcəlləsi”nin qəbul edilməsinin zəruri olduğunu məqsədmüvafiq hesab edirik.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Çikaqo Konvensiyası 1944-cü il.
2. Анисимова Н.Н., Бирагов И.Л. Правовое и техническое обеспечение профайлинга // Информост. № 1 (54), 2008.
3. Doc 10080 A39-Min. P/1-7 АССАМБЛЕЯ39-Я СЕССИЯ Монреаль, 27 сентября – 6 октября 2016 года)
4. (ІКАО) 8973/9 sayılı “Aviasiya təhlükəsizliyinin təmininə rəhbərlik” 2014 cü il
5. Минкин В.А. Практические результаты применения систем технического профайлинга для обеспечения безопасности на транспорте.

Нагиев Назим Теймур оглу

**ПРАВИЛА ПРИМЕНЕНИЯ СТАНДАРТОВ ИКАО ПО ПОДГОТОВКЕ ПЕРСОНАЛА
В ОБЛАСТИ АВИАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

РЕЗЮМЕ

В статье, проведя анализ системы проводимых мероприятий по обеспечению авиационной безопасности, были определены существующие пробелы и рассмотрены вопросы по совершенствованию подготовки персонала в данном направлении. Кроме того, были обоснованы вопросы подготовки специалистов профайлеров в решении проблемы человеческого фактора в области обеспечения авиационной безопасности и его нормативно-правовых основ, а также пересмотр базы законодательства для повышения уровня авиационной безопасности.

Nagiyev Nazim Teymur

**RULES OF APPLICATION OF ICAO STANDARDS ON TRAINING OF PERSONNEL
IN THE FIELD OF AVIATION SECURITY**

SUMMARY

Analyzing the system of the carried measures for ensuring aviation security, it is defined the existing gaps and considered the questions on improvement of training of personnel in this field. The author gives detailed data on the questions of training of specialists of profiler in solution of the problem of human factor in the field of ensuring aviation safety and its standard and legal bases, as well as revision of the legislation base to rise aviation security.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. İ.Q. Quliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., dos. M.A. Mövsümov

Daxil olma tarixi: 25.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 19.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

*MAA-nın “Aviasiya təhlükəsizliyi” kafedrasının
27.04.2018-vi il tarixli iclasının qərarı (protokol № 8)
ilə çapa məsləhət görülmüşdür.*

Gözəlzadə Tural İmaməli oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Mülki proses və kommersiya hüququ”
kafedrasının doktorantı
E-mail: tural.gozelzade@gmail.com

SİĞORTA HÜQUQUNUN TARİXİ İNKİŞAFI

Açar sözlər: ticarət, müqavilə, sığorta hüququ, sığorta haqqının ödənilməsi qaydası.

Ключевые слова: торговля, договор, страховое право, порядок возмещения страховых прав.

Keywords: trade, contract, insurance right, order of compensation of the insurance rights.

İnsanların ehtiyatlı olma yolunda atdığı addımlar tarix boyu fərqli olmuşdur. Dövrünün ticarət mərkəzi olan Babilistanda sərmayə sahibləri karvan tacirlərinə borc pul (kredit) verərək onlarla aşağıdakı məzmununda bir müqavilə bağlayırdılar: karvan sağ salamat gedəcəyi yerə çatarsa, həmin kredit faizi ilə birlikdə geriyyə qaytarılacağı kimi, əlavə bir miqdar pul da ödəniləcəkdir; əgər karvana yolda quldurlar tərəfindən hücum olunsa və soyulsa, sərmayə sahibləri də karvan sahiblərinin kredit borclarını siləcəklər. Bu hüquqi münasibətdə kredit müqaviləsinin ünsürləri mövcud olduğu kimi, sərmayə sahibləri tərəfindən karvanın məruz qala biləcəyi quldurlar tərəfindən hücum olunma və soyulma riski ilə təmin olunaraq sığorta müqaviləsinin də ünsürləri olduğunu göstərirdi [6, s. 6].

Sonrakı dövrlərdə sığorta ticarət hüququ gəmiçilik sahəsi ilə məşğul olan yerlərdə inkişaf etmişdir. Məhz qədim yunanlar və romalılarda sığortaya bənzər münasibətlərin mövcud olduğu qeyd edilirdi. Xüsusilə ilk dövrlərdə ticarət gəmiçilik sahəsinə də hakim olan qədim

yunanların dəniz ödüncü (*foenus nauticum*) müqaviləsindən istifadə etdikləri irəli sürülür [2, s. 94]. VII əsrdən başlayaraq İslam hüququnda qarşılıqlı yardımlaşmanın müxtəlif mexanizmləri mükəmməl sığorta ünsürlərini ortaya qoymuşdur. Həmin təməllər bu gün bir çox ölkələrdə “təkaful” adlanan, dünyanın sığorta bazarlarında sürətlə yayılan və inkişaf edən İslam sığortasını formalaşdırmışdır [5, s. 12].

Bütün bunlar müasir sığortanın mənbəyi olsa da tam mənası ilə onların müasir sığorta olduğunu irəli sürmək qeyri-mümkündür. Sığorta haqqının ödənilməsi sisteminə bağlı olan sığortaların isə ilk dəfə İtaliyada 11 əsrdə ortaya çıxdığı qeyd olunur. Belə ki, 11 əsrdə Romada kiçik tacirlərin qarşılıqlı yardım fondları mövcud idi. Həmin fondlar vasitəsi ilə onlar ödədikləri haqq müqabilində qarşılaşdıqları risklərdən təminat altına alınırdılar. Bu fondların müasir dövrdəki qarşılıqlı sığortanın əsasını təşkil etdiyi qeyd olunur [7, s. 14]. Bundan başqa, sığorta haqqının ödənilməsi sisteminə bağlı olan sığortaların 1250-ci illərdə İtalyanın Venedik, Floransa və Cenova şəhərlərində də mövcud olduğu qeyd edilir.

Qeyd etməliyik ki, ticarət gəmiçiliyi sahəsində meydana gələn sığorta, daha sonra həyat sığortası fikrinin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, gəmi və yükün sığorta edilməsi fikri, gəmi kapitanı və gəmi heyətinin də sığortalanması fikrinin meydana gəlməsini şərtləndirmişdir. Məhz XVII əsrdə italyan bankir və siyasətçi olan Lorenzo de Tontin,

maliyyə naziri Kardinal Mazarinyə belə bir təklif vermişdir: “vətəndaşlar arasında dövlət tərəfindən bir sistem (tontin sistemi) qurulsun və həmin sistem qurmaq üçün razılaşan vətəndaşlar ortaya bərabər miqdarda pul qoysunlar, həmin pul müəyyən bir müddətə investisiya kimi yatırılıns; sistem üzvlərindən kim vəfat etsə onun payı digər ortaqlara keçsin, qanuni vərəsələr buradan pay ala bilməsinlər; razılaşdırılmış müddətin sonunda həyatda qalan üzvlər qalan mənfəəti bərabər səviyyədə bölüşə və ya əlavə pul qoyaraq ana sərmayəni artırma bilsinlər, lakin ana sərmayəyə toxuna bilməsinlər; nəticədə hamı vəfat edib bir ortağın qalması halında o, bütün mənfəətin sahibi olsun və o da vəfat edincə hər şey dövlətə qalsın”. Bu təklif kral 14-cü Louisin xoşuna gəlsə də, vətəndaşların bir-birini öldürmək riskini artırdığı üçün parlamentdə tənqid edildi. Bununla belə, o 1653-cü ildə qanuniləşdirildi və Parisdə ilk Tontin təsis olundu. Daha sonralar isə bu sistem İngiltərə, İtaliya, Hollandiya, İspaniya, Danimarka, ABD, Kamerunda tətbiq edildi və bir yaşlılıq sığortası formasını aldı.

Bundan başqa, XVII əsrdə sığorta sektorunda iki mühüm olay meydana gəldi. Birincisi, sığorta sektorunda ilk statistika üsul və qaydalarının (ehtimal hesablarının) tətbiq edilməyə başlanmasıdır. İkincisi isə 1 sentyabr 1666-cı ildə Londonda baş verən və dörd gün davam edən, 13.000 evin, 100-ə yaxın kilsənin yanmasına səbəb olan böyük yanğındır. Belə ki, həmin yanğından sonra xalq yanğın riskinə qarşı sığorta olunmağın önəmini dərk elədi və 1667-cı ildə dövlət tərəfindən “Yanğın Bürosu” təsis olundu. 1684-cü ildə isə buna rəqib olan ilk yanğın sığorta şirkəti olan “Frenindly Socitay” fəaliyyətə başladı. 1688-ci ildə isə İngiltərədə Lloydun təməli atıldı.

XX əsrdə sığorta sahəsində böyük inkişaf və həmlələr reallaşdı. İnsanların şəhərə köçməsi ilə yanğın sığortalarında, həyat səviyyəsinin ümumi olaraq yüksəlməsi və sığorta iqtisadçıları tərəfindən statistik əsaslara görə dəqiq ölüm cədvəllərinin tənziplənməsi ilə həyat

sığortalarında yeni sahələr açılmışdır. Digər tərəfdən, elektrik cihazlarındakı sürət və nəqliyyat (daşıma) vasitələrindəki texniki inkişaf da, bir tərəfdən, əvvəllər məlum olan məsuliyyət sığortasını inkişaf etdirdiyi, hətta bəzi sahələrdə riskin ağırlığı səbəbi ilə icbari hala gəlməsinə səbəb olmuş, digər tərəfdən isə dəniz, qeyri-dəniz və hava nəqliyyatı sahəsində yeni sığortaların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Sosial sığortaların meydana gəlməsi özəl sığortanın əhəmiyyətini azaltmışdır. Lakin sosial sığortalar və qrup sığortaları ilə birlikdə fərdi sığortaların da həmişə mövcud olacağını alimlər qəbul edirlər və bunun səbəbi kimi də hər hansı bir yerdən hüquqi təminat əldə edən şəxslərin daim daha çoxunu istəmə arzusunda olacağını göstərirler [4, s.12].

Nəhayət, sülh məqsədilə istifadə olunan atom enerjisinin ortaya çıxardığı risklərə qarşı və bu risklər səbəbi ilə meydana çıxan məsuliyyət üçün sığortaya ehtiyac hiss edilməkdədir. Bu sığortalar beynəlxalq hüquq sahəsində xüsusi tənziplənmə ehtiyacını meydana gətirmişdir. Bu yolda lazımı işlər aparılır [3 s. 20-21].

Ölkəmizdə sığortanın tarixi inkişafından da bəhs olunub və bu tarixi inkişafı üç mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ, 28 aprel 1920-ci ildən əvvəlki dövr (Çar Rusiyası dövrü); ikinci mərhələ, 28 aprel 1920-ci ildən sonrakı dövr (SSRİ dövrü); üçüncü mərhələ, 1991-ci ildən sonrakı dövr (Müstəqil Azərbaycan dövrü) [1, s. 6].

Qeyd edək ki, sığorta sisteminin inkişafının ilkin mərhələsində – 1991-ci ildə ölkədə 62 sığorta təşkilatı, o cümlədən 53 milli, 9 bircə sığortaçı fəaliyyət göstərüb (01 yanvar 1995-ci ilə olan məlumatlara görə o dövrdə Azərbaycanda 53-ü yerli, dördü İngiltərə-Azərbaycan, ikisi Türkiyə-Azərbaycan, biri İran-Azərbaycan, biri ABŞ-Azərbaycan ortaqlı şirkəti olmaqla 9 xarici ortaqlıqlı sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi [2, s. 23]. Həmin 53 sığorta şirkətindən təkə biri (Azər Sığorta) dövlətə məxsus idi, xarici ortaqlılıqlı 9 bircə şirkətin 4-ü İngiltərə-Azərbaycan, 2-si Türkiyə-Azərbaycan

can, 1-i İran-Azərbaycan, 1-i ABŞ Azərbaycan, 1-i Rusiya-Azərbaycan ortaqlıqlı idi [3, s. 9]. Lakin ötən illərdə 33 kommərsiya sığorta təşkilatı sığorta olunanların etimadını qazana bilmədiyindən müflisləcərək öz fəaliyyətini dayandırıb. 1 yanvar 2002-ci il tarixə Azərbaycanda 38 sığorta şirkəti, o cümlədən 9 birgə sığortaçı (Azərbaycan-İngiltərə – 4; Azərbaycan-Türkiyə – 2; Azərbaycan – İran – 1; Azərbaycan-ABŞ – 1; Azərbaycan-Rusiya – 1) fəaliyyət göstərilib. 2006-cı ilin əvvəlinə sığorta bazarında 29 sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərilib. Onlardan 22-si özəl, 6-sı qarışıq mülkiyyət formalı dövlət kommərsiya şirkəti olub. Hazırda isə ölkədə sığorta sektoru üzrə 28 şirkət fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın sığorta bazarında beynəlxalq sığorta təcrübəsindən fərqli tendensiyalar müşahidə olunur.

Qeyri-həyat sığortasının sığorta məhsulları həcmində aparıcı yerə məxsus olması ölkənin sığorta bazarının özünəməxsus xüsusiyyətlərindəndir. Son illər ərzində bu sığorta məhsulu cəmi sığorta haqlarının 87-92% xüsusi səkisinə malik olub. Həyat sığortasının ümumi sığorta müqavilələrində payı isə 5 faizdən sox deyil. Halbuki inkişaf etmiş sığorta bazarlarında bazarın 55-60%-i həyat sığortası hesabına formalaşır. Nəzərə alsaq ki, dünyada həyat sığortasının bütün növləri yığım xarakteri

daşıyır, o cümlədən vətəndaşların maddi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir, Azərbaycanda, əksinə, bu sığorta növü üzrə daxilolmalar ildən-ilə azalır.

Sığorta haqlarının həcmində həyat sığortası sox aşağı, əhəmiyyətsiz göstəricilərlə ifadə olunur. 2008-ci ildə bu məhsulun xüsusi səkisi cəmi sığorta məhsullarının 1%-i həcmində olub. Həmin ildə ölkədə həyat sığortasının növləri üzrə daxilolmaların həcmi 55,2 faiz azalaraq 1 mln. manat, sığorta ödənişləri 385,50 min manata düşüb. Əvvəzində qeyri-həyat sığortası 25,4 faiz artaraq 156,41 mln. manat, icbari sığorta növləri üzrə 4 faiz artaraq 21,85 mln. manat təkil edib. 2009-2010-cu illərdə də qeyri-həyat sığortası ilə müqayisədə həyat sığortası üzrə sığorta haqları və sığorta ödənişləri aşağı olub. 2009-cu ildə həyat sığortası üzrə sığorta haqları 897,32 min manat, sığorta ödənişləri 443,39 min manat təşkil edib. 2010-cu ildə sığorta haqları 1 457 429,44 manat, sığorta ödənişləri 332 507,46 manat olub. Həyat sığortasının sığorta haqlarında xüsusi səkisinin zəif olmasını ümumilikdə cəmiyyətin, ayrılıqda əhalinin həyat səviyyəsinin inkişaf imkanları, bu sığorta məhsulunun təşviqat imkanlarının zəifliyi və sığorta institutlarının müvafiq inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirmək olar [4, s. 8]

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Əliyeva L. Azərbaycanda sığorta sistemi: iqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/insurance_system_in_Azerbaijan_in_Azeri.pdf.
2. Xudiyev N.N. Sığorta işi. Bakı: Azər nəşr, 2003, 400 s.
3. Kərimov Arif. Sığorta. Bakı: Səda, 2000, s. 255
4. Mirzəyev Z. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və beynəlxalq təcrübənin müqayisəsində sığorta terminləri lüğəti, Bakı, 2012, s.104 - <http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/Izah2011.pdf>.
5. Yolçiyev M. Sığorta hüququ. Bakı Qafqaz Universiteti. 2015, 473 s.
6. Kender R. Husisi Sığorta Hukuku. İstanbul 2015. XII Levha. s.12
7. Kubilay H. Sığorta Hukuku. İzmir 2003. Barış. s.12.
8. Poroy R. Ticari işlətmə hukuku. İstanbul 2012. Vedat kitabevi. s. 6
9. Шахова В.В., Григорьева В.Н., Кузбагарова А.Н. Страхование право, М., Юнити, 2011

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

По настоящее время историкам не удалось определить социологию страхового права. Из истории человечества известно, что первые признаки страхового права возникли из различных видов договоров. Так, в древнем Вавилоне, далее в Риме, стороны договорных отношений определяли условия при наличии которых компенсировались имущественные утраты. Статья посвящена некоторым аспектам возникновения страхового права в исторической ретроспективе.

Gozalzade Tural Imanli

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE INSURANCE RIGHT

SUMMARY

Up to date, the historians didn't manage to define sociology of the insurance right. From the history of mankind, it is known that the first signs of the insurance right have arisen from different types of contracts. So in ancient Babylon, further in Rome the parties of the contractual relations defined conditions in the presence of which property losses were compensated. The article is dedicated to some aspects of the insurance right in a historical retrospective.

Rəyçi: h.ü.e.d., dos. M.A.Mövsumov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D.Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 06.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 26.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Шарифзаде Суэлла Адиль гызы,
докторант Института Права и Прав Человека
Национальной Академии Наук Азербайджана

УДК 34: 347.63

СЕМЬЯ КАК НЕОБХОДИМАЯ СРЕДА ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ И ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЕНКА

Açar sözlər: ailə hüququ, uşaq haqları, qarşılıqlı əlaqə, mənfə təsir, hüququn realizəsi, təhlil.

Ключевые слова: семейное право, права ребенка, соотношение, негативное влияние, реализация права, анализ.

Keywords: family law, rights of the child, ratio, negative impact, realization of rights, analysis.

Проблема прав ребенка является неотъемлемой частью более широкой проблемы – проблемы прав человека. Права человека, в свою очередь, являются неотъемлемыми правами каждого человека, в независимости от его национальности, местожительства, пола, этнической принадлежности, цвета кожи, религии, языка или любых других признаков.

Процессу становления прав человека и развития идеи о правах человека присуща длительность и историчность. Главный парадокс данного процесса заключается в том, что уровень развития идеи о правах человека всегда был прямо пропорционален уровню угроз для жизнедеятельности человека.

В ответ опасности, которой подвергалась жизнь человека на протяжении тысяче-

тий, рождались и утверждались гуманистические идеи равенства людей, защиты от дискриминации, насилия и т.д. Нравственные и философские начала прав человека формировались параллельно с правовыми воззрениями на него как на участника социальной жизни. В теории и практическом воплощении каждая исторически данная система права в той или иной степени включала в себя юридическую концепцию личности как субъекта права и соответствующие представления о ее правах и обязанностях, их гарантиях: от примитивных и ограниченных до высокоразвитых. Права человека есть необходимый, неотъемлемый и неизбежный компонент всякого права вообще, субъективно-исторический аспект выражения сущности права как особого типа и специфической формы социальной регуляции. Право без прав человека так же невозможно, как и права человека без и вне его [6, с. 13].

Понятие "права человека" – категория не только юридическая и политическая, но и философская, и этическая. "Права человека" – это такие права, которые принадлежат каждому члену гражданского общества в отличие от привилегий, распределяющихся в зависимости от занимаемого индивидом на социальной лестнице места. Права человека как идея и социальная категория обла-

дают внеформационным характером, являются атрибутом каждой личности и всякого демократического общества, входят в систему общечеловеческих ценностей [10, с. 24].

Возникнув в эпоху Просвещения, философия прав человека в последующем изменила всю европейскую политическую культуру и получила свое концептуальное выражение в важнейших направлениях социальной мысли от либерализма до радикализма. К началу XX в. в европейской философии прав человека были выработаны три основные парадигмы: концепция естественного права, идеология политических прав личности и учение о социальных правах личности. Все они стали теоретической предпосылкой модернизации европейского общества, формирования гражданского общества и правового государства, становления институтов демократии и социального государства. Парадигма прав человека выступила катализатором ряда кардинальных реформ в экономике, политике и в правовой культуре европейских стран [11, с. 13].

Право вообще – это нормативно выраженная свобода. При этом, совокупность прав человека, достигнутых в конкретной правовой культуре, составляет тот объем правовой свободы, который в этой культуре признается необходимым для каждого индивида. В исторически неразвитых правовых культурах права человека существуют как сословные права – права "сословного человека", разные для разных сословий. В исторически развитой правовой ситуации это равные права каждого человека или каждого гражданина. По своей природе права человека – это такие социально значимые притязания на некую меру свободы, которые совместимы с принципом формального равенства, которые могут быть всеобщими требованиями свободы [1, с. 5].

Права человека, как правовая категория, последовательно развивались в неразрывной связи с историей человечества. В теории государства и права выделяют три поколения прав и свобод человека. Первое поколение прав и свобод человека (XVII-XVIII вв.) отражало социально политические интересы буржуазии, а затем конкретизированы и расширены в практике и законодательстве демократических государств. Эти права выражали так называемую "негативную" свободу: они обязывали государство воздерживаться от вмешательства в сферу личной свободы и создавать условия участия граждан в политической жизни. Второе поколение прав и свобод человека сформировалось в середине XX в. в процессе борьбы народов за улучшение своего экономического уровня, повышения культурного статуса. Это так называемые "позитивные права", для реализации которых требуется организационная, планирующая и иные формы деятельности государства по обеспечению указанных прав. Третье поколение, возникшее во второй половине XX в., объединяет групповые, коллективные права и свободы, которые могут осуществляться общностью, ассоциацией [4, с. 176].

Все вышесказанное о правах человека отражает общую картину проблематики и в принципе также относится к проблеме прав ребенка, так как проблема прав ребенка – это часть более широкой проблемы прав человека.

Тем не менее, проблематика прав ребенка обладает некой автономностью. Так, уже в 1924 году была предпринята первая попытка систематизации и декларации прав ребенка в едином правовом документе международного характера – в Декларации прав ребенка (принята 5-й Ассамблеей Лиги Наций). Данная Декларация впервые закрепила ранее существующие идеи о правах

ребенка в качестве лаконичных и конкретных принципов (необходимость предоставления необходимых средств ребенку для его нормального духовно-физического развития; необходимость предоставления помощи ребенку, переживающему трудности; необходимость создания атмосферы любви вокруг ребенка; недопустимость эксплуатации ребенка; необходимость воспитания ребенка, служащего на пользу ему и другим людям). Эти принципы в дальнейшем нашли свое развитие в последующих международных документах в сфере прав ребенка, например, в Декларации прав ребенка, принятой 20 ноября 1959 г. Резолюцией 1386 (XIV) на 841-м пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН, которая, по сути, закрепляла все те права, что предоставлены ребенку в настоящее время.

Наиболее передовые идеи относительно личных и имущественных прав ребенка первоначально находили свое отражение именно в международно-правовых актах, которые последовательно отстаивали взгляд на ребенка как на полноправного субъекта гражданско-правовых и семейно-правовых отношений, обладающим рядом субъективных прав, реализация которых должна обеспечиваться государственными усилиями и родительской заботой [9, с. 23-24].

Относительно дефиниции "права ребенка" следует отметить, что этой категории в принципе присущи все элементы субъективных прав вообще. Так как субъективное право является некой возможностью конкретного вида поведения (действия, либо бездействия) субъекта, сочетающегося с допустимостью требования корреспондирующего поведения (действия, либо бездействия) от иных субъектов, главным признаком "прав ребенка" является мера допустимого с точки зрения закона поведения ребенка.

Как отмечает С.А.Сорокин, "... право ребенка как всякое субъективное право

любого гражданина отвечает универсальным требованиям, предъявляемым к подобному роду дефиниции с неременной отговоркой: определение понятия "право ребенка" как никакое другое должно быть свободно от признаков, размывающих его границы, что способно не просто значительно умалить эффективность этого права, но и сделать его бесполезным средством государственной защиты интересов несовершеннолетних детей, особенно в семье" [15, с. 21].

Современное право признает детей в качестве самостоятельных носителей многих субъективных прав, которые, как известно, в области гражданских и семейных отношений могут быть двух видов: имущественные и личные неимущественные. Имущественное право – это такое право, которое предоставляет гражданину возможность иметь материальные блага, необходимые для удовлетворения своих материальных и культурных потребностей. Личное неимущественное право можно определить как субъективное право, возникающее по поводу благ, лишенных экономического содержания, тесно связанное с личностью управомоченного и индивидуализирующее его, имеющее специфику оснований возникновения и прекращения [14, с. 109, 111].

Личные неимущественные права ребенка разнообразны, и большинство из них реализуется не в семейных, а в иных по отраслевой принадлежности правоотношениях. Семейным личным неимущественным правам ребенка присущи особенности, во многом определяемые спецификой отраслевого метода правового регулирования. Участники семейных отношений далеко не всегда юридически равны. В силу фактического неравенства таких субъектов, как родители (замещающие их лица) и дети, семейное законодательство содержит ряд норм, предоставляющих дополнительные гарантии несовершенно-

нолетним, нуждающимся в особой защите. Специфика семейных личных неимущественных прав ребенка связана и с особенностями его психофизических параметров, которые влияют и на структуру, и на особенности реализации этих прав [16, с. 84].

Семейные личные неимущественные права ребенка – это субъективные личные права, имеющие объектом нематериальные блага, возникающие с рождения и прекращающиеся с достижением полной дееспособности, направленные на нормальное развитие и социализацию ребенка и имеющие высокую степень публичного интереса, заключающегося в осуществлении контроля за действиями родителей и заменяющих их лиц [16, с. 82].

Поскольку с позиции психологии, педагогики, философии, юридических и других наук положение несовершеннолетних, эффективность реализации их прав зависят от действий законных представителей, воспитателей несовершеннолетних, положение несовершеннолетних в целом определяется в значительной степени статусом ребенка в семье [5, с. 183].

Семья является тем социальным институтом, в котором происходит формирование человека, она становится тем первым домом, в котором человек вырастает и получает начальные жизненные уроки, поддержку и помощь, в котором учатся любви к миру и к людям и о котором у него сохраняются на всю жизнь самые добрые и светлые воспоминания, согревающие его сердце и укрепляющие светлую волю в самые трудные моменты жизни. Одним словом, влияние семьи на формирование ребенка огромно, ибо воспитание представляет собой управляемый процесс социализации [8, с. 29].

Семья, как один из наиболее ранних социальных институтов, возникла еще в недрах первобытного общества, т. е. значительно раньше классов, наций и государства,

и выполняет специфические функции по рождению, воспитанию и социализации новых поколений. Семейно-брачные отношения имеют давнюю историю и традиции. Впервые их законодательные основы были закреплены в римском праве. Римское право выделило институт семьи и брака, юридические понятия личных и имущественных отношений супругов, родителей и детей, усыновление, опеку и попечительство [13, с. 58].

Институт семьи включает в себя не только семейную структуру населения, но и направленность образа жизни людей. Под воздействием исторических изменений в отношениях между социальными институтами в обществе происходит трансформация роли социального института семьи в преобразовании основ общественной жизни. Современное общество переживает динамичные преобразования социальных отношений, в ходе которых изменяются образцы гендерных взаимодействий, брачно-семейных отношений, роли и статусы мужчин и женщин в обществе и в семье, системы ценностей. Развитие института семьи на современном этапе частично повторяет путь развитых в экономическом отношении стран: увеличение количества разводов, внебрачных рождений, развитие альтернативных форм семьи (незарегистрированный брак), уменьшение количества детей в семьях, эмансипация женщин и детей. Эти процессы на сегодняшний день характеризуют развитие института семьи в большинстве стран мира [7, с. 12].

Семья занимает важнейшее место в социальных связях человека. История развития общества – это история развития семьи как социального института, который эволюционирует и претерпевает существенные изменения вместе с обществом. Сегодня семья – это ведущий социально-культурный институт, призванный быть действенным инструментом гуманизации и консолидации обще-

ства, социализации личности, преодоления межнациональных конфликтов, достижения гражданского согласия, толерантного взаимодействия в поликультурном социуме [2].

Ранний детский возраст характеризуется множеством физиологических, психических и социальных особенностей индивида, последние из которых могут повлиять на дальнейшую жизнь, в старшем возрасте. В детском возрасте человек весьма восприимчив к воздействиям окружающей его социальной среды и различных процессов. Именно поэтому необходимо обеспечить ребенку оптимальные условия его социализации. Эта функция возлагается, прежде всего, на первичный институт социализации – семью. Роль семьи в формировании личности индивида действительно велика. Многие проблемы человека, его комплексы и фобии зачастую связаны именно с семейными происшествиями негативного характера. Аналогично и положительные стороны человека, как правило, формируются в семье [12, с. 142].

Неблагополучная семья, демонстрирующая и прививающая ребенку антиобщественные привычки, взгляды, потребности, не обеспечивающая контроля, эмоциональной поддержки и защиты от внешних негативных влияний, оказывает разрушающее воздействие на формирование нравственных свойств личности несовершеннолетнего. Указанный фактор подчеркивается учеными-правоведами, занимающимися данной проблемой: у каждого третьего взрослого преступника обнаруживается связь между его преступными наклонностями и негативным влиянием родительской семьи. Отсюда, нарушение прав детей в социально неблагополучных семьях позволяет сделать вполне объективный вывод о том, что данный тип семьи ни в коей мере не соответствует понятию о наилучшей среде жизнедеятельности ребенка, т.к. неблагополучные родители

осуществляют свои родительские права во вред своим детям [8, с. 29].

Укрепление общественной позиции института семьи – актуальная проблема во всем мире. Азербайджанская семья всегда отличалась своей прочностью. А это происходит благодаря сохранению национально-духовных ценностей, обычаев и традиций, соответствию их современности. Азербайджанская семья считается одной из лучших моделей семьи в мире. Развитие и социальное обеспечение семьи, защита прав женщин и детей нашли отражение в Концепции развития "Азербайджан 2020: взгляд в будущее". В данной концепции, в основном, определены развитие Азербайджанского государства и направления дальнейших реформ. В связи с этим планируется подготовка "Азербайджанской семейной стратегии", Национального плана действий по гендерному балансу, Детского национального плана действий, а также создание института "Семейный психолог" [3, с. 3].

Функция воспроизводства общества является присущей именно семье и никакому другому общественному институту. Кроме того, закрепление в нормах международного и национального законодательства гарантий прав ребенка позволяет сделать вывод, что ключевой функцией семьи можно считать обеспечение соблюдения прав несовершеннолетних. В соответствии с приоритетом прав несовершеннолетних, можно сформулировать следующую юридическую дефиницию: семьей признается коллектив, образуемый несовершеннолетним и лицами, связанными с ним родственными правами и обязанностями. Такую концепцию можно назвать ювенальноцентричной, поскольку она провозглашает несовершеннолетнего центром семьи, объектом всемерной поддержки и заботы родителей и других родственников, а также государства в рамках реализации программ по поддержке семьи [5, с. 184].

Использованные источники:

1. Анохин Ю.В., Воробьева С.А. О праве и правах человека в теории правопонимания // Юридическая наука и правоохранительная практика, 2013, № 3 (25)
2. Борисенков В.П., Гукаленко О.В. Институт семьи и семейная политика в современной России: проблемы, тенденции и перспективы // Интернет-журнал "НАУКОВЕДЕНИЕ", 2014, выпуск 5 (24)
3. Гусейнова Х. Азербайджанская семья – одна из лучших моделей семьи в мире // Бакинский рабочий, 29 ноября 2014
4. Дзыбова С.Г., Парасюк Е.К. К вопросу о понимании прав человека в современной теории государства и права // Вестник Адыгейского Государственного Университета, 2015, Выпуск 1 (156).
5. Железный М.В. Дефиниция института семьи с точки зрения защиты прав несовершеннолетних // Пробелы в российском законодательстве, 2009, № 2
6. Киричѳек Е.В. Становление и развитие прав и свобод человека и гражданина: философско-правовое измерение // Юридическая наука и правоохранительная практика, 2011, № 16
7. Кучмаева О.В., Кучмаев М.Г., Петрякова О.Л. Трансформация института семьи и семейные ценности // Вестник славянских культур, 2009, № 3
8. Лебединская В.П. Неблагополучная семья и её ребенок // Вестник Социально-педагогического института, 2013, № 1 (6)
9. Матвеева М.В. Права ребенка в семейном праве: проблемы законодательства, теории и практики. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2017
10. Мороз Е.Н. Понятие прав человека с точки зрения нормативно-ценностного подхода // Пробелы в российском законодательстве, 2011, № 2
11. Осипов И.Д. Влияние европейской философии прав человека на русскую политическую мысль // Вестник СПбГУ, Серия 6, 2015, Выпуск 4
12. Пинаев П.В., Некрасов Д.Ю. Влияние семьи на формирование девиантности подростка // Вестник Пермского университета, 2013, Выпуск 1 (13)
13. Рашидова А.И. Семья в российском праве // Вестник Герценовского университета, 2012, № 3
14. Савельева Н.М. Правовое положение ребенка в Российской Федерации: гражданско-правовой и семейно-правовой аспекты. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Белгород, 2004
15. Сорокин С.А. Права детей в семье по семейному законодательству Российской Федерации и Конвенции "О правах ребенка". Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2000
16. Темникова Н.А. Понятие и классификация семейных личных неимущественных прав ребенка // Вестник Омского Государственного Университета. Серия Право. 2010, № 2 (23)

**AİLƏ UŞAQ HÜQUQLARININ REALİZƏSİ VƏ MÜDAFİƏSİ
ÜÇÜN VACİB BİR MÜHİT KİMİ**

XÜLASƏ

Uşaq hüquqları problemi daha geniş bir problem olan insan hüquqları probleminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. "Uşaq hüquqları" kateqoriyasına subyektiv hüquqlar üçün xarakterik olan bütün əlamətlər xasdır. Ailə, öz növbəsində, elə bir sosial institutdur ki, insanın formalaşması, böyüyüb boya başa çatması, ilkin həyat dərsləri alması məhz bu institut vasitəsilə baş verir. Uşağın formalaşması prosesində ailənin rolu danılmaz və əvəzəilməzdir. Ailə tərbiyəsinin verilməsi mahiyyətə, idarə edilə bilən sosializasiya prosesidir. Məqalədə müəllif ailəyə uşaq hüquqlarının realizə edilməsi və müdafiəsi üçün zəruri olan bir mühit qismində baxmağa cəhd göstərmişdir.

Sharifzade Suella Adil

**FAMILY AS A NECESSARY ENVIRONMENT FOR REALIZATION AND PROTECTION
OF THE RIGHTS OF CHILDREN**

SUMMARY

The problem of the rights of children is a part of the larger problem of human rights. All the signs characteristic for the subjective rights also concern the children rights. The family, in turn, is a kind of social institute that allows to formulate, grow up and take first life lessons. The role of family is undisputable and irreplaceable in formulation of child. Family education essentially is socialization process that can be managed. The author considers family as a necessary environment for realization and protection of the rights of children.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. H.S. Qurbanov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D. Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 27.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 21.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Mövsümov Mövsüm Allahverdi oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Mülki proses və kommersiya hüququ”
kafedrası

Cabbarlı Fərda Aydın qızı,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Mülki proses və kommersiya hüququ”
kafedrasının müəllimi

UOT 34:347.91\95

MÜLKİ VƏ İNZİBATİ PROSESSUAL HÜQUQUN SİSTEMLİ ƏLAQƏSİ

***Açar sözlər:** hüquq və azadlıqların müdafiəsi, mülki prosesual hüquq, inzibati prosesual hüquq, sistemli əlaqə.*

***Ключевые слова:** защита прав и свобод, гражданское процессуальное право, административно-процессуальное право, системная взаимосвязь.*

***Keywords:** protection of the rights and freedoms, civil procedural law, administrative-procedural law, systemic interrelation.*

Azərbaycan Respublikasının (AR) Konstitusiyası (mad.60) [3], AR Mülki-prosessual Məcəlləsi (mad. 2; 3;4) [4] və AR İnzibati Prosesual Məcəlləsi [2] mülki işlər üzrə məhkəmə icraatının qarşısında hüquq və azadlıqların müdafiə məsələlərində mühüm vəzifələr qoyur. Qeyd edilən məsələlər nəzəri baxımdan bəzi problemlərin işlənməsi zərurəti yaradır. Bunların içində mülki və inzibati-prosessual hüququn sistemli əlaqəsinin tədqiqatı xüsusi yer tutur.

Mülki və inzibati prosesin ardıcıl inkişafına və ümumi məqsədinə müvafiq olaraq bir-birinin ardınca düzülmüş mərhələlər mülki və inzibati proses hüququ ilə əlaqəli sistem yaradır. Mülki-prosessual və inzibati-prosessual hüquq elminin sistemi həm mülki pro-

sesin, həm də mülki-prosessual hüququn sistemini əhatə edir. Mülki-prosessual və inzibati-prosessual hüquqa həmin proseslərin ayrı-ayrı mərhələləri, icraatın ayrı-ayrı növləri, başqa sözlə desək, mülki işlər üzrə icraat və prosesual hüquq sisteminə daxil olan məsələlərlə yanaşı, həm də prosesual hüququn inkişaf yolu və bu inkişafa dair konsepsiyalar, nəzəri görüşlər, problemlər daxil edilir. Hüququn müstəqil obyekti kimi prosesual hərəkətlər onun tənzimləmə predmeti ilə yanaşı, müəyyən daxili əlaqəyə malikdir. Bu məsələdə hüquqda sistemli əlaqəyə nəzər yetirsək, prosesual hüquqların və onların obyektlərinin sisteminə müxtəlif alimlər tərəfindən fərqli anlayış verilməsini görürük. Mülki-prosessual hüquq sisteminə verilən təriflərdən biri belə ifadə olunub: **mülki-prosessual hüquq** mülki məhkəmə icraatının həyata keçirilməsini təmin edən və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan prosesual qaydaların məcmusudur. Belə tərifdə prosesual hüququn və prosesual icraatın mənası tam açılmamış, xüsusiyyətləri isə öz əksini tapmamışdır.

Fikrimizcə, prosesual hüquq və onun tənziometmə obyekti müəyyən elementlərlə bağlı olduğu üçün onları da tərifdə əks etdirmək lazımdır. Yəni:

1) mülki-prosessual və inzibati-prosessual hüquq sahələri müəyyən hissələrdən ibarətdir;

2) bütün hissələr arasında qarşılıqlı əlaqə vardır.

Mülki prosessual və inzibati prosessual hüquq sahələrinin obyektləri müxtəlif əlamətlərdən ibarətdir. Onların tərkibinə yalnız normalar və institutlar deyil, həmçinin, obyektin əlamətləri daxildir. Hüquq normalarının, institutlarının və digər hissələrin heç də hər cür cəmlənməsi bu prosessual hüquq sahələrinin sistemini yaratmır. Sistemin tərkibinə daxil olan hissələrin hər cəhətdən bir-biri ilə, tənzimləmə obyektini ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olması zəruridir. **Hissələr arasındakı qarşılıqlı əlaqə** dedikdə, yalnız həmin hissələrin bir-biri ilə məzmununa görə qarşılıqlı əlaqəsi deyil, həmçinin hissənin növünə, institut və ya digər növ hissə olması, eləcə də bu hissələrin daşdığı funksiya predmeti baxımından qarşılıqlı əlaqədə olması başa düşülür.

Prosessual hüququn və obyektinin tərkibinə daxil olanlar həm məzmunlarına görə (yəni tənzim etdikləri münasibətlərin dairəsindən asılı olaraq), həm növlərinə görə, həm də həyata keçirdikləri funksiyaya görə bir-biri ilə ünsiyyət-dədirlər. Prosessual hüquqda və onun obyektində struktur quruluş mühüm rol oynayır. O, sistemin hissələrini bir-birinə calayaraq onlara tamlıq verir, həmçinin, ayrı-ayrılıqda bu hissələrin heç birinə məxsus olmayan, lakin bütöv halda onlar üçün xarakterik olan yeni xüsusiyyətlərin yaranmasına təkan verir [7, s.157].

Hüquq ədəbiyyatında prosessual münasibətlərin və hərəkətlərin məntiqə uyğun olaraq ardıcılığını ifadə etmək üçün “prosessual qayda” və “prosessual forma” terminlərindən istifadə edilir. Mülki prosessual forma dedikdə, mülki işlər üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi qaydasını, həmçinin hüquqların və qanuni maraqların müdafiəsi məqsədi ilə mülki prosesin hər bir iştirakçısının fəaliyyətini qanunla, yəni Mülki Prosessual Məcəllə ilə müəyyən olunmuş qaydada nizama salan sistem başa düşülür. Hüququn prinsipləri ictimai həyatın obyektiv qanunauyğunluqlarını hüquqi cəhətdən təsbit edən əsas başlanğıc normalardır. Onlar özlərində hüququn daha xarakterik cəhətlərini ehtiva edir, onun hüquqi təbiətini müəyyən edir.

Bəzi tanınmış alimlər mülki prosessual hüququ, hüququn müstəqil sahəsi olaraq ədalət

mühakiməsinin həyata keçirilməsi sahəsində ictimai münasibətləri nizama salan şəkildə görürlər [7; 8].

Nəzəriyyəni və məhkəmə təcrübəsini öyrənərkən qüvvədə olan qanunvericilikdə bəzi çatışmazlıqlar və boşluqlar üzə çıxır. Bununla əlaqədar qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə əsaslandırılmış proqnozların hazırlanması, baş verə biləcək hüquqi mübahisələrin xəbərdar edilməsi, hüquqşünaslar da daxil olmaqla, vətəndaşların hüquq düşüncəsinin formalaşdırılması mülki prosessual hüquq elminin məqsədini təşkil edir [7, s.138; 6].

Mülki prosessual və inzibati prosessual hüquq və obyektləri əlaqəli şəkildə olduqda həmin hissələrdə yeni xüsusiyyətlər meydana çıxır ki, ayrı-ayrılıqda bu xüsusiyyətlər onların heç birinə oxşamır. Ayrı-ayrı hissələr əlaqəli şəkildə olduqda sistemi əmələ gətirə bilər. Mülki prosessual və inzibati prosessual hüquqların tənzimləmə predmeti ilə şərtlənməsi əsas faktır. Mülki prosessual hüququn əlaqəsinə anlayış verərkən hüququn predmetini əsas götürmək zəruridir. Mülki prosessual hüquq və predmeti hər bir sistem kimi müəyyən hissələrdən ibarətdir. Yəni mülki prosessual hüquq və onun predmeti özünəməxsus tərkibə malikdir.

İnzibati prosessual hüququn və tənzimləmə predmetinin diferensiasiyasının öyrənilməsi onun anlayışının açılması üçün vacib məsələdir. Hüquq nəzəriyyəsində heç də bütün alimlər bu məsələdə yekdil fikrə malik deyillər. İnzibati prosessual və mülki prosessual hüquqlar sisteminin quruluşunun həmin hüquq sahələrinin predmetinin quruluşuna uyğun olması əsas götürülür. Belə ki, alimlər mülki prosessual hüquq münasibətlərinin müxtəlifliyinin hüquq sisteminin daxili quruluşuna təsir etdiyi fikrindədirlər. Digər nəzəriyyəçilər isə hüquqi tənzimləmə predmetinin mülki prosessual hüququn ayrı-ayrı hissələrə bölünməsinin əsası olduğu fikrini bölüşürlər. Məsələn, M.K. Juykovun fikrincə, hüquqi tənzimləmə predmeti təsnifatın əsası kimi, yalnız hüquq sahələrinin müəyyən edilməsi zamanı çıxış edə bilər. Yəni hüququn müxtəlif sahələrə – cinayət hüququna,

mülki hüquqa, inzibati hüquqa və s. sahələrə bölünməsinin əsası alimin fikrincə, hüquqi tənzimləmə predmetidir. Ayrı-ayrı hüquq sahələrinin özlərinin müxtəlif hissələrə bölünməsi zamanı isə müəllif tənzimləmə predmetinin deyil, hüquq normalarının funksiyasının meyar kimi qəbul olunması fikrini irəli sürür [8, s. 37-40]. Mülki prosessual hüququn tərkibinə müxtəlif funksiyaları daşıyan norma və institutlar daxildir.

R.S. Belkinin fikrincə, hüququn məğzini cəmiyyətin bazisində axtarmaq lazımdır, eləcə də hüququn sisteminin quruluşu da hüquq münasibətlərinin quruluşundan asılıdır. Alimin sözlərinə təsdiq olaraq məhkəmə praktikasında yaranan problemləri göstərmək olar. Lakin qeyd edilən praktiki məsələ tədqiqatımızın bilavasitə predmetinə aid olmadığı üçün bu işdə təhlil aparmağı zəruri hesab etmirik [6, s.21].

Ümumi hüquq nəzəriyyəsində də hüquq sahəsinin müxtəlif hissələrə bölünməsinin əsası kimi hüquqi tənzimləmə predmeti qəbul olunmuşdur. Hüquq sisteminin müstəqil sahəsi olan mülki-prosessual hüququn tənzimləmə predmetinə də eyni qayda tətbiq olunmalıdır. Fikrimizcə, inzibati və mülki-prosessual hüququn hər birinin müxtəlif normalara, institutlara, yarım bölmə və bölmələrə bölünməsinin əsas meyarı hüquqi tənzimləmə sahəsi və predmetidir.

Ümümiilikdə prosessual hüququn sistemi mürəkkəb, çoxpilləli quruluşa malikdir. Obrazlı şəkildə ifadə etsək, mülki prosessual hüququn sistemini piramidaya bənzətmək olar. Quruluş iyerarxik şəkildə bir-birinin ardınca düzülən hüquq normalarından, həmin normaların

cəmləşdiyi institutlardan, institutların cəmləşdiyi yarım bölmələrdən və nəhayət, yarım bölmələri əhatə edən bölmələrdən ibarətdir. Mülki prosessual və inzibati prosessual hüququn strukturu çoxpilləli quruluşa malikdir. Bu pillələrin hər birinin öyrənilməsi hüquqi əlaqələrin tərkibini və strukturunu aydınlaşdırmağa imkan verir. Qanunvericiliklərin təhlili mülki prosessual və inzibati prosessual hüquqlar sisteminin tərkib hissələrini sistemin strukturunun pillələri kimi təsəvvür etməyə imkan verir [6, s.119].

Hər bir pillə öz tərkibinə, tənzimləmə predmetinə görə digərlərindən fərqlənir və mülki prosessual hüququn müstəqil bir hissəsi hesab olunur. Pillələr üçün ümumi olan cəhətlər də mövcuddur. Məsələn, pillələrin hər biri üçün inteqrasiya xüsusiyyəti xarakterikdir. Yəni həm institutların, həm yarım bölmələrin, həm də bölmələrin tərkibində inteqrativ xarakterli normalar, başqa cür desək, ümumi normalar vardır. Bu ümumi normalar nəinki sistemin pillələrində, həmçinin bütövlükdə mülki-prosessual hüquq sahəsi səviyyəsində də mövcuddur. Məhz bu səbəbdən mülki prosessual hüquq iki hissəyə: Ümumi və Xüsusi hissələrə bölünür [7, s.167]. Oxşar bölgü mülki və inzibati prosesin tərkibinə daxil olan hissələrə də xasdır. Prosessual hüquq sisteminin hər bir pilləsi digərləri ilə sistem əmələ gətirən əlaqələr vasitəsilə bağlıdır. Bu şəkildə onlar mülki proses sistemini və sistem elementlərinin bir-biri ilə əlaqəsini, eləcə də onun predmeti ilə bilavasitə əlaqəlidir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2016, 400 s.
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi Bakı: Qanun, 2016, 96 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki-prosessual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2016, 424 s.
5. Bakı şəhəri, Yasamal rayonu Məhkəməsinin arxivi. iş № 1-2-135/ 2008
6. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. М.: Наука, 1966, 280 с.
7. Гражданский процесс: Учебник/ Под ред. В.В.Яркова. М., “Проспект”, 2009, 460 с.
8. Жуйков В.М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. М., 2007, 408 с.

**Мовсумов Мовсум Аллахверди оглу
Джаббарлы Фарда Айдын гызы**

**СИСТЕМНАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ ГРАЖДАНСКОГО И АДМИНИСТРАТИВНОГО
ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА**

РЕЗЮМЕ

В статье авторами делаются попытки раскрыть системную взаимосвязь гражданского и административного права. Авторы обосновывают вывод о том, что административное процессуальное право является составной, но обособленной частью гражданского процессуального права. Данный вывод основано на том, что судопроизводство по административно-правовым делам рассматриваются по общим правилам гражданского судопроизводства.

**Movsumov Movsum Allahverdi
Jabbarli Farda Aydin**

SYSTEMIC INTERRELATION OF CIVIL AND ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW

SUMMARY

The authors attempt to disclose the systemic interrelation of civil and administrative law. Authors make a conclusion that the administrative procedural law is the integral, but isolated part of civil procedural law. This conclusion is based on the view that legal proceedings on administrative and legal affairs are considered by the general rules of civil legal proceedings.

**Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S.Qəfərov
Daxil olma tarixi: 29.04.2018
Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib
Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018**

Əsgərov Hüseyn Vilayət oğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin

“Beynəlxalq Xüsusi Hüquq və Avropa Hüququ”

kafedrasının müəllimi

huseyna28@mail.ru

UOT 34: 347.965

MÜLKİ PROSESDƏ NÜMAYƏNDƏLİK İNSTITUTUNUN MÜXTƏLİF HÜQUQ SİSTEMLƏRİNDƏ YERİ

Açar sözlər: *mülki proses, nümayəndəlik institutu, roman-german, anqlo-sakson, hüquq sistemi, hüquq ailəsi, qanuni nümayəndəlik.*

Ключевые слова: *гражданский процесс, институт представительства, роман-германский, англо-саксонский, юридическая система, правовая семья, законное представительство.*

Keywords: *civil process, institute of representation, Roman-German, Anglo-Saxon, legal system, legal family, lawful representation.*

Hazırda dünyada müxtəlif hüquq sistemləri mövcuddur. Çox zaman hüquq sistemi anlayışı ilə paralel olaraq, hüquq ailəsi anlayışından da istifadə edilir, əslində hüquq ailəsi hüquq sistemlərinin tipini formalaşdırır. Hüquq ailəsi müqayisəli hüquqşünaslığın mərkəzi anlayışlarından biri olmaqla, milli hüquq sistemlərinin məcmusunu, hüququn mənbələrinin, əsas anlayışların, hüququn strukturunun və onun formalaşmasının tarixi inkişaf yolunun ümumiliyini birləşdirir. Hüquq ailəsi termini elmi dövriyyəyə alman alimi Qotfrid Leybnits tərəfindən latın dilində 1667-ci ildə nəşr edilmiş “*Nova Methodus Discendae Docendaeque Iurisprudentiae*” əsəri ilə daxil edilmişdir [2, 327].

Hər hüquq sistemi unikaldır, ancaq müqayisəli hüquqşünaslıq onların oxşarlıqlarını və fərqlərini aydınlaşdırıb hüquq sistemlərinin

tipologiyasını müəyyən etməyə imkan verir. Beləliklə, hüquq ailəsi adlandırılan hüquq sistemlərinin tipləri formalaşır. Belə formalaşmanın əsas meyarları. a) hüququn mənbələrindən istifadə və müqayisəsi. b) presedentlərin yaranmasında məhkəmənin rolu. c) hüquq sisteminin mənsəyi və inkişafıdır.

Tarixi əhəmiyyətdən başqa, hüquq sistemlərinin bölgüsü konkret hüquq anlayışların yönəlməyə, zəngin xarici təcrübədən istifadə etməyə, bəşəriyyətin hüquqi inkişafının ümumi tendensiyalarını anlamağa, öz hüquqi və siyasi mədəniyyətini zənginləşdirməyə imkan verir.

Hüquq sistemlərinin ən geniş yayılmış təsnifatını fransız alimi Rene David aparmışdır:

- roman-german hüquq sistemi;
- anqlosakson sistemi;
- dini hüquq sistemi (müsəlman, yahudi və başqaları);
- sosializm hüquq sistemi;
- ənənəvi hüquq və digərləri [3, s. 125].

Sadalanan hüquq sistemləri arasında Roman-german və Anqlo-sakson hüquq sistemləri daha geniş şəkildə yayılmış və tədqiq olunmuşdur. Roman-german hüquq sistemində hüquq normaları ümumidən xüsusiyyətdə doğru inkişaf edirsə, Anqlo-sakson hüquq sistemində əksinə xüsusidən ümumiyyətdə doğru inkişaf edir [1, s. 19]. Anqlo-sakson hüquq sistemində məhkəmə praktikasında formalaşan hüquq normaları əsas götürülsə, Roma hüququna söykənən Ro-

man-german hüquq sistemində yazılı qanunlara, məcəllələrə üstünlük verilir.

Anqlo-sakson sistemi ölkələrində nümayəndəliyin doktrinal bünövrəsi eyniləşdirmə, identifikasiya nəzəriyyəsinə əsaslanır (*doctrine of identity*). Bu nəzəriyyəyə görə, nümayəndə – müəyyən mənada təmsil edilənin alter ego-sudur və təmsil ediləndən səlahiyyətləri alır və bu səlahiyyətlər çərçivəsində hərəkət edir [6, s. 15]. Bu konsepsiyanın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nümayəndəliyə hansısa abstrakt element kimi baxılmır. Nümayəndəlik – daha çox ümumi konsepsiyadır, istənilən vəziyyəti əhatə edir, bu vaxt bir şəxs başqa şəxsin xeyrinə hərəkət edir, nümayəndəlik bu iki şəxsin arasında konsensual münasibətdir [7, s. 43].

Hal-hazırda müqayisəli hüquqşünaslıqda hər hansı xüsusi-hüquqi institutun analizi vaxtı Anqlo-sakson və kontinental yanaşmanın arasında fərqlərin təsviri heç kəsi təəccübləndirmir. Ancaq bu, bir hüquqi ailənin qanadı altında birləşmiş konkret dövlətlərin milli hüququnda münasibətlərin hər hansı sferasının hüquqi nizama salmasında xüsusiyyətlərin mövcudluğunu istisna etmir. Bu mənada nümayəndəlik hüququ istisna deyil. Dünya hüquq elmində nümayəndəlik münasibətlərinin unifikasiyasının çətinlikləri geniş yayılmışdır, belə problemlər roman-german və anqlo-sakson hüquq sistemlərinin yaxınlaşmasının cəhdi zamanı meydana çıxır. Ancaq kontinental Avropanın bir sıra konkret ölkələrində bu münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin müqayisəsi vaxtı fərqlər meydana çıxır, onların tədqiqatı müqayisəli hüquqşünaslıq və prosessual hüquq elmi üçün maraq doğurur.

Roman-german sistemində mülki prosessual hüquq nümayəndənin hüquqi statusunda ona verilən səlahiyyətlərə əsasən meyarlar müəyyənləşdirir. Bu əsasda nümayəndəlik qanuni və könüllü növlərə ayrılır. Qanuni nümayəndəlik qanunun göstərişlərindən doğursa, könüllü nümayəndəlik əqdə əsasən yaranır [8, s. 6]. Bu tendensiya Azərbaycan hüquq sistemi üçün də xarakterikdir.

Könüllü nümayəndənin hüquq və vəzifələri ona verilən etibarnaməyə əsasən tənzimlənir.

Buna görə də könüllü nümayəndənin hüquq və vəzifələr yaratmaq imkanı yoxdur. Qanuni nümayəndəlikdə isə vəziyyət tam fərqlidir, belə ki, qanuni nümayəndənin hüquq və vəzifələr yaratması üçün qarşı tərəfin mövcudluğuna ehtiyac yoxdur, bu imkan qanunun göstərişlərindən və ya məhkəmə qərarından (atalığın müəyyən edilməsi qərarı və s.) yaranır.

Qanuni nümayəndəlik hər bir ölkənin hüquq sistemində bir neçə məqsədə xidmət edir və buna görə bu termin bir sıra nümayəndəlik kateqoriyalarını əhatə edir. Onlardan ən əhəmiyyətli yetkinlik yaşına çatmayanlar adından nümayəndəlik və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan (və ya məhdud) şəxslər adından nümayəndəlikdir. Həmçinin, ümumi birgə mülkiyyətin rejimiylə əlaqədar yaranan nümayəndəlik və zərurətə (tapşırıq olmadan başqalarının maraqları naminə çıxış etmə (*negotiorum gestio*)) görə nümayəndəlik də qanuni nümayəndənin növlərinə aid edilir.

Anqlo-sakson hüququnda könüllü nümayəndəlik “iradə ifadəsi” prinsipinin realizəsindən formalaşır və konkret əqd əsasında rəsmiləşdirilir. Onu da qeyd edək ki, Anqlosakson hüququnda qanundan doğan nümayəndəlik (*agency by operation of law*) [5, s. 494] də mövcuddur. Bu institut əsas etibarilə ər və arvadın təmsilçiliyi ilə əlaqədardır.

ABŞ mülki prosesində məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və yetkinlik yaşına çatmayanların maraqlarını qanuni nümayəndələr təmsil edir. Əgər həmin şəxslərin hüquqlarını dövlət orqanları və ya təşkilatlar təmsil edərsə, həmin qurumlar məhkəmədə müstəqil iddia qaldıra və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilərlər. ABŞ prosessual qanunvericiliyinə əsasən məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsi olmadıqda, məhkəmədə onların maraqlarını müdafiəçi (*next friend*) və ya qəyyum (*guardian ad litem*) təmsil edə bilər, həmin şəxsləri məhkəmə təyin edir [4, s. 99].

Həm Roman-german, və həm də, Anqlo-sakson hüquq sistemlərində nümayəndəlik institutu birbaşa və dolaylı olması meyarlarına

görə də fərqləndirilir. Mülki proses zamanı yalnız birbaşa nümayəndəlik formasından istifadə olunur. Dolayı nümayəndəlik isə sırf mülki-hüquqi xarakterlidir və nümayəndənin öz adından çıxış etdiyi zaman baş verir (məsələn, komissiya müqaviləsi). Roman-german hüquq sistemində könnüllü nümayəndəliyin belə bölgüsü konseptual xarakter daşıyır. Birbaşa nümayəndəlik etibarnamə verilməsi ilə realizə olunur. Bu zaman nümayəndə "digər şəxsin adından" çıxış etməklə onun hüquq və maraqlarını məhkəmədə müdafiə etməyə çalışır.

Kontinental sistemdə hüquq hadisələrinin əksəriyyətinin yaranmasının ənənəvi tarixi Roma hüququndan başlanır. Klassik Roma hüququ yad hərəkətlərlə (təsirlərlə) mülki hüquqların və vəzifələrin əldə edilməsi imkanları kimi nümayəndəlik konsepsiyasını tanıyırdı. "*Alteri stipulari nemo potest*" Maksimində ifadə edilmiş öhdəliklərin şəxsi təbiəti prinsipinə görə həm üçüncü şəxsin xeyrinə müqaviləni, həm də sərbəst hüquqi kateqoriya kimi nümayəndəliyi tətbiq etmək qeyri-mümkün idi. Sonralar mülki hüquqda birbaşa nümayəndəliyin nümunəsinə çevrilmiş mandat müqaviləsi nümayəndəyə təmsil etdiyi şəxslə üçüncü şəxsi bağlamağa haqq vermirdi. Yalnız xüsusi hallarda Roma hüququ vasitəçinin hərəkətləri nəticəsində hüquqi nəticələrin yaranmasını tanıyırdı. Müəyyən dərəcədə bu hadisələri birbaşa nümayəndəliklə müqayisə etmək olar.

Mülki prosesdə nümayəndənin birbaşa iştirakı, başqa sözlə desək, birbaşa nümayəndəlik konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında Holland hüquq alimi Hüquo Qrotsi böyük işlər görmüşdür. Məhz o, ilk dəfə olaraq, nümayəndəlik müqaviləsini üçüncü şəxsin xeyrinə olan müqavilədən ayırmışdır [9, s. 45-46]. Bu addım kontinental hüquq sistemli ölkələrin qanunvericiliyində hələ də öz qüvvəsini saxlayır.

Ümumiyyətlə, bir vacib məqamı qeyd edək ki, Roma hüquq sistemindən yararlanmış kontinental hüquq sistemli dövlətlər (Almaniya, İtaliya, Fransa, Rusiya, o cümlədən Azərbaycan) mülki prosesdə nümayəndənin iştirakını

həmin prosesin effektivliyi və ümumilikdə ədalət mühakiməsinin səmərəliliyi baxımından vacib şərt sayırlar.

Konseptual tapıntıdan başqa, təbii-hüquq məktəbi təbii hüquq nəzəriyyəsinin məzmun bazasına söykənərək və iradə azadlığı prinsipini rəhbər tutaraq nümayəndəlik institutunun mülki-hüquqi başlanğıclarını əsaslandırılmışdır. Kontinental Avropa ölkələrinin mülki və mülki prosesual hüququnun müddəalarına uyğun olaraq nümayəndə yalnız səlahiyyətin mövcudluğuna əsaslanmalı deyil. Nümayəndə münasibətinin yaranması üçün kontinental sistem xüsusi tələb irəli sürür: nümayəndə təmsil etdiyi şəxsin adından hərəkət etməlidir, o öz adından hərəkət etməli deyil. Bu açıqlıq prinsipidir və təbii hüquq məktəbi tərəfindən qismən daxil edilmiş və əsaslandırılmışdır.

Nümayəndəliyin İngilis-amerikan konsepsiyası öz spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir. Xüsusi hüququn dualist sistemi əsas götürülən ölkələrdən fərqli olaraq, İngiltərə və ABŞ-da ümummülki və ticarət nümayəndəliyinə bölgü mövcuddur. Birbaşa və dolayı nümayəndəlik bölgüsü İngilis-amerikan hüququna xas deyil. Kontinental Avropa ölkələrinin hüququna dolayı nümayəndəlik kimi məlum olan münasibətlər İngilis-amerikan hüququnda nümayəndəlik anlayışına daxil edilmir, çünki, nümayəndənin fəaliyyəti təmsil etdiyi şəxs üçün bilavasitə hüquqi nəticələr yaradır. Bəzi sırf delikt münasibətlərinin nümayəndəlik sferasına əlavə edilməsi İngilis-Amerikan konsepsiyası üçün xarakterikdir. Beləcə, başqa şəxs üçün delikt məsuliyyəti yarada bilən şəxs agent kimi tanına bilər.

İngilis-amerikan hüquq ədəbiyyatlarında "nümayəndəlik" termini iki mənada istifadə edilir: geniş və dar. *Nümayəndəlik geniş mənada* istənilən münasibətləri özündə ehtiva edir, və bir şəxs başqa şəxsin xeyrinə üçüncü şəxslərlə münasibətlərdə hərəkət edir, bu zaman nümayəndə öz adından və ya təmsil edilənin adından çıxış edə bilər, həmçinin bu prosesdə nümayəndənin faktiki və ya hüquqi xarakterli hərəkətləri icra etməsi vacib deyil.

Dar mənada nümayəndəlik və ya sırf hüquqi mənada nümayəndəlik dedikdə, nümayəndə

konkret olaraq təmsil edilənin adından və yalnız onun xeyrinə olan hərəkətləri icra edir. Bu hərəkətlərin nəticəsində yaranan hüquq münasibətləri təmsil edilən üçün hüquqi qüvvəyə malikdir. Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, Anqlo-sakson hüquq sistemində belə nümayəndələri hər iki hüquq sisteminə xas olan "qanuni nümayəndələr"dən fərqləndirmək lazımdır.

Konkret mülki-hüquqi baxımdan ABŞ və İngiltərənin bir çox hüquq alimləri (U.Sivi, X.Reusçeylen, U.Qreqori, B.Markesins, R.Mandi) nümayəndə (agent) dedikdə, öz hərəkətləri ilə başqaları üçün delikt məsuliyyəti yarada bilən şəxsləri nəzərdə tuturlar. D.Fridman bu məsələ ilə bağlı qeyd edir ki, agent, müqavilələr bağlanması, əmlaka sərəncam verilməsi yolu ilə prinsipal üçün məcburi hüquqi nəticələr yaradır.

Kontinental hüquq nümayəndəlik münasibətlərində xarici və daxili tərəfləri fərqləndirir. Nümayəndənin və üçüncü şəxsin arasında münasibətlərin xarici tərəfi Avropa dövlətlərinin mülki məcəllələrinin ümumi hissəsində təsbit edilmiş qaydalarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında bu məsələ Mülki Məcəllənin 16-cı (əqdlərdə təmsilçilik) və MPM-in 6-cı (məhkəmədə nümayəndəlik) fəsiləri ilə nizamlanır. Fransa Mülki Məcəlləsi səlahiyyət-

ləndirmə məsələsinə xüsusi müqavilə çərçivəsində baxır [10, s. 434]. Roman-german hüquq sistemində mandat və səlahiyyət – müstəqil hüquq nəticələriylə tanınan iki müstəqil konsepsiyadır, həmçinin, bu kateqoriyaların inkişafı hüquq elminə və pozitiv hüquqa əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Belə müddəalar Almanıyanın, İsveçrənin, İsveçin, İtaliyanın, Yunanıstanın, Yaponiyanın və Niderlandın milli qanunvericiliyində təsbit edilmişdir.

Həm Roman-german, həm də Anqlo-sakson hüququnda ilkin səlahiyyətlərlə təmin edilmədən icra prosesində olan aktın sonrakı təsdiqi mümkündür. Belə razılıq iki nəticəyə malikdir: 1) o, təmsil edilən və nümayəndə arasında retrospektiv münasibətlər yaradır və 2) təmsil edilənlə üçüncü şəxslər arasında retrospektiv münasibətlər yaradır. Təmsil edilən şəxs bunun üçün əvvəldən səlahiyyət vermədiyi və artıq davam edən təmsilçilik üçün, yəni nümayəndənin fəaliyyəti üçün razılıq vermək öhdəliyi daşıyır. Nümayəndə təmsil edilənin xeyrinə açıq hərəkət etməlidir. Əgər üçüncü şəxsə belə bir təəssürat yaransa ki, agent öz xeyrinə hərəkət edir, təmsil edilən nümayəndənin hərəkətlərini təsdiqləmək imkanından məhrum olur.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Аболонин Г.О. Гражданское процессуальное право США. Wolters Kluwer Russia, 2010, 422 с.
2. Crisp Roger. The Oxford Handbook of the History of Ethics. OUP Oxford, 2013, 920 p.
3. David René, Camille Jauffret-Spinozi, Marie Goré. Les grands systèmes de droit contemporains. Dalloz, 2016, 560 p.
4. Eilionóir Flynn. Disabled Justice?: Access to Justice and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Routledge, 2016, 192 p.
5. Miller Roger LeRoy, Gaylord A. Jentz. Cengage Advantage Books: Business Law Today: The Essentials. Cengage Learning, 2010, 864 p.
6. Pelichet M. Rapport sur la loi applicable aux contrats d'intermédiaires // Conférence de la Haye de droit international privé. Actes et documents de la Treizième session. V. IV. 1978. P. 15.
7. Rigaux F. Le statut de la représentation, étude de droit international comparé. 1963. P. 43.
8. Verhagen H.L.E. Agency in Private International Law, the Hague Convention on the Law Applicable to Agency. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers in cooperation with the T.M.C. / Asser Instituut, The Hague, 1995. 431 p.
9. Zimmermann R. The Law of Obligations, Roman Foundation of the Civilian Tradition, Juta &Co.; Ltd. Wetton, 2000. 656 p.
10. Zweigert K and Kotz H. Introduction to Comparative Law, Third Revised Edition, trans. Oxford T. Weir; Clarendon Press, 1998. 744 p.

**МЕСТО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ В РАЗЛИЧНЫХ
ПРОВОВЫХ СИСТЕМАХ**

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с местом представительства в различных правовых системах в гражданском процессе. Доктринальная база представительства основана на теории идентификации в англосаксонской системе (doctrine of identity). В романо-германской системе гражданское процессуальное право определяет критерии, основанные на полномочиях, предоставленных ему в правовом статусе представителя. До сих пор формируется представительство как юридического института, и изменение отношений между экономическими отношениями, торговлей и, самое главное, изменение отношений между людьми оказывает значительное влияние на развитие представительства.

Askarov Huseyn Vilayat

**THE PLACE OF REPRESENTATION IN CIVIL PROCESS IN DIFFERENT
LEGAL SYSTEMS**

SUMMARY

In article, under consideration are the questions connected with the place of representation in different legal systems in civil process. The doctrinal base of representation is based on the theory of identification in Anglo-Saxon system (doctrine of identity). In the Roman-German system the civil procedural law defines the criteria based on the powers conferred to him in legal status of the representative. The representation as legal institute, and change of the relations between the economic relations, trade is still formed and, the most important, change of human relations exerts considerable impact on development of representation.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. S.F.Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., dos. M.A. Mövsümov

Daxil olma tarixi: 17.03.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 21.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

*Bakı Dövlət Universiteti hüquq fakültəsinin
"Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ" kafedrasının
15 fevral 2018-ci il tarixli iclasının qərarı (protokol № 7)
ilə çapa məsləhət görülmüşdür.*

Abbasova Günel Məhərrəm qızı,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Mülki proses və kommersiya hüququ”
kafedrasının doktorantı

MƏHKƏMƏ FORMASINDA SAHİBKARLIQ HÜQUQUNUN MÜDAFİƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA BƏZİ DÜŞÜNCƏLƏR

Açar sözlər: sahibkarlıq fəaliyyəti, qanunvericilik, iddia, məhkəmə baxışına hazırlıq.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, законодательство, иск, подготовка дела к судебному разбирательству.

Keywords: entrepreneurial activity, legislation, claim, preparation of case for judicial proceedings.

İqtisadiyyətin təməlini təşkil edən sahibkarlıq fəaliyyətinin müdafiə məsələləri beynəlxalq hüququn [6], dövlətdaxili qanunvericiliyin [2;3;4;7] tənzimləmə mexanizmində, eləcə də məhkəmə praktikasının [8] əsas mövzularının birini təşkil edir. Respublikamızda aparılan iqtisadi islahatlar qeyd edilən sahədə məhkəmə formasında hüquqların müdafiə məsələlərinin nəzəri baxımdan daima işlənməsini tələb edir.

Müxtəlif növ sahibkarlıq fəaliyyətindən irəli gələn iddialar kifayət qədər qeyri-tipik xarakter daşıyır. Belə ki, tək, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin Vergilər Nazirliyinin struktur qurumlarına qarşı İnzibati-İqtisadi məhkəmələrdə 2016-ci ildə 869, 2017-ci ilin birinci yarısında 218, cəmi 1087 iddiasına baxılıb. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının sədri

Hikmət Mirzəyevin məlumatına əsasən, bunlardan 688 (63,3%) iş üzrə qərarlar vergi ödəyicilərinin xeyrinə verilib, 184 (16,9%) iş üzrə iddialar təmin edilməyib, 215 (19,8%) iddia isə mümkün sayılmayıb. Ümumilikdə götürüldükdə, Bakı şəhəri üzrə 1 və 2 saylı İnzibati-İqtisadi məhkəmələrdə: 1 saylıda 9 hakim tərəfindən 28.606 işə baxılıb, 37.806 iclas keçirilib, 30.754 məhkəmə aktı çıxarılıb; 2 saylıda 6 hakim tərəfindən 14.396 məhkəmə işinə baxılıb, 26.281 iclas keçirilib, 16.624 məhkəmə aktı çıxarılıb [1].

Göründüyü kimi, məhkəmə aktları sahibkarlıq fəaliyyətində yaranan müxtəlif kateqoriya mübahisələri əhatə edir və bu sahədə məhkəməyə müraciət məsələlərində nəzəri işlənməni aktual edir.

Digər tərəfdən, sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində pozulan və ya mübahisələndirilən hüquq və qanuni mənafelərin müdafiəsi mahiyyətə işləmə məhkəmə baxışı zamanı həyata keçirilir. Məhkəmə icraatının bu vəzifəsinin həlli işin məhkəmədə baxılmağa zəruri hazırlığı olmadan qeyri-mümkündür. İşin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması mülki prosesin zəruri mərhələsidir və onun məqsədi hər bir fiziki və hüquqi şəxsin AR Konstitusiyasından, AR qanunlarından və digər normativ hüquqi aktlardan irəli gələn hüquq və qanuni mənafelərinin təsdiqini lazımi şəkildə

təmin etməkdən ibarətdir. Deməli, mülki prosesin qeyd edilən mərhələsinin nəzəri baxımdan işlənməsi mühüm və zəruri hesab edilməlidir.

Maddi hüquq normalarında təsbit edilən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı iddiaların xüsusiyyətlərinin təhlili göstər ki, mülki məhkəmə icraatının bir çox müddəalarını yalnız maddi qanunvericiliklə əsası qoyulmuş müəyyən qaydalara müraciət edilməsi zamanı tətbiq etmək mümkündür. Məhz bu qaydalar iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatında sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və qanuni mənafələrini tənzimləyən normaların məzmununu açmağa imkan verir.

Maddi və mülki prosessual qanunvericiliyin qarşılıqlı əlaqəsində iddiaların xüsusiyyətlərinin tədqiqi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir, çünki sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən normaların təkmilləşdirilməsi bundan asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq AR MM-in 20-ci fəslindəki 390-cı maddəyə aşağıdakı məzmununda əlavə olunmasını tövsiyə edirik”. **390.8.- Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və ya müqavilənin mahiyyətindən irəli gələn halda mübahisənin qabaqcadan tənzimlənməsinə əməl edilməsi onun zəruri şərti hesab olunur**”. Öz növbəsində, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq AR MPM-in 259.0.1-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda izahatı məqsədemüvafiqdir: **“Sahibkarlıq fəaliyyətindən irəli gələn müxtəlif kateqoriya mübahisələr üçün zəruri surətdə məhkəmədən kənar qaydada tənzimlənməsinə iddiaçı tərəfindən hökmən əməl edilməsi məhkəmə tərəfindən, işdə iştirak edən şəxslərin dəlilləri və etirazlarından asılı olmayaraq, müstəqil şəkildə yoxlanılır**”.

Azərbaycan hüquq nəzəriyyəsində təkcə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı inzibati münasibətlərdən yaranan iddiaların xüsusiyyətlərinin deyil, həm də anlayışının işlənməsi zəruridir.

Bu sahədə mövcud qanunvericiliyin təhlili əsasında onları üç növə bölmək olar:

1-ci inzibati aktın etibarsız sayılması haqqında iddia. Bu iddiadan öncə aktı qəbul etmiş orqanın etiraz ərizəsi ilə başlanan icraatın olması;

2-ci – öhdəliyin icrasına məcburetmə haqqında iddia (cavabdehi müəyyən hərəkətlər etməyə məcburetmə haqqında). Mübahisələndirmə haqqında iddia vasitəsi ilə iddiaçı məhkəmədən inzibati aktın dəyişdirilməsini və ləğv edilməsini tələb edə bilər;

3-cü – inzibati aktın mübahisələndirilməsi vasitəsi ilə hüquq münasibətinin müəyyənləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ya xitam edilməsi. Mübahisələndirmə iddiası vasitəsi ilə iddiaçı məhkəmədən inzibati aktın dəyişdirilməsini və ya ləğv edilməsini tələb edə bilər. Mübahisələndirmə haqqında iddia mübahisə edilən inzibati aktın icra olunması nəticəsində meydana gəlmiş nəticələrin aradan qaldırılması tələbini özündə əks etdirən əlavə ərizə ilə birlikdə qaldırıla bilər.

AR MPM-in “İşlərin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması” adlı 14-cü fəslində nəzərdə tutulmuş işlərin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması institutu (mad. 165-171) məhkəmə icraatının bütün üç növü üzrə - ümumi yurisdiksiyalı, iqtisadi mübahisələr və inzibati münasibətlər üzrə işlər – bərabər səviyyədə tətbiq edilən unifikasiyalaşdırılmış normaların məcmusunu təmsil edir. AR Konstitusiyasının və qanunların tələblərini, mübahisəli hüquq münasibətinin xarakterinin xüsusiyyətlərini və proses iştirakçılarının subyekt tərkibini nəzərə almaqla AR MPM-in 167-ci maddəsində sadalanan məhkəmələrin bəzi vəzifələrinin dürüst ifadəsi onların təkmilləşdirilməsinin zəruriliyini şərtləndirir. Xüsusən, iqtisadi mübahisələr və inzibati münasibətlər üzrə işlərin faktiki məqsədini nəzərə almaqla AR MPM-in 167.2-ci maddəsini aşağıdakı müddəa ilə tamamlamaq lazım-

dır. **“167.2.1. İqtisadi mübahisələr və inzibati işlər üzrə məhkəmə hüquq münasibətinin xarakterini müəyyən edir və münasibətin ilkin hüquqi tövsifini aparır”.**

İşdə iştirak edən şəxslərə lazımi sübutların təqdim edilməsində köməklik göstərilməsi vəzifəsi (AR MPM, mad. 167.1.2-167.1.3) sübutların toplanması üzrə hazırlıq fəaliyyətində məhkəmənin passiv rolunu əks etdirdiyindən, AR MPM-in 167.2-ci maddəsinin aşağıdakı məzmunla tamamlanması zəruridir: **“167.2.2. İqtisadi mübahisələr və inzibati işlər üzrə sübutların müəyyən edilməsi və onların işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən təqdim olunması məhkəmənin köməklili ilə də həyata keçirilə bilər”.**

Hüquq münasibətlərinin xarakterini və iqtisadi mübahisələr və inzibati işlər üzrə hüquq münasibətləri iştirakçılarının subyekt

tərkibini nəzərə almaqla, məhkəməyə işlərin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması mərhələsində işi başa çatdırmaq məqsədilə tərəfləri sərəncamverici hərəkətlərə təhkim etmə hüququnun verilməsi mümkündür və zəruridir.

AR Konstitusiyasının (maddə 60) mülki işlərə baxılmasının və həll edilməsinin ağlabatan müddəti haqqında tələblərini nəzərə almaqla, iqtisadi mübahisələr və inzibati münasibətlər üzrə icraatı sürətləndirmək məqsədilə işlərin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması zamanı işin hərəkətinin düzgün və vaxtında idarə edilməsi üçün ağlabatan müddətdə prosessual hərəkətləri planlaşdırmağa imkan verən ayrıca qərardadı ilə işə salınmalıdır. Belə qayda, məhkəmənin prosessual hərəkətlərinə işdə iştirak edən şəxslərin məhkəmənin prosessual vəzifələrinin yerinə yetirməsinə ictimai nəzarət imkan verir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Ali Məhkəmədə açıqlama – “Vergi ilə yaranmış mübahisələr”. <http://www.aznews.az/news/cemiyet/158622.html>.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016,
- 3 Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2016, 96 s.72 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2016, 816 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2016, 424 s.
6. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası. Bakı: Qanun, 2010, 96 s.
7. “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2016.
8. “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli 7 nömrəli Qərarı. Bakı: Qanun, 2009, 8 s.

Аббасова Гюнель Магеррам гызы

**НЕКОТОРЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ЗАЩИТЫ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПРАВА В СУДЕБНОЙ ФОРМЕ**

РЕЗЮМЕ

Научная статья посвящена проблемам судебной защиты прав субъектов предпринимательской деятельности. В ней раскрываются особенности исковых заявлений по различным категориям дел, возникающих из предпринимательской деятельности. Рекомендуется пересмотр положения ГПР АР о сроках рассмотрения дела с учетом новых требований статьи 60 Конституции Азербайджанской Республики.

Abbasova Gunel Mahrram

**SOME REPRESENTATIONS ABOUT FEATURES OF PROTECTION OF THE
ENTREPRENEURIAL RIGHT IN JUDICIAL FORM**

SUMMARY

The article is dedicated to the problems of judicial protection of the rights of subjects of entrepreneurial activity. The author deals with the features of claim for various categories of the case arising from entrepreneurial activity. It is recommended revision of the provisions of the Civil-Procedural Code on terms of consideration of the case taking into account new requirements of Article 60 of the Constitution of the Azerbaijan Republic.

Rəyçi: h.ü.e.d., dos. M.A.Mövsümov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D. Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 23.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 17.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

İmanlı Məhəmməd Nağı oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru
 AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
 “Cinayət hüququ və cinayət prosesi”
 şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

UOT 34: 343.2/7

AİLƏ VƏ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN MARAQLARI ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏR

Açar sözlər: Azərbaycan, respublika, hüquq, müstəqil, uşaq.

Ключевые слова: Азербайджан, республика, право, независимый, ребёнок.

Keywords: Azerbaijan, Republic, law, independent, child.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi hələ qədim dövrlərdən bəri ailə münasibətləri zəminində olan cinayətləri xüsusi təhlil etmiş, onları qanunvericilikdə ayrıca fəsildə nəzərdə tutmuşdur. 1922-ci il cinayət qanunvericiliyində bu cinayətlər XXII fəsildə müəyyənləşdirilmiş, ayrıca başlıq olaraq “Ailə və yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları əleyhinə olan cinayətlər” kimi göstərilmiş və 10 maddədə onların xüsusi təhlili verilmişdir. 1922-ci ilin Cinayət Məcəlləsində bu cinayətlər aşağıdakı üç əsas kateqoriyaya bölünmüşdü:

- 1) az ağır cinayətlər;
- 2) orta ağır cinayətlər;
- 3) ağır cinayətlər.

Həyata keçirilməsi formasından asılı olmayaraq bu cinayətlərin əsas xüsusiyyəti yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində törədilməsi idi. Burada xüsusilə qeyd olunurdu ki, yetkinlik yaşına çatmayanların belə hərəkətlərə cəlb edilməsi təhlükəli cinayət hesab edilməli və nəticədə bunu törədən şəxslər qanunun tələb

etdiyi qaydada cəzalandırılmalıdır. Valideynlər, pedaqoqlar və ya üzərinə yetkinlik yaşına çatmayanları tərbiyə etmək vəzifəsi qoyulmuş digər şəxslər bu cinayətləri törətdikdə, onların cəzalanmalı olması göstərilirdi.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 1959-cu il 20 noyabr tarixdə qəbul olunmuş “Uşaq hüquqları Bəyənəməsi”ndə göstərilir ki, uşaq fiziki və əqli cəhətdən yetkin olmadığına görə istər doğulmazdan əvvəl, istərsə də doğulduqdan sonra xüsusi mühafizəyə və qayğıya möhtacdır.

Bəyənəmədə uşağın doğulmazdan əvvəl və doğulduqdan sonra hüquqi və digər müdafiəsinin zəruriliyi, uşağın mənsub olduğu xalqın mədəni dəyərlərinə hörmətin vacibliyi və uşaq hüquqlarının müdafiəsi işində beynəlxalq əməkdaşlığın həyati əhəmiyyətə malik rolu da təsdiq edilir [8].

Layihəsi ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin ikinci hissəsinə əsasən, uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir [3].

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması nəticəsində yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və mənafeləri ilə bağlı normativ hüquqi aktlarda əsaslı dəyişikliklər baş verdi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələrin tətbiq edilməsi haqqında müddəanın öz əksini tapması, beynəlxalq aktların respublikamızda hüquqi qüvvəsinin üstünlüyünün etiraf edilməsidir.

Azərbaycan Respublikası 21 iyul 1992-ci ildən 20 noyabr 1989-cu il tarixdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında qəbul edilmiş “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın iştirakçısıdır. Həmin Konvensiyanın 37-ci maddəsində göstərilir: “Heç bir uşaq qanunsuz olaraq və ya özbaşınalıqla azadlıqdan məhrum edilməsin. Uşağın tutulması, həbs olunması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir və bunlardan son tədbir kimi və mümkün olan daha qısa müddət ərzində və müvafiq qaydada istifadə edilir” [4].

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın tələblərindən və yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının qorunmasını təmin etmək haqqında Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanlara hüququn müstəqil subyekti kimi yanaşılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəzalandırılması məsələlərinə 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsində ayrıca bölmə (V bölmə) və ona müvafiq fəsil (XIV fəsil) ayrılmışdır. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddini, habelə kəməğilliliklə bağlı əqli inkişafda geriliyə malik olan yetkinlik yaşına çatmayanların etdiyi böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əsaslarını müəyyən edən Məcəllənin 20-ci maddəsi istisnalıq təşkil edir və bu maddə yetkinlik

yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəza məsələsini tənzim edən normaların cəmləşdiyi 14-cü fəslə daxil edilməmişdir [5].

Həmçinin, Rusiya Federasiyasının yeni Cinayət Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində olduğu kimi, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəzalandırılması məsələləri ayrıca bölmə və ona müvafiq fəsildə əks olunmuşdur. Rusiya Federasiyasının yeni Cinayət Məcəlləsini şərh edən tanınmış alim A.V.Naumov haqlı olaraq bildirir ki, Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəzalandırılması məsələlərinə ayrıca bölmə və ona müvafiq fəsil ayrılması, ilk növbədə, yetkinlik yaşına çatmayanların arasındakı cinayətkarlığın kəskin spesifikliyi ilə əlaqədardır. Bu spesifiklik yeni yetmə və yetkinlik yaşına çatmayanların sosial-psixoloji inkişafının xüsusiyyətlərindən: ictimailəşdirmə səviyyəsinin aşağı olması, psixofiziki yaş və sosial yetkinliyin kifayətsizliyi, mənəvi nümunələr haqqında yanlış təsəvvürün olması, xarakterinin spesifik cizgiləri (tez özündən çıxmaq, qərarlılıq və s.) “qeyri-formal liderlərin” və yaşlıların təsiri altına düşmələri və s. bu kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərdən asılıdır [7].

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının spesifik xüsusiyyətləri qanunvericini onların cinayət məsuliyyətini diqqətlə nizama salmaq zərurəti qarşısında qoymuşdur. Qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cəza növlərinin müəyyən olunmasının, onlara cəza təyin edilməsinin, onların cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsinin, müddətlərin hesablanması və məhkumluqlarının ödənilməsinin xüsusi şərtləri nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 84-92-ci maddələrində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Həmin Məcəllənin “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti” sərlövhəli 84-cü maddəsində deyilir: “Cinayət törədərkən on dörd yaş tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına

çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur [6].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə, onlara cəza təyin edilə bilər və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər”.

Göründüyü kimi, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 84-cü maddəsi 14 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxsləri yetkinlik yaşına çatmayanlar qrupuna aid edərkən onların kifayət qədər əqli yetkinliyə çatmadıqlarını və həyat təcrübələrinin az olmasını nəzərə alır. Buna görə də cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə məsuliyyətin həllində və cəza təyində onların əqli və iradəvi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını məcburi sayır.

Əvvəllər qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin və cəzanın həllində xeyli güzəştlər müəyyən edilirdi. Lakin bütün bunlar köhnə Məcəllənin müxtəlif bölmə və fəsilərində pərakəndə formada əks olunmuşdu.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 84-cü maddəsində ilk dəfə cinayət-hüquqi məsuliyyətin subyektini kimi yetkinlik yaşına çatmayanların anlayışı verilir. Şəxsin 14 yaşa çatması onun doğulduğu gün deyil, həmin günün son saatının son dəqiqəsi tamam olan andan, yəni həmin gün gecə saat 24-dən sonra sayılır.

Məhkəmə-tibb ekspertizasının rəyi ilə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yaşı müəyyən olunarkən, onun doğum günü ekspertiza rəyində göstərilən ilin son günü hesab olunur. Belə şəxsin yaşı minimum və maksimum illər üzrə müəyyən edildikdə isə ekspertlərin təklif etdikləri minimum yaş əsas götürülür [2].

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli, 25 bənddən ibarət “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 4 sayılı Qərarının 2-ci bəndində göstərilir: “Məhkəmələrə izah edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 429-cu maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşı-

na çatmayan şəxsin yaşının dəqiq müəyyən olunması onun barəsindəki işlər üzrə icraat zamanı müəyyən edilməli məcburi hallardan biri hesab edilir.

Şəxsin yetkinlik yaşına çatıb-çatmaması barədə işdə ziddiyyətli məlumatların olması AR CPM-nin 303.1 və 429.0.2-ci maddələrinə əsasən, məhkəmənin hazırlıq iclasının qərarı ilə işin məhkəmə baxışına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması üçün əsasdır” [3].

Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cəza növlərinin siyahısı cəzanın növlərinin ümumi siyahısı çərçivəsindədir. Yetkinlik yaşına çatmayanların sosial statusu onlara müəyyən vəzifə tutma hüququndan məhrum etmə, rütbədən, dövlət təltifindən məhrum etmə, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə kimi cəzaların tətbiq edilməsini istisna edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 85.1-ci maddəsinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara aşağıdakı cəza növləri təyin edilir:

- cərimə;
- ictimai işlər;
- islah işləri;
- azadlığın məhdudlaşdırılması;
- müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə.

Cərimə, yalnız müstəqil əmək haqqı və ya bu cəzanın icrasına yönəldilə bilən əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayana təyin edilir. Cərimə altı yüz manatadək miqdarda təyin edilir (Cinayət Məcəlləsinin 85.2-ci maddəsi).

İctimai işlər səksən saatdan üç yüz iyirmi saatadək müddətə təyin olunur və yetkinlik yaşına çatmayan məhkumun bacardığı, onun təhsildən və əsas işindən asudə vaxtlarda yerinə yetirdiyi işlərdən ibarətdir. Bu cəza növünün icra müddəti on beş yaşınadək şəxslər üçün gündə iki saatdan, on beş yaşından on altı yaşınadək şəxslər üçün isə gündə üç saatdan çox ola bilməz (Cinayət Məcəlləsinin 85.3-cü maddəsi).

Yetkinlik yaşına çatmayanlara islah işləri iki aydan bir ilədək müddətə təyin edilir. Bu zaman məhkumun qazancından məhkəmənin hökmü ilə müəyyən edilmiş miqdarda, beş faizdən iyirmi faizə qədər pul dövlət nəfinə tutulur (Cinayət Məcəlləsinin 85.4-cü maddəsi).

Azadlığın məhdudlaşdırılması yetkinlik yaşına çatmayanlara iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir (Cinayət Məcəlləsinin 85.4.1-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 85.5-ci maddəsinə əsasən, azadlıqdan məhrum etmə yetkinlik yaşına çatmayanlara on ildən çox olmayan müddətə təyin edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar cəzalarını aşağıdakı tərbiyə müəssisələrində çəkirlər:

– yetkinlik yaşına çatmayan qızlar, habelə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar – *ümumi rejimli tərbiyə müəssisələrində*;

– əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar – *möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində*.

Göründüyü kimi, yetkinlik yaşına çatmışlara təyin edilən cəzalarla müqayisədə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 85-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cəzaların müddətləri və hədlərinin qısaltılması nəzərdə tutulmuşdur.

Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəza növləri və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər BMT Baş Məclisinin 29 noyabr 1985-ci il tarixdə qəbul etdiyi “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə

əlaqədar minimum standart qaydalar”a (Pekin Qaydalarına) tamamilə uyğundur. Qeyd edilən beynəlxalq sənədə əsasən, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət işi üzrə qəbul etdiyi qərarda və seçdiyi təsir tədbirində təkcə işin hallarına və hüquq pozuntusunun ağırlığına uyğunluğu prinsipini deyil, həmçinin belə tədbirin yetkinlik yaşına çatmayanın vəziyyətinə və marağına uyğun olmasını rəhbər tutur. Əgər yetkinlik yaşına çatmayanın əməli başqası üzərində zor tətbiq etməklə bağlı deyildirsə, habelə yetkinlik yaşına çatmayan dəfələrlə ciddi hüquq pozuntusuna yol verməmişdirsə, onun barəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilməməlidir [9].

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarında həmçinin göstərilmişdir ki, “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar minimum standart qaydalar”a (Pekin Qaydalarına) və “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulan Azərbaycan Respublikasının Cinayət və Cinayət-Prosessual Məcəllələrində həmin Sənədlərin müəyyən etdiyi bir çox müddəalar öz əksini tapmışdır. Məhkəmələr bu kateqoriyalı işlər üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin qanuni hüquqlarının müdafiəsinə, onların barəsində ədalətli cəzaların təyin edilməsinə, onlar tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasına, bu cinayətləri doğuran səbəblərin aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirməlidirlər [1].

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 30 iyun 2008-ci il tarixli 4 sayılı Qərarı. <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/166>

2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / hüquq elmləri doktoru prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2012, 1104 s

3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: “Hüquq Yayın Evi”, 2017, 92 s.

4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında 20 noyabr 1989-cu il tarixdə qəbul edilmiş “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya. <http://miqrasiya.nakhchivan.az/en/images/stories/konvensiyalar/7.pdf>

5. İmanlı M.N. Cinayət hüququ, Xüsusi hissə, Dərslük, 2004.
6. İmanlı M.N. Cinayət hüququ/ elmi red. R. İ. Quliyev ; rəy.: F. Y. Səməndərov, H. S. Qurbanov. Bakı: Qanun 2009
7. Naumov A.V. Cinayət hüququ / rus dilindən tərcümə edən və elmi redaktoru H.S.Qurbanov. Bakı: Qanun, 1998, 640 s.
8. Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. / Автор, сост. и вступ. ст. Г. М. Мелков. М.: Юридическая литература, 1990, 672 с.
9. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила). Приняты резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 год. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

Иманлы Магаммад Нагы оглу

ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ИНТЕРЕСОВ СЕМЬИ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

РЕЗЮМЕ

В статье указывается, что на основании Уголовного кодекса Азербайджанской Республики несовершеннолетними признаются лица, которым ко времени совершения преступления исполнилось четырнадцать лет. Несовершеннолетним, совершившим преступления, может быть назначено наказание, либо к ним могут быть применены принудительные меры воспитательного воздействия.

Imanli Mahammad Nagi

CRIMES AGAINST INTERESTS OF FAMILY AND MINORS

SUMMARY

It is pointed out that on the basis of the Criminal Code of the Azerbaijan Republic, persons who by the time of committing crime were fourteen years old are recognized as minor. To the minors who have committed crimes, can be imposed sentence, or can be applied coercive measures of educational influence.

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. B.S. Zahidov

Daxil olma tarixi: 25.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Faracpur Ali

Bakı Dövlət Universitetinin

«Cinayət hüququ və kriminologiya»

kafedrasının doktorantı

UOT 34: 343.72

DƏLƏDUZLUQ CİNAYƏTİNİN SUBYEKTİV ƏLAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *dələduzluq, subyektiv əlamət, vəzifədən sui-istifadə etmə, tamah, aldatma.*

Ключевые слова: *мошенничество, субъективный признак, должностное злоупотребление, корысть, обман.*

Keywords: *fraud, subjective sign, official abuse, self-interest, deception.*

Cinayətin subyektivi fiziki, anlaqlı, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış şəxslər ola bilər. Cinayətin subyektivi cinayətin dörd tərkib elementlərindən biridir. Buna görə də cinayətin subyektivi cinayət tərkibinə zəruri əlamət kimi daxil olur. Əməldə cinayət qanunu ilə müəyyən edilən subyektiv əlaməti olmadıqda cinayət tərkibi mövcud olmur. Azyaşlı və ya öz davranışını ölçüb-biçmək qabiliyyəti olmayan ruhi xəstələrin əməlləri nə qədər təhlükəli olsa da, belə əməllər barəsində «cinayət əməli», «cinayət» kimi terminlər işlədilmir. Çünki qeyd edilən kateqoriyadan olan şəxslər ya qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmadıqları üçün, ya da anlaşıqlı olduqları üçün cinayətin subyektivi ola bilməzlər.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi əmlakın talanmasına yönələn əməllərə görə talamanın formasından asılı olaraq cinayət məsuliyyəti üçün müxtəlif yaş həddi müəyyən edir. Qanun talamaya, soyğunçuluğa görə məsuliyyəti 14 yaşdan, oğurluğun digər formalarına, eləcə də dələduzluğa görə 16 yaşdan müəyyən edir [2].

Bəzi müəlliflər dələduzluğa görə məsuliyyətin 16 yaşdan müəyyən edilməsinə etiraz edir. Məsələn, kriminalistlərdən Q.N. Borzenkovun fikrincə, dələduzluq oğurluqdan daha ağır cinayətdir [4, s. 83-84]. Həm də yaşı 14-ə çatmış şəxs aldatmaqla və ya etibardan sui-istifadə etməklə belə əməli törədərkən onun sosial təhlükəliliyini bütün aydınlığı ilə dərk edir. Bununla belə, respublikada məhkəmə təcrübəsinin təhlili göstərir ki, dələduzluq üstündə 16 yaşdan 18 yaşa qədər məhkum edilənlər 3,5 faiz təşkil etdiyi halda, eyni yaş həddində gizli oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq oğurluğun bütün formaları üstündə məhkum edilənlərin 18 faizini təşkil edir.

Yaşı 16-dan 18-ə qədər olan şəxslər tərəfindən törədilən dələduzluq cinayətlərinin xüsusi çəkisinin az olması bu cinayətin obyektiv cəhətinin nisbətən mürəkkəb xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Hələ 16 yaşdan 18 yaşa qədər olan yetkinlik yaşına çatmayanların kifayət qədər həyat təcrübəsinin olmaması, onların ictimai əlaqələrinin dairəsinin məhdud olması, onlara erkən etibar qazanmağa, yaxud da başqalarının əmlakının qanunsuz ələ keçirmək üçün «aldatma» kimi fəaliyyətə az hallarda cəsarət etməyə imkan verir.

Vəzifədən sui-istifadə etməyə dair monoqrafiyanın müəllifi, kriminalist-alim V.İ.Solov'yov qeyd edir ki, bəzən vəzifəli şəxs qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməklə ümumi xarakterli cinayətlər törədir. Belə vəziyyət cinayətin xarakterini mahiyyət etibarilə dəyişir və əməl qulluq mövqeyindən sui-istifadə etmə

xarakteri alır. Qeyd edilən halda məsuliyyət heç də cinayətlərin cəmi ilə deyil, ancaq hakimiyyətdən və qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməyə görə həll edilir [9, s. 139].

Kriminalist müəllif M.İ.Solovyovun “vəzi-fəli şəxs qulluq mövqeyindən sui-istifadə edərək mülki cinayətləri, o cümlədən dələduzluq əməlini törədirsə, məsuliyyətin hakimiyyətdən və ya qulluq mövqeyindən istifadə etməsinə görə yaranmasına” dair fikri müasir dövr üçün köhnəlmişdir və qanunda sonradan baş verən dəyişikliklərin ruhuna uyğun gəlir.

1960-cı il CM-dən fərqli olaraq (mad. 85) yeni AR CM-də qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluğun törədilməsi qanunda məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulur (mad. 178.2.3). Buna görə də şəxsin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluq əməlini törətməsi Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsilə deyil, birbaşa Məcəllənin 178.2.3-cü maddəsilə onun barəsində məsuliyyət yaradır [35.269]

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi tərəfindən 1999, 2000 və 2001-ci illər üzrə dələduzluq cinayətlərinə dair aparılan ümumiləşdirmə nəticəsində bəlli olmuşdur ki, respublikada dələduzluq cinayətləri sabit meyllə artım tendensiyasına malikdir. Ümumiləşdirmənin əhatə etdiyi dövrdə dələduzluğa görə respublikada ümumi məhkum edilənlərin 16 faizini qadınlar təşkil etmişdir.

Ümumiləşdirmə üzrə aparılan araşdırmalar göstərir ki, dələduzluq əməlləri törədənələr arasında residivlik yüksək olmuşdur. Belə ki, araşdırılan illər üzrə residivlik orta hesabla 22,6 faiz təşkil etmişdir. Dələduzluq üstündə məsuliyyətə alınanların 9,4 faizi «təkrar dələduzluq törətmə» əlaməti üzrə mühakimə edilmişdir.

Ümumiləşdirmə ilə əlaqədar öyrənilən işlərdən bəlli olmuşdur ki, ümumiləşdirmənin əhatə etdiyi illərdə dələduzluğa görə məhkum olunanların 79,8 faizi cinayəti təkbəşinə törətmişdir. Qalan 20,2 faiz şəxslər dələduzluq dəstə şəklində, qabaqcadan əlbirlik formasında həyata keçirmişlər.

Aparılan ümumiləşdirmə nəticəsində bəlli olmuşdur ki, dələduzluq cinayətləri ilə orta hesabla ildə 5 milyard manat məbləğində ziyan yetirilir. Bu ziyanın 4,65 milyard manatı, yəni 93 faizi ayrı-ayrı vətəndaşlara; 35 milyon manatı, yəni 7 faizi isə dövlətə vurulur [1].

Cinayətin subyektiv cəhəti. Cinayətin subyektiv cəhəti törədilən cinayətin obyektiv əlamətlərinin subyektiv şüurunda inikasıdır və ona olan münasibətidir. Düzünə qəsd oğurluğun bütün formaları üçün xarakterikdir [5, s. 77]. Qanunda dələduzluğun xülasə edilən anlayışının məzmunundan, bu anlayışda ifadə olunan əməlin edilmə üsullarından bir daha aydın olur ki, dələduzluq – qəsdən törədilən kriminal fəaliyyəti nəzərdə tutur.

Ehtiyatsızlıqla aldatma mümkündür deyildir. Şəxs ehtiyatsızlıqla başqasını yanıldırsa, belə yanılmaya yol verən şəxs əmlakı ələ keçirməyə səy edə bilməz.

Dələduzluq cinayətinə yol verən şəxs öncə onun sosial təhlükəsizliyini, əməlin bütün faktiki hallarını dərk edir. Belə əmələ yol verən şəxs törətdiyi əməlin cinayət qanunu ilə cəzalandırılan əməl olmasını, yəni bu əməlin qeyri-hüquqiliyini də dərk edir.

Dələduzluğun zəruri əlamətlərindən biri təqsirkarın əmlakı münasibətdə hüququ olmadığını və bununla belə, hüququ olmadığı əmlakı ələ keçirməsi də qəsdin predmet məzmununa daxil olur.

Dələduzluq əməlinə yol verən subyektiv həm də əmlakın kimin mülkiyyətində olması haqqında da aydın təsəvvürü olur. Çünki dələduzluqda əmlakın sahibi əmlakı özü verir. Buna görə də qanunsuz əldə edilən əmlakın kimə məxsus olması sualı faktiki meydana çıxmır.

Dələduzluq əməlini törədən subyekt, əgər belə əməli cəzanı ağırlaşdıran hallarda (təkrar törətmə, dəstə tərəfindən törətmə, qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törətmə, mütəşəkkil dəstə tərkibində törətmə, külli miqdarda ziyan vurmaqla törətmə və s.) törədirsə, belə hallar onun qəsdinin məzmunu ilə əhatə olunur.

Dələduzluqda qəsdin iradi tərəfi təqsirkarın aldatma və ya qulluq mövqeyindən sui-istifadə etmək yolu ilə əmlakı və ya əmlaka olan hüququ ələ keçirməyi arzu etməsidir.

Müəlliflərdən B.S.Nikiforov qeyd edilir ki, dələduzluqda aldatma hərəkətinə yanakı qəsdlə də yol verilə bilər. Yəni təqsirkar aldatma hərəkətinə şüurlu surətdə yol versə də, əmlakın ələ keçirilməsindən ibarət olan nəticənin baş verməsinə bir o qədər maraqlı olmur. Guya şəxs nəticəni arzu etməyə də bilər [8, s. 172]. Fikrimizcə, müəllifin dələduzluğun subyektiv cəhətinə dair baxışları ilə razılaşmaq olmaz. Əgər şəxs aldatma hərəkətinə yol verirsə, belə hərəkət tamah niyyətilə törədilir və zərər çəkənin əmlakının qanunsuz ələ keçirilməsilə bağlı olur.

Dələduzluq haqqında normanın dispozisiyasında cinayətin məqsədinə dair göstəriş yoxdur. Cinayət hüququ elmi tərəfindən işlənilən hazırlanan konsepsiyaya görə oğurluğun anlayışının zəruri ünsürlərindən biri də şəxsin varlanmaq məqsədinin olmasıdır.

Tamah məqsədinin oğurluq cinayətinin zəruri ünsürlərindən olmasının etiraf edilməsi, eyni zamanda, tamah məqsədinin şəxsi varlanmaq məqsədi kimi məhdud anlanılmasını rədd edir.

Əksər kriminalistlərin fikrincə, tamah məqsədi həm də o halda mövcud olur ki, əmlak təqsirkarın səyi ilə, onun köməyi ilə başqasının faydalanmasına imkan verən üçüncü şəxsin əlinə keçir. Lakin burada təqsirkar əmlakın üçüncü şəxsin əlinə keçməsinə nəticə etibarlı ilə maraqlı olur [6, s. 156-157; 7, s. 251]. Dələduzluq cinayətinin subyektiv cəhətində məqsədlə yanaşı cinayətin motivinə də münasibət bildirilməlidir. Cinayətin motivi şəxsdə əməli törətməyə qətiyyət yaradan daxili tələbatdır. Başqa sözlə, cinayətin motivi cinayətin subyektiv səbəbi sayılır.

Dələduzluq subyektiv cəhətdən düzünə qəsdlə törədilir. Əmlak aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə başqasının əlinə keçirsə, lakin burada təqsirkarın qəsd formasında niyyəti yoxdursa, şəxs dələduzluğa görə məsuliyyət daşıya bilməz. Əks halda obyektiv təqsirləndirməyə yol verilmiş olardı.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin dələduzluq cinayətləri üzrə ümumiləşdirmə materialları. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin arxivi, 2001.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı, 2013.
3. Əfəndiyev E.M. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin şərhli. Xüsusi hissə. Bakı, 2001
4. Борзенков Г.Н. Ответственность за мошенничество. М.: Юрид. лит, 1971
5. Кригер Г.А. Борьба с хищениями социалистического имущества. М., 1965
6. Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества. М.: Изд-во Юрид. лит 1974.
7. Лобанов В.А. Мотив и цели при хищении социалистического имущества. // В сб. «Вопросы советского права и законности на современном этапе», Минск, 1965. с. 251
8. Никифоров Б.С. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву. М., 1952
9. Соловьев В.И. Борьба с должностными злоупотреблениями, обманом государства и приписками. М., 1963

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ МОШЕННИЧЕСТВА

РЕЗЮМЕ

В статье отмечено, что субъект преступлений является «автором» совершенного преступления. Субъект преступлений считается важным элементом состава уголовного преступления. Субъект преступлений – это тот человек который совершает общественное опасное деяние мошенничество и за счет этого лица несет уголовную ответственность. Субъективная сторона преступлений мошенничества предполагает только прямой умысел. То есть виновный осознает, что он завладевает чужим имуществом путем обмана или злоупотребления доверием, придвигает, что своими действиями наносит материальный ущерб и желает его причинить.

Ali Farajpur

SUBJECTIVE SIGNS OF FRAUD CRIMES

SUMMARY

It is noted that the subject of crime is the “author” of the committed crime. The subject of crime is considered an important element of the structure of crime. The subject of crime is the person who swindles public dangerous act and for this he/she bears criminal liability. Subjective parties of fraud crimes assumed only direct intention. That is the guilty person understands that he appropriates someone’s property by exchange or breach of confidence, causes material damage and wishes to cause it.

Rəyçi: h.ü.e.d., a.e.i. N.K. Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. F.Y. Səməndərov

Daxil olma tarixi: 21.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 16.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Cameyi Mir Əli Hüseyn oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Cinayət hüququ və kriminologiya”
kafedrasının doktorantı

UOT 34: 343.711

TÖRƏDİLMİŞ TALAMA CİNAYƏTİNƏ GÖRƏ CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNDƏ MƏSULİYYƏTİN DİFERENSİASİYASI

Açar sözlər: talama cinayəti, cinayət məsuliyyəti, məsuliyyətin diferensiasiyası, Cinayət Məcəlləsi, cəza.

Ключевые слова: уголовное хищение, уголовная ответственность, дифференциация ответственности, Уголовный кодекс, наказание.

Keywords: crime of theft, criminal liability, differentiation of responsibility, criminal code, punishment.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi üçün model Cinayət Məcəlləsini hazırlayan işçi qrupun rəhbəri B.V. Voljenkin qeyd etmişdir ki, törədilən cinayətlərin ağırlığından və s. hallardan asılı olaraq cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası məsələsi model Cinayət Məcəllələrinin hazırlanmasında aparıcı istiqamətlərdən hesab edilməlidir [9].

Model Cinayət məcəllələrinin hazırlanmasına dair izahedici qeydlərdə tövsiyə edilir ki, cinayət-hüquqi islahatların həyata keçirilməsində hər bir suveren dövlət üçün cinayət qanunvericiliyinin hazırlanmasında cinayət məsuliyyətinin ciddi diferensiasiyasını təmin etmək birinci dərəcəli vəzifə kimi müəyyən edilməlidir [9; 10, s. 88].

Müəyyən növ cinayətə görə qanunda məsuliyyət nə qədər dəqiq diferensiasiya edilirsə, bir o qədər də qanunun tətbiqində məhkəmələrin öz

mülahizəsinə görə cinayət məsuliyyətini fərdiləşdirmək imkanları məhdudlaşdırılmış olur.

Məsuliyyətin diferensiasiyasına zərurətin yaranması öncə məlum cinayət növünün ictimai təhlükəliliyinin əsas tərkibdə bütün tamlığı ilə əhatə olunması ilə bağlı olur. Deməli, əməlin ictimai təhlükəliliyi məsuliyyətin diferensiasiyasında cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halı kimi tərkiblərin yaradılmasının əsas kriteriyası kimi çıxış edir [8].

Bəzi müəlliflər bir az da irəli gedərək məsuliyyətin diferensiasiyasını cinayət hüququnun prinsipləri sırasına daxil edirlər. Məsələn, Y.İ.Lyapunovun fikrincə, məsuliyyətin diferensiasiyası və cəzanın fərdiləşdirilməsinin cinayət hüququnun prinsiplərindən olması şübhə doğura bilməz [5, s. 33].

Cinayət hüquq yaradıcılığı cəmiyyətdə gədən obyektiv proseslərin dərkinə, sosial varlığın deformasiyaya uğrayan cəhətlərinin aşkar edilməsini, informasiyaya söykənən reallığın obyektiv mənzərəsinin yaradılmasını tələb edir.

Başqa sözlə, varlığın obyektiv dərki əsasında müəyyən ictimai münasibətlərin qorunmasının zəruriliyi aydınlaşdırılır, uyğun normanın modelləşdirilməsinə nail olunur.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayət sayılan əməllərin dairəsi müəyyən edilərkən və uyğun sanksiyalar qurularkən cinayət hüququnun prinsipləri bütövlükdə nəzərə alınmışdır. Bununla belə, bəzi tərkiblər üzrə, eləcə də əmlakı mənimsəmə və israf etməyə görə

məsuliyyət müəyyən edən Cinayət Məcəlləsinin 179-cu maddəsində aparılan diferensiasiya müəyyən tənqidi mülahizələr doğurur. Xüsusən, «təkrar» mənimsəmə və ya israf etmə, habelə «əvvəllər talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə iki dəfə və ya daha çox məhkum edilmiş şəxs tərəfindən» mənimsəmə və israf etmə hallarının cinayət tərkibinə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi daxil edilməsi cinayət hüququnun «qanun qarşısında bərabərlik» və «ədalətlik» prinsiplərinin tələbləri ilə uzlaşmır.

Öncə «təkrar» mənimsəmə və israf etmə əməli haqqında Cinayət Məcəlləsinin 179.2.-ci maddəsində göstərilən «təkrar törətmə» anlayışı, ilk növbədə, Məcəllənin Ümumi hissəsinin 16.1-ci maddəsində təsbit edilən definisiyaya söykənir [1].

Məcəllənin 16.1-ci maddəsinin göstərişinə görə, «Məcəllənin (Xüsusi hissəsinin) eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir». Belə definisiya mövqeyindən Məcəllənin 179.2.2-ci maddəsinə daxil edilən «təkrar» mənimsəmə və israf etmə o halda mövcud olacaqdır ki, şəxs əvvəllər mənimsəmə və ya israf etmə əməlinə yol vermiş olsun, məsuliyyətə cəlb etmə müddəti keçməmiş yenidən bu əməli törətmiş olsun.

Təkrar törəmənin belə məzmununda qəbul edilməsi Məcəllənin 16.1-ci maddəsinin göstərişinə uyğundur. Hesab edirik ki, məhkəmə təcrübəsində də Cinayət Məcəlləsinin 179-cu maddəsinin 2-ci hissəsində təsbit edilən (179.2.2) «təkrar törəmə»nin məzmununu da məcəllənin 16-cı maddəsinin 1-ci hissəsinin göstərişinə əsasən izah edilməlidir [1].

Lakin Məcəllənin 179.2.2-ci maddəsində təsbit olunmuş «təkrar törətmə» yuxarıda qeyd etdiyimiz məzmunundan fərqli olaraq daha geniş anlamın yükünü daşıyır. Bu da Cinayət Məcəlləsinin 179.2.2-ci maddəsinin qeydinin 2-ci bəndində təkrar oğurluğa verilən xüsusi anlayışla bağlıdır [1].

Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin qeydinin 3-cü hissəsində deyilir: «Bu Məcəllənin

177-185-ci, habelə 213-3, 227, 232 və 235-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlərin hər hansı birinin yenidən törədilməsi onların təkrar törədilməsi hesab olunur».

Cinayət məcəlləsinin 177-185-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlərin hər hansı birinin törədilməsi onların təkrar törədilməsi hesab olunur. Başqa sözlə, belə göstəriş «cinayətin təkrar törədilməsi anlayışının məzmununu süni surətdə genişləndirir. Məcəllənin 177-ci maddəsinin qeydinin 2-ci hissəsindəki göstəriş həm də 179.2.2-ci maddədəki «təkrar törəmə»yə aid olduğundan, öncə törədilən gizli oğurluqdan sonra mənimsəmə və ya israf etmə əməlini törətmə həm gizli oğurluğa görə (CM-in 177.1-ci maddəsilə), həm də təkrarlıq üstündə (yəni CM-in 179.2-ci maddəsilə) cinayətlərin məcmusu üzrə məsuliyyət yaradır [1].

«Təqsirli şəxs əvvəllər Cinayət Məcəlləsinin 93-3-cü (hazırda CM-in 177-ci) maddəsinin qeydində göstərilmiş cinayətlərdən birini törətmişdirsə, həmin cinayətlərə görə onun məhkum edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq bütün hallarda sonrakı qanunsuz götürmə və ya talama təkrar qanunsuz götürmə və ya talama hesab edilməlidir [2, s. 7]. Belə təsvir qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin mövqeyinə ziddir. Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində «cinayətlərin təkrar törədilməsi» (mad. 16), «cinayətlərin məcmusu» (mad. 17) və «cinayətlərin residivi» (mad. 18) anlayışları müstəqil normalar altında verilmiş, hər bir çoxluq üçün xarakterik olan əlamətlər bu anlayışlarda təsbit edilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Məcəllənin 61-ci maddəsində cəzanı ağırlaşdıran hallar sırasında təkrar cinayətlərlə «residiv cinayətlər» bir-birindən fərqləndirilir. Daha sonra Məcəllənin 65-ci maddəsində residiv cinayətlərə görə cəza təyin etmənin xüsusi qaydaları təsbit edilmişdir. Hətta Məcəllənin Xüsusi hissəsindəki 177-ci maddənin qeydinin 2-ci və 3-cü hissələrində «xüsusi təkrarlıq»la «xüsusi residiv»in anlayışı arasında fərq qoyulmuşdur.

Respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin 37-ci maddəsinin birinci bəndində «cinayətin təkrar edilməsi» anlayışına həm də residiv cinayətlər aid edilirdi. Buna görə də keçmiş illərin məhkəmə təcrübəsində təkrar cinayətlər anlayışına indi olduğundan daha geniş mənə verilir, məhkəmə təcrübəsi bura həm də residiv cinayətləri şamil edirdi [2].

Əvvəllər qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayətin xüsusi residiv, ən çoxu isə xüsusi təhlükəli residivist tərəfindən törədilməsi halı Məcəllənin Xüsusi hissəsinin bir çox normalarına cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi daxil edilmişdi.

Residiv Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarında tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmayan hallarda məhkəmələr cəza təyin edərkən əməlin residivist tərəfindən törədilməsinə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verirdilər.

Şübhəsiz, residivist sayılan şəxslə residivist olmayan şəxslər şəxsiyyətlərinin təhlükəliliyinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Yəni residivistlər əvvəllər törətdiyi cinayət törətməyə görə məhkum edilmələrinə, cəza çəkmələrinə baxmayaraq, onların yenidən cinayətə qayıtmaları göstərir ki, tətbiq edilən cəza residivistlər üçün təsirli olmamış, onlar mühakimə edilmələrindən lazımcına nəticə çıxarmamışlar. Bütün bunlar onların şəxsiyyətinin daha təhlükəli olduğunu, onları cinayətə gətirən kriminogen vərdişlərin dərin olduğunu göstərir. Bu səbəbdən də qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə cinayət törədən şəxslərdən fərqli olaraq residivistlər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinin xüsusi qaydaları təsbit edilmişdir. Məcəllənin 65-ci maddəsində deyilir:

«Residivə, təhlükəli residivə və xüsusilə təhlükəli residivə görə cəza təyin edilərkən əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı, xarakteri, ağırlığı və nəticələri, əvvəlki cəzanın islah təsirinin yetərli olmamasına səbəb olan hallar, habelə yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri nəzərə alınır».

Beləliklə, qüvvədə olan Məcəllənin 58-ci maddəsinə əsasən, residivə (sadə) görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yarısından, təhlükəli residivə görə üçdə ikisindən, xüsusi təhlükəli residivə görə isə dördüdə üçündən az ola bilməz.

Residiv cinayətlərə görə məsuliyyətin həllində ancaq sanksiyada göstərilən ciddi cəza növü üzrə cəza təyin etmə qaydasını nəzərdə tutan Cinayət Məcəlləsinin 65-ci maddəsi xülasə edilərkən Cinayət Məcəlləsinin qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin müddəaları rəhbər tutulmuşdur [4].

Araşdırdığımız cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən Məcəllənin 179.3-cü maddəsində tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulan residiv Məcəllənin 18-ci maddəsinin göstərişinə görə təhlükəli residivist növünə aiddir.

Əgər burada təhlükəli residiv tərəfindən törədilən mənimsəmə Cinayət Məcəlləsinin 179.3-cü maddəsinə tərkib əlaməti kimi daxil edilməmiş olsaydı, şəxsə Məcəllənin residiv cinayətlərə görə cəza təyin etməyə dair göstərişini nəzərə almaqla Cinayət Məcəlləsinin 179.3-cü maddəsilə deyil, 179.1-ci maddəsilə cəza təyin edilmiş olardı.

Cinayət Məcəlləsinin 179.1-ci maddəsinin, sanksiyasında göstərilən daha ciddi cəza azadlıqdan məhrum etmə cəzasıdır. 179.1-ci maddədə onun yüksək həddi iki ilə qədər nəzərdə tutulur. Şəxsin (yəni əvvəllər məhkumluğu olan şəxsin) əməli bu maddə ilə tövsif olunacağı halda ona sanksiyada göstərilən cəzanın üçdə ikisi qədər, yəni bir il altı aydan az olmamaqla cəza təyin edilərdi. Başqa sözlə, təyin edilən cəza iki il həddini aşı bilməz [1].

Lakin təhlükəli residiv araşdırdığımız cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən 179.3-cü maddəyə tərkib əlaməti kimi daxil edildiyindən məsuliyyət ifrat dərəcədə sərtləşdirilmişdir. Belə ki, qanunun mövqeyinə görə təhlükəli

residiv tərəfindən törədilən mənimşəmә və ya israf etməyə görə təsbit edilən sanksiyada sәrt cәza növü sayılan azadlıqdan məhrum etmənin müddәti 7 ildән 12 ilə qәdәр müәyyән edilmişdir. Belә sanksiya residivә görə cәza tәyin etmə zamanı Mәcәllәnin 65-ci maddәsilә müәyyән edilән qaydalara zidd olaraq şəxsә 4-5 dәfә daha sәrt cәza tәyin etməyə imkan verir.

Qanunvericilik məsuliyyətin diferensiasiyasını cinayәtkarın şəxsiyyətinin təhlükәliliyinә görə deyil, törәdilән cinayәtә görə aparır. Belә diferensiasiya obyektiv meyara söykәnir və әdalәtlidir. Bu qayda cinayәti ilk dәfә törәdәnlә

әvvәllәр cinayәtә görə məhkum edilән şəxs tərəfindән cinayәtin törәdilmәsi halı arasında fәrq qoymur, məsuliyyətin eyni әsaslarla yaranmasını təmin edir. Belә mövqе һәм ilk dәfә israf etməyə yol verән şəxsin, һәм dә belә әmәl üstündә tәkrar məhkum edilән şəxsin məsuliyyətinin araşdırdığımız cinayәtin sadә növünә görə (CM-in 179.1-ci mddәsilә) һәllinә imkan verir. Әvvәllәр mənimşәмә üstündә məhkum olmuş şəxsin şəxsiyyətinin təhlükәliliyi isә Cinayәt Mәcәllәsinin 65.2-ci maddәsinin göstәrişinә әsasән ancaq әmәlin tövsif edildiyi maddәnin sanksiyası çәrçivәsindә nәzәрә alınır.

İstifadә edilmiş mәнбәlәр:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayәt Mәcәllәsi Bakı: Qanun, 2018
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayәt Mәcәllәsinin Kommentariyası. Bakı: «Dagesta» nəşriyyatı, 2001
3. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayәt hüququ. Xüsusi hissә. Dәrslik, Bakı: «Digesta» nəşriyyatı. 2001.
4. Sәмәndәrov F.Y. Cinayәt hüququ. Dәrslik. Bakı. 2008.
5. Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Социалистическая собственность под охраной закона. М., 1979
6. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. I. М.: 1961
7. Мустафаев Ч.Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с хищениями имущества. Баку, 1994
8. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982.
9. Протокол № 26 заседания Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР. 23 мая 1942 г.
10. Тенчов Э. Квалификация преступлений против социалистической собственности. Иваново, 1981.

Джамен Мир Али Гәсейн оғлу

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ОТВЕСТВЕННОСТИ ПО ПРЕСТУПЛЕНИЮ ХИЩЕНИЯ И УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ

РЕЗЮМЕ

В статье отмечено, что дифференциация уголовной ответственности, средства осуществления ее в законодательстве, поиска ее перспективных критерий считается научно-практические проблемы уголовного права. Дифференциация уголовной ответственности относится к исключительной компетенции законодательного органа. Причем нельзя считать дифференциация ответственности ни расширяющий и ни органицивающий сферы уголовной ответственности. Дифференциация уголовной ответственности является важным институтом уголовного права.

**DIFFERENTIATION OF RESPONSIBILITY ON THE CRIME OF THEFT
IN CRIMINAL CODE**

SUMMARY

The author notes that differentiation of criminal liability, the means of its implementation in the legislation, searching its perspective criterion are considered scientific and practical problems of criminal law. Differentiation of criminal liability is within the exclusive competence of legislature. And it is impossible to consider differentiation of responsibility neither expanding, nor limiting spheres of criminal liability. Differentiation of criminal liability is important institute in the criminal law.

Rəyçi: h.ü.e.d., a.e.i., M.N.İmanlı

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. F.Y. Səməndərov

Daxil olma tarixi: 21.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 26.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

İsazadə Elxan Eyvaz oğlu,
Bakı Dövlət Unversitetinin
“Cinayət hüququ və kriminologiya”
kafedrasının doktorantı

XƏSTƏLİYƏ GÖRƏ CƏZANI ÇƏKMƏKDƏN AZAD ETMƏNİN NƏZƏRİ VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI

Açar sözlər: cinayət, məsuliyyət, cəza, cəzadan azad etmə, psixi pozuntu, humanizm.

Ключевые слова: преступление, ответственность, наказание, освобождение от наказания, психическое расстройство, гуманизм.

Keywords: crime, responsibility, punishment, release from punishment, mental disorder, humanism.

Cinayət hüququ normaları cinayət məsuliyyətinin prinsiplərini, hansı əməllərin cinayət sayıldığını, törədilmiş cinayətlərə görə hansı cəzaların müəyyən edildiyini, təqsirkar şəxslər barəsində cəzanın təyin edilməsi əsasları ilə bərabər, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin şərtlərini də nəzərdə tutur. Başqa sözlə, cinayət hüququ normalarının realizəsi cinayətin törədilməsi ilə bağlı olan halların tam həcmdə və qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilməsini ehtiva edir. Şübhəsiz, cəzanın tətbiqi cinayət məsuliyyətinin realizəsində çox mühüm rola malikdir. Professor F.Y.Səməndərov bu baxımdan düzgün olaraq göstərmişdir ki, məhkəmənin təqsirkar şəxs barəsində ittihamedicini hökm çıxarması, cəza təyin etməsi və məhkumun həmin cəzanı çəkməsi cinayət hüququ münasibətlərinin reallaşdırılmasının qanunauyğun yekunudur [2, s. 568]. Professor İ.M.Rəhimov da eyni mövqə ifadə edərək

göstərmişdir ki, törədilən cinayət əməlinə görə cəzanın təyin edilməsi cinayət törətmiş şəxsin islah olunması üçün reallaşdırılan hüquqi aktdır. Belə olmasaydı, cəza tarixi baxımdan köhnəlmiş bir anlayış kimi hüquq leksikonundan silinib aradan çıxmış olardı [4, s. 182-183].

Cəzanın bu mühüm rolu onun məhrumiyyət yaratmaq xassəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Odur ki, vaxtilə ədəbiyyatda söylənilmiş belə bir fikir ilə razılaşıyıq ki, məhrumiyyət cəzanın səciyyəvi xüsusiyyətidir və əgər o, bundan məhrum olsa, cəza anlayışına uyğun olmaz. Biz də o mövqedəyik ki, cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəliliyi xeyli dərəcədə cinayət törətmiş hər bir şəxsə münasibətdə cinayət məsuliyyətinin labüdlüyünün təmin edilməsi ilə müəyyən olunur. Lakin cinayət-hüquqi təsirin yalnız cəzanın tətbiqi ilə məhdudlaşdırılması düzgün olmazdı. Cinayət-hüquqi təsir özündə digər yanaşmaları da əks etdirir və hər bir qaydada istisnaların olduğu kimi, məsuliyyətin və ya cəzanın labüdlüyü prinsipində də istisna mövcuddur. Cinayət hüququnda bu istisna öz ifadəsini təqsirkarın cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsi şəklində tapır. Bu hallar, şübhəsiz, cinayət məsuliyyətinin və cəzanın labüdlüyü prinsipindən geri çəkilməni əks etdirir və bu səbəbdən ədəbiyyatda cinayət hüququnun müstəsna xarakterli institutları adlandırılır [12, s. 316.]. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət törətmiş şəxsin məsuliyyətdən və ya cəzadan azad edilməsindən

asılı olmayaraq, bütün hallarda onun məhkəmə və ya cinayət prosesinin nəticəsi olaraq ifşa olunması sosial ədalət prinsipinin bərpasına öz köməkliyini göstərir. Bu, xüsusən, cəzadan azad etmə institutuna aiddir. Çünki bu zaman təqsirkar şəxs barəsində ittihamedicini hökm çıxarılmıqla, cinayət-hüquqi xarakterli tədbir təyin edilir və onun icra qaydası müəyyən edilir.

Ədəbiyyatda cəzadan azad etmə institutunun mahiyyəti hüququn dövlət ilə cinayət törətmiş şəxsin özünəməxsus kompromisində ifadə olunan humanizm prinsipinin realizəsi kimi də qiymətləndirilir [8, s. 438]. Bu mənada cinayət hüququnun cəzadan azad etmə ilə bağlı normalarını müasir dövrümüzdə dövlətimizin cinayət-karlıqla mübarizə siyasətində üstünlük verdiyi stimullaşdırıcı normalar qrupuna aid etmək lazımdır. Bu normalar cinayət törətmiş şəxslərə öz təsirini dövlət və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət, cavabdehlik hisslərini artırmaqla göstərir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu mövzuda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun hüquqi mövqeyi diqqətə layiqdir. Belə ki, Plenumun “Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 7 noyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21.3 və 78-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 9 dekabr 2014-cü il tarixli qərarında düzgün olaraq vurğulanmışdır ki, anlaqlı vəziyyətdə törətdiyi cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən şəxsin məhkum edilməli olması və onun barəsində qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cəza tədbirlərinin həyata keçirilməsi inkar edilməzdir. Bununla belə, öz-özlüyündə cinayətin törədilməsi faktı və təqsirli şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi mütləq olaraq cəzanın tətbiq edilməsi və çəkilməsi ilə nəticələnmişdir. Bəzi hallarda təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə hətta ən yüngül cəzanın tətbiq edilməsi faktiki və ya cinayət-hüquqi halların mövcud olması səbəbindən mümkün, yaxud məqsədemüvafiq olmur. Cinayət-hüquqi mənasına görə bu hallar cəza çəkməyə bərabər tutularaq, onun sosial-hüquqi ekvivalenti qismində çıxış edir və bu səbəbdən cəzanın tətbiqini və ya onun çəkilməsini aradan qaldırır [1, s. 510].

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-nin 12-ci fəslə “Cəzadan azad etmə” adlanır və burada onun aşağıdakı növləri təsbit olunmuşdur:

- a) cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə (CM-in 76-cı maddəsi);
- b) cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə (CM-in 77-ci maddəsi);
- c) xəstəliyə görə cəzadan azad etmə (CM-in 78-ci maddəsi);
- ç) hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqları olan qadınlar tərəfindən cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması (CM-in 79-cu maddəsi);
- d) ittiham hökmünün icrası müddəti ilə əlaqədar cəza çəkməkdən azad etmə (CM-in 80-ci maddəsi).

CM-in “Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə” adlanan 78-ci maddəsinin məzmunu aşağıdakı kimidir:

“78.1. Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs qanuni qüvvəyə minmiş hökmlə təyin edilmiş cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunur. Belə şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

78.2. Cinayət törətdikdən sonra cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəliyə düşər olmuş şəxs məhkəmənin qərarı ilə cəza çəkməkdən azad edilə bilər.

78.3. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçular, onların hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düşər olduqda, cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edirlər. Belə hallarda məhkəmə həmin şəxslərə (onkoloji xəstəliyin terminal mərhələsində olan şəxslər istisna olmaqla) cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər.

78.4. Bu Məcəllənin 78.1 və 78.2-ci maddələrində göstərilən şəxslər sağaldıqları halda, bu Məcəllənin 75 və 80-ci maddələrində

müəyyən edilmiş müddətlər keçməmişdirsə, cinayət məsuliyyətinə və cəzaya məruz qala bilərlər” [1].

İlk növbədə qeyd edək ki, qüvvədə olan CM-in qəbul edildiyi 30 dekabr 1999-cu il tarixdən hazırkı vaxta kimi bu maddəyə iki dəfə dəyişiklik edilmişdir. Birinci dəfə Azərbaycan Respublikasının 19 dekabr 2006-cı il tarixli 202-IIIQD nömrəli Qanunu ilə 78.3-cü maddənin ikinci cümləsində “məhkəmə həmin şəxslərə” sözlərindən sonra “(onkoloji xəstəliyin terminal mərhələsində olan şəxslər istisna olmaqla)” sözləri əlavə edilmiş, ikinci dəfə isə Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1396-IVQD nömrəli Qanunu ilə 78.1-ci maddənin birinci cümləsinə “cəzadan” sözündən əvvəl “qanuni qüvvəyə minmiş hökmə təyin edilmiş” sözləri əlavə edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, respublikamızın bundan əvvəlki, 1960-cı il CM-nin “Cəzadan azad etmə” adlı fəslində şəxsin xəstəliyə görə məhkəmənin hökmü ilə təyin olunmuş cəzadan azad edilməsi nəzərdə tutulmamışdı. Həmin Məcəllənin “Cinayət haqqında” adlanan fəslində, 11-ci maddədə cinayət törətdikdən sonra, lakin məhkəmə hökm çıxaranadək ruhi xəstəliyə tutulan və bunun nəticəsində öz hərəkətlərini dərk etmək və ya idarə etmək imkanından məhrum olan şəxsin cəzadan azad edilməsi təsbit olunmuşdu. Cinayət qanunvericiliyində mövcud olmuş bu boşluq cinayət-prosessual və islah etmək qanunvericiliklərinin hesabına aradan qaldırılırdı. Belə ki, həmin məcəllələrdə hökm ilə təyin olunmuş cəzadan azad etmənin əsasları və qaydaları öz əksini tapmışdı.

Keçmiş Sovet İttifaqının ölkələrindən fərqli olaraq, əksər xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyində xəstəliyə görə cəza çəkməkdən azad etmə bilavasitə və ayrıca normada nəzərdə tutulmamışdır. Xarici ölkələrdə xəstəliyə görə cəza çəkməkdən azad etməni nəzərdə tutan normalar, adətən, cinayət qanunlarının islah və təhlükəsizlik tədbirlərini nəzərdə tutan bölmələrində yerləşdirilmişdir. Məsələn, Fransanın və ya Almanyanın cinayət qanunlarında xəstəliyə görə cəza çəkməkdən azad etməyə dair müddəa anlaşıqlılıqla bağlı cinayət məsu-

liyətindən azad etməni nəzərdə tutan təhlükəsizlik tədbirləri bölümündə təsbit olunmuşdur. Bəzi ölkələrdə (İsveçrə, Bolqarıstan) sair ağır xəstəliyə düçar olma cəzadan azad edilmənin müstəqil əsası kimi müəyyən edilməmişdir, bəzi ölkələrdə (Fransa, Almaniya) sair ağır xəstəlik cəzadan azad etmənin deyil, cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının əsası kimi, bəzi ölkələrdə isə (İspaniya) cəzadan azad etmənin müstəqil əsası kimi müəyyən edilmişdir [7, s. 323-325].

Bolqarıstan CM-nin (1968-ci il) 33-cü maddəsinin ikinci hissəsinə əsasən, cinayət törətmiş şəxs hökm çıxarılanadək əməllərini dərk etmək və ya hərəkətlərini idarə etmək imkanından məhrum edən psixi xəstəliyə tutulduqda, cəzaya məruz qalmır [14]. İspaniya CM-nin (1995-ci il) IV bölməsi də “Təhlükəsizlik tədbirləri” adlanır. Məcəllə ağır əzab, məhrumiyət verən xəstəlikdən müalicə olunan şəxs barəsində şərti azad etmənin tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. Belə halda məhkəmə şəxsin üzərinə mütləq şərt kimi müəyyən davranış qaydalarına riayət etmək öhdəliyini qoyur. Digər şərtlər (məsələn, tibb müəssisəsində müalicə olunmaq öhdəliyi) də müəyyən edilə bilər [13].

İsveçrə CM-nin (1937-ci ildən qüvvədədir) 3-cü bölməsi “Cəza, təhlükəsizlik tədbirləri və digər tədbirlər” adlanır. Bölmənin “Təhlükəsizlik tədbirləri” adlanan ikinci hissəsində təsbit olunmuş 43-cü maddə ruhi xəstələr barəsində tətbiq edilən tədbirlərə həsr olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, törədilməsinə görə katorqa həbsxanası və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzaları nəzərdə tutulmuş cinayətlərə görə məhkum edilən şəxslərin ruhi vəziyyəti həkim müşahidəsi və ya xüsusi qayğı tələb etdikdə və bununla yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması və ya onların sayının azaldılması üçün əsaslar yarandıqda, məhkəmə xəstənin müalicə müəssisəsinə yerləşdirilməsinə dair qərar verə bilər. Həmin xəstə üçüncü şəxslər üçün təhlükə yaratmadıqda, ambulator müalicə ilə də məhdudlaşmaq olar. Şəxs ruhi xəstəlik vəziyyətinə görə ictimai təhlükəsizlik üçün mühüm təhlükə yaratdıqda, məhkəmə digər

şəxslər üçün yarana biləcək təhlükənin qarşısının alınması üçün onun barəsində nəzarət altında saxlanması qərarını çıxarır. Bu qərar xüsusi müəssisədə icra olunur. Əgər bu zaman azadlıqdan məhrum etmə qərarı çəxarılmışdırsa, onun icrası təxirə salınır. Ambulator müalicə ilə məqsədə nail olmaq mümkün olmadıqda, xəstə məhkəmənin qərarı ilə müalicə müəssisəsinə göndərilir. Bu tədbirlərin təyin edilməsinin əsasları aradan qalxdıqda, səlahiyyətli orqan bu barədə əvvəlcədən məhkəməni məlumatlandırmaqla, onun ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edir [15].

Ümumiyyətlə, xarici ölkələrdə xəstəliyə görə cəzani çəkməkdən azad etməni tənzimləyən qanunvericilik təcrübəsinin öyrənilməsi aşağıdakı nəticələri çıxarmağa əsas verir: 1) bu institut, adətən, cinayət qanunvericiliyində anlaşıqlığı nəzərdə tutan normalar ilə birlikdə tətbiq edilir; 2) sair ağır xəstəlik cəzadan azad etmənin, adətən, müstəqil əsası kimi fərqləndirilmir. Digər tərəfdən, xarici ölkələrdə, əsasən, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması və probasiya institutları tətbiq edilir.

Ədəbiyyatda cəzadan azad etmənin bu növünün hüquqi təbiəti ilə bağlı müxtəlif mövqələr vardır. Bir qrup müəlliflərə görə, cinayət qanununun mətnində yanlışlığa yol verilmiş, xəstəliyə görə cəzadan deyil, cinayət məsuliyyətindən azad etmədən söhbət gedə bilər. Tərədilən cinayətə görə məhkum olunmamış şəxsə cəzanın təyin edilməsi qeyri-mümkündür. Belə mövqedə olan müəlliflər fikirlərini CM-də xəstəliyə görə cəzani çəkməkdən azad etməni nəzərdə tutan normanın axırıncı hissəsində göstərilən müddəaya istinad etməklə əsaslandırmağa çalışırlar. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CM-in 78.4-cü maddəsində (o cümlədən, Rusiya Federasiyası CM-in 81-ci maddəsinin 4-cü hissəsində) cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslərin sağaldıqları halda, qanunla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmək üçün tələb olunan müddətlər keçmədikdə, cinayət məsuliyyətinə və cəzaya məruz qala bilmələri təsbit olunmuşdur. Aydın məsələdir ki, törətdiyi cinayət əməlinə görə

məhkum edilmiş, lakin xəstəliyinə görə cəzaya məruz qala bilməmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsindən söhbət etmək nonsens sayılacaqdır.

Y.M.Tkaçevski göstərmişdir ki, Rusiya Federasiyası CM-in 81-ci maddəsinin 1-ci hissəsində (oxşar məzmunlu müddəa Azərbaycan Respublikası CM-in 78.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur) bəhs edilən şəxslər cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmaları səbəbindən məhkəmə qarşısına çıxarılmamış şəxslərdir [11, s. 54]. Biz bu mövqe ilə qəti razılaşa bilmərik. Belə ki, CM-in 78.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs qanuni qüvvəyə minmiş hökmə təyin edilmiş cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunur. Məhkəməyə verilməmiş şəxs barəsində cəza necə təyin edilə bilər?

K.V.Mixaylov isə qeyd edir ki, göstərilən şəxslər barələrində ya ittihamedicə hökm çıxarılmayan, ya da hökm qanuni qüvvəyə minməmiş şəxslərdir [9, s. 58]. Biz bu mövqe ilə də razılaşmırıq. Əvvəla, müəllifin fikri ziddiyyətlidir. Belə ki, əgər müəllifin hesab etdiyinə görə CM-in 78.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər barəsində ittihamedicə hökm çıxarılmırsa, onda hansı hökmün qanuni qüvvəyə minməməsindən söhbət gedə bilər? Digər tərəfdən, qanunvericiliyə əsasən məhkəmənin hökmü ya ittihamedicə, ya da bəraətvericə ola bilər (Azərbaycan Respublikası CPM-in 349.2-ci maddəsi, Rusiya Federasiyası CPM-in 302-ci maddəsi). Məhkəmənin bəraət hökmü təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edildiyi və məhkəməyə verildiyi ittiham üzrə cinayətin törədilməsində onun təqsirli olmaması haqqında məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun məhkəmə qərarıdır və CPM-in 42.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş aşağıdakı hallardan biri olduqda çıxarılır: 1) cinayət hadisəsi olmadıqda; 2) əməldə cinayət tərkibi olmadıqda; 3) cinayətin törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda; 4) təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə. CM-in 78.1-ci maddəsində söhbət cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslərdən getdiyindən, onlar barəsində bəraət hökmü deyil,

yalnız ittihamedicı hökm çıxarıla bilər. K.V.Mixaylovun göstərilən şəxslər barəsində hökmün qanuni qüvvəyə minməsinə dair mövqeyini isə müəyyən mənada başa düşmək olar. Çünki Azərbaycan Respublikası CM-nin 78.1-ci maddəsindən fərqli olaraq, Rusiya Federasiyası CM-nin 81-ci maddəsinin 1-ci hissəsində hökmün qanuni qüvvəyə minməsi bilavasitə nəzərdə tutulmamışdır.

Xəstəliyə görə cəzadan azad etmənin hüquqi təbiəti ilə bağlı digər mövqedə olan müəlliflər hesab edirlər ki, CM-in 78-ci maddəsi cinayət məsuliyyətindən deyil, cəzadan azad etməni nəzərdə tutur. Məsələn, 2006-cı ildə Rusiya Federasiyasında bilavasitə xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə mövzusunda dissertasiya işi müdafiə etmiş O.A.Alfimova göstərmişdir ki, əgər psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsə cinayət məsuliyyətinin bir forması kimi tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilsə, onda məsuliyyətin bu növündən azad etmə mümkün deyildir və o, cəzadan azad edilməlidir [6, s. 63]. Fikrimizcə, bu mövqe daha çox CM-in 78-ci maddəsinin adı ilə bağlıdır. Belə ki, CM-nin 78-ci maddəsi XII fəslin adı kimi "cəzadan azad etmə" deyil, "... cəzanı çəkməkdən azad etmə" adlanır. Deməli, adi məntiq ilə burada söhbətin şəxsin ona artıq təyin edilmiş cəzadan azad edilməsindən getdiyi aydın olur.

Rus müəllifi S.Şişkova görə, əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya əməlini idarə etmək imkanından məhrum edən psixi xəstəliyə tutulmanın cinayət-hüquqi əhəmiyyəti cinayət törətmiş şəxsə cəzanın təyin edilməsinə imkan verməməsində ifadə olunur. Çünki psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs sağalmayanadək məhkəmə hökmü ilə cinayətin həmin şəxs tərəfindən törədilməsi nəticəsinin çıxarılması düzgün deyildir. Müəllif bu əsasa görə cinayət qanununa şəxsin təqsirlilik məsələsinin baxılmasına mane olan psixi pozğunluq haqqında ayrıca maddənin daxil edilməsini təklif etmişdir. Təklifə görə cinayətin törədilməsində şübhəli bilinmiş və ya ittiham olunmuş və psixi pozuntuya düşər olmuş şəxs xəstəliyi dövründə həmin cinayətin törədilməsində təqsirli sayıla bilər. Şəxsin

təqsirlilik məsələsinə yalnız sağaldıqdan sonra və ya iş üzrə mühakimə icraatında sərbəst şəkildə iştirak edə bilmək qabiliyyəti bərpa olunduqda baxıla bilər [17, s. 15].

Qeyd edək ki, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 22 sentyabr 2004-cü il tarixli "Psixi pozuntusu olan şəxslərin hüquqlarının və ləyaqətinin müdafiəsi haqqında Təvsiyələr"ində göstərilmişdir ki, psixi xəstə olan hər bir şəxsə azad şəkildə öz vətəndaş və siyasi hüquqlarını təmin etmək imkanı yaradılmalıdır. Belə şəxslər barəsində məhkəmə qərarları yalnız bir tibbi rəy əsasında çıxarılmamalı, məhkəmə proseslərində vəkillərinə (nümayəndələrinə), mümkün olduğu halda özlərinə müdafiələrini təmin etmək imkanı yaradılmalıdır [10]. Şəxsdə əməlini dərk etmək və ya idarə etmək imkanından məhrum edən psixi xəstəliyin olması, eyni zamanda, dövlətin ona törətmiş olduğu cinayət əməlinə görə tətbiq edəcəyi cinayət-hüquqi xarakterli tədbirin təsirini dərk etməyə imkan verməyəcəkdir. S.Şişkovun təklifini bu baxımdan maraqlı sayırıq. Bununla belə, hesab edirik ki, müəllif maddi hüquq ilə (cinayət hüququ) prosesual hüququn (cinayət-prosesual hüquq) predmetini qarışıq salmışdır, onun təklifi əslində cinayət-prosesual hüquq sahəsinə aiddir.

M.D.Xakimovun fikrincə, cinayət törətmiş şəxsdə psixi pozuntu ibtidai araşdırmanın gedişatı və ya məhkəmə baxışı zamanı yarandıqda icraat dayandırılmalı, hökm çıxarıldan sonra yarandıqda isə təqsirli şəxs cəzadan və ya cəzanı çəkməkdən azad edilməlidir [16, s. 195]. V.F.Şepelkovun fikrincə, Rusiya Federasiyası CM-nin 81-ci maddəsinin 1-ci hissəsində (Azərbaycan Respublikası CM-nin 78.1-ci maddəsi) göstərilən şəxslərin statusunun qeyri müəyyənliyi normanın tətbiqində problem yaradır. Müəllif bu məqsədlə həmin şəxslərin statusunun konkretləşdirilməsini və qeyd edilən maddənin məzmununa, onun barəsində ittihamedicı hökm çıxarılmış şəxslərə aid olmasını nəzərdə tutan müvafiq dəyişikliyin edilməsini təklif etmişdir [18].

CM-in 78-ci maddəsi qanunun "anlaqsızlıq" adlanan 21-ci maddəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bu iki maddənin birgə təhlili belə bir nəticənin

çıxarılmasına əsas verir ki, anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxs subyekt olmadığından, həmin əməl, ümumiyyətlə, cinayət tərkibini yaratmır. Ona görə də bu şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Lakin qanunla həmin şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir. Əldə edilən digər, lakin qanunun məzmunu ilə tam uyğun olmayan nəticə isə ondan ibarətdir ki, cinayəti anlaqlı vəziyyətdə törətmiş şəxs sonradan psixi və ya digər ağır xəstəliyə tutulduqda, məhkəmə CM-in 21.3 və 78-ci maddələrinə əsasən, həmin şəxsi cəzadan azad edir və barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi məsələsini həll edir.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Psixiatriya yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 28.2, 28.3, 29.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 98.1, 99-cu maddələrinin şərh edilməsinə dair” 15 aprel 2011-ci il tarixli Qərarında düzgün olaraq anlaqsızlıqla əlaqədar cinayət məsuliyyətinin hüquqi nəticələrinin aşağıda göstərilən üç formasının olduğu qeyd edilmişdir: 1) şəxsin anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətməsi; 2) şəxsin anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətməsi, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulması; 3) şəxsin törətdiyi cinayətə görə cəza təyin edildikdən sonra psixi xəstəliyə tutulması. Qərarında düzgün olaraq göstərilir ki, ikinci və üçüncü hal şəxsin cinayət törətdikdən sonra anlaqsız vəziyyətə düşməsi vəziyyətini əks etdirir. Belə hallarda məhkəmə təqsirkar barəsində məcburi müalicənin səmərəli nəticə verib-verməməsinə, bu cür müalicənin uzadılmasına, yaxud dayandırılmasına müntəzəm nəzarət etməlidir. Şəxsin məcburi müalicəsi uğurlu olmuş və sağalmışdırsa, məhkəmə onun yenidən müha-kiməsini təşkil edib, ona cəza təyin etməlidir. Cəza təyin edilmiş şəxsin məcburi müalicədə olduğu müddət onun çəkməli olduğu cəza müddətindən az olduqda, məhkəmə məhkumun məcburi müalicədə olduğu müddəti günə-gün hesabı ilə ona təyin edilmiş cəzanın müddətindən çıxmalı və məhkumun çəkməli olacağı yekun cəza müddətini müəyyən etməlidir [1, s. 379].

Düşünürük ki, bu mövzuda vacib məsələlərdən biri anlaqsızlıqla əlaqədar cinayət məsuliyyətinin hüquqi nəticələrinin formasının təzahür vaxtıdır, daha dəqiq desək, anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxsin nə vaxt anlaqsız və ya cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəliyə tutulması vaxtıdır. Bir şey mübahisəsizdir ki, bu vaxt hər bir halda cinayətin törədilməsindən sonrakı vaxtdır. Deməli, cinayəti törətmiş şəxsə anlaqsız vəziyyəti həm cinayət işinin başlanılmasınadək (şəxsin törətmiş olduğu cinayətin aşkar olmadığı vaxt ərzində), həm də cinayət işinin başlanılmasından sonra yarana bilər. Cinayəti törətdikdən sonra psixi xəstəliyə düşər olma cinayət işinin başlanılmasını istisna etmir, əksinə, psixi xəstəliyə düşər olmuş və nəticədə əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək imkanından məhrum olmuş şəxs barəsində məhkəməyədək icraatın aparılması mütləqdir. Şəxs psixi və sair ağır xəstəliyə cinayət işi üzrə ibtidai araşdırma, məhkəmə baxışının təyin olunması, məhkəmə baxışı, məhkəmənin ittihamedicisi hökm çıxarması, hökmün qanuni qüvvəyə minməsi mərhələlərində də tutula bilər. Bəs cinayət prosesində bu məsələlər necə həll edilir?

Azərbaycan Respublikası CPM-in LVI fəslisi “Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat” adlanır. CPM-in 480.4.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət işi üzrə ibtidai istintaq zamanı şəxsin cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulması müəyyən edildikdə cinayət işinin icraatı dayandırılmaqla, tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiq edilməsi üçün işin məhkəməyə göndərilməsi haqqında məsələnin həll edilməsi məqsədi ilə, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə materiallar ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir. CPM-in 485.5-ci maddəsinə əsasən isə şəxs psixi xəstəliyə məhkəmə baxışı mərhələsində tutulduğu halda məhkəmə, həmçinin iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında məsələni həll

etməlidir. Barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiq edildiyi şəxs sağaldıqda, məhkəmə tibbi rəy əsasında həmin tədbirin ləğv edilməsi haqqında qərar çıxarır və cinayət işini ibtidai araşdırmanın aparılması və ya məhkəmə baxışının keçirilməsi üçün göndərilməsi məsələsini həll edir (CPM-in 487-ci maddəsi).

Beləliklə, CPM-in LVI fəslində şəxsin cinayət törətdikdən sonra məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmasına dair icraatı tənzimləyən normalar nəzərdə tutulmuşdur. Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmənin qaydaları isə CPM-in “Hökm və ya məhkəmənin digər yekun qərarlarının icrası qaydasında icraat” adlanan LVIII fəslində yerləşən “Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə” adlı 511-ci maddəsi ilə müəyyən edilir. Həmin maddəyə əsasən məhkum cəzanın çəkilməsinə mane olan ağır xəstəliyə tutulduğu halda cəzaçəkmə yeri üzrə birinci instansiya məhkəməsi cinayət qanununun müddəalarına müvafiq olaraq həkim komissiyasının rəyi əsasında həmin şəxsi cəza çəkməkdən azad edə bilər. Psixi xəstəliyə tutulmuş məhkum cəzanı çəkməkdən azad edildiyi halda, məhkəmə onun barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etmək, yaxud onu səhiyyə orqanlarının və ya qohumlarının himayəsinə vermək hüququna malikdir.

Biz eyni zamanda hesab edirik ki, CM-in 78-ci maddəsi cinayət törətmiş şəxsin təqsirlilik məsələsinin həll edilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Şəxsin ittiham edildiyi əməldə (və ya əməllərdə) təqsirinin olub-olmaması, təqsirli bilinmiş şəxsə cəzanın tətbiq edilməsi məsələləri məhkəmənin hökmü ilə müəyyən olunur. Bu, həm də konstitusion tələbdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən, cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. Eyni məzmunlu müddəa Azərbaycan Respublikası CPM-in 21-ci maddəsində də təsbit olunmuşdur. Ona görə də məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə cinayətin törədilməsində

təqsirli bilinməmiş şəxsin cəzadan azad edilməsindən söhbət gedə bilməz, əks halda, bu Konstitusiyanın və qanunvericiliyin tələblərinin kobud şəkildə pozulması demək olardı.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 9 dekabr 2014-cü il tarixli qərarında bu məsələ ilə bağlı ölkəmizin məhkəmə təcrübəsində yaranmış mübahisənin tənzimlənməsi üzrə maraqlı hüquqi mövqelər ifadə olunmuşdur. Odur ki, həmin qərara diqqətin yetirilməsini məqsədüyükün sayırıq. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CM-in 206.2 və 234.4.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilən E.Kərimov cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulduğundan və CM-in 21.3-cü maddəsinin təsiri altına düşdüyündən, Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi 18 fevral 2013-cü il tarixli qərarı ilə CM-in 78-ci maddəsinə əsasən, onu cəzadan azad etmiş, CM-in 93.1.2 və 95.0.3-cü maddələrinə uyğun olaraq barəsində tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbiri tətbiq edərək, cinayət işi üzrə icraatı dayandırmışdır. Eyni zamanda, həmin iş üzrə maddi sübutların müsadirə edilərək məhv edilməsi qərara alınmışdır. Qərarla razılaşmayan prokurorluq bundan protest vermişdir. Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 10 iyul 2013-cü il tarixli qərarı ilə apellyasiya protesti qismən təmin edilmiş, birinci instansiya məhkəməsinin qərarından ekspertiza xərclərinə dair müddəalar xaric edilmiş, qərarın qalan hissəsi isə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Cinayət Kollegiyasının 7 noyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə kassasiya protesti təmin edilməmiş, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Ona görə də Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu sorğu ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edərək həmin cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxs E.Kərimova cəza təyin edilmədiyini halda, onun cəzadan azad edilməsi və cinayət işi üzrə icraat dayandırıldığı halda, maddi sübutların məhv edilməsi haqqında məhkəmə instansiyalarının qərarlarının və son olaraq Azərbaycan

Respublikası Ali Məhkəməsinin 7 noyabr 2013-cü il tarixli qərarının Konstitusiyanın, maddi və prosessual qanunvericiliklərin müvafiq maddələrinin müddəalarına uyğun olub-olmamasının yoxlanılmasını xahiş etmişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi mövqeyinə görə, cinayət törətmiş şəxsə psixi pozuntu məhkəmənin hökm çıxarmasınadək baş vermişdirsə, o, cəzalandırılıla bilməz. Məhkəmə belə şəxslərə yalnız CM-in 95-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tətbiqlər tətbiq edə bilər. Bu şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması və onlara cəzanın təyin olunması məsələsi ən azından onlar sağalanadək təxirə salınmalıdır. Bu mövqə nə CM-də, nə də CPM-də cinayət törətdikdən sonra hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsin cəzadan azad edilməsinin nəzərdə tutulmaması ilə əsaslandırılmışdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu, həmçinin, hesab etmişdir ki, CM-in 21.3-cü maddəsindən fərqli olaraq, 78.1-ci maddə cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslərin məhkəmə hökmü ilə təyin olunmuş cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunmanı nəzərdə tutur. CM-in 78.1-ci maddəsinin mənasına görə, psixi xəstəlik hökm elan edildikdən sonra icra edilənədək baş verdiyi halda, şəxs təyin olunmuş cəzadan, cəzanı çəkdiyi zaman isə cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad olunur.

Plenum qərarında cəzadan azad etmənin növləri üçün ümumi olan aşağıdakı cəhətlər sadalanmışdır:

1) cəzadan azad etmə institutu cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsi məhkəmənin hökmü ilə təyin edilən cəzadan azad edir;

2) cəzadan azad etmə cinayət mühakimə icraatının müəyyən mərhələsi – ittihamedicini hökmün çıxarılması ilə bağlıdır. Cəzadan azad etmə hökm qanuni qüvvəyə mindiyi andan cəza çəkilib qurtarana qədər olan dövrü əhatə edir;

3) əfv etmə və amnistiya aktları ilə cəzadan azad etmə istisna olmaqla, cəzadan azad etmə məhkəmənin müstəsna səlahiyyətidir;

4) cəzadan azad etmənin nəticəsində şəxs barəsində olan ittiham hökmü dəyişikliyə məruz qalmır.

Cinayət Məcəlləsinin 78-ci maddəsi yuxarıda sadalanan ümumi cəhətlərə cavab verdiyindən, məhkəmənin hökmü ilə təyin edilən cəzadan azad etmənin digər növləri kimi, Məcəllənin “Cəzadan azad etmə” fəslində yerləşdirilmişdir. Odur ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, CM-in 78-ci maddəsi, bu maddədə göstərilən xəstəliklər məhkəmənin ittiham hökmü elan edildikdən sonra icra edilənədək və ya cəzanın çəkilməsi zamanı baş verdiyi halda, şəxsin müvafiq olaraq cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilməsini, yaxud azad edilməsinin mümkünliyünü nəzərdə tutur.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu sorğu ilə əlaqədar aşağıda göstərilən yekun nəticələrə gəlmişdir:

– Məhkəmə CM-in 21.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş anlaşıq vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs barəsində CPM-nin 485-ci maddəsinin tələblərinə riayət olunmaqla, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi məsələsini həll edir. Məhkəmə tərəfindən belə işlər üzrə icraatın dayandırılması məsələsi CPM-in 485.5-ci maddəsində göstərilən qaydaya uyğun olaraq həll edilir.

– CM-in 78-ci maddəsi, bu maddədə göstərilən xəstəliklər məhkəmənin ittiham hökmü elan edildikdən sonra icra edilənədək və ya cəzanın çəkilməsi zamanı baş verdiyi halda, şəxsin müvafiq olaraq cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilməsini, yaxud azad edilməsinin mümkünliyünü nəzərdə tutur [1, s. 508-517].

Göründüyü kimi, respublikamızın, Ali Məhkəmə də daxil olmaqla, ümumi məhkəmə orqanlarının təqsirləndirilən şəxs E.Kərimova cəza təyin edilmədən, onun CM-in 78-ci maddəsinə əsasən, xəstəliyə görə cəzadan azad edilməsinə dair qərarları əslində qanunsuz, prokurorluğun protesti isə əsaslı olmuşdur. Bu, dolayısı ilə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun hüquqi mövqeyi ilə də təsdiq olunmuş, prokurorluğun sorğusunda məhkəmə aktının Konstitusiyaya və qanunlara uyğunluğunun

yoxlanılması məsələsinin faktiki olaraq konstitusiyaya ədalət mühakiməsinin subyektləri arasında konstitusiyaya hüquq mübahisəsi ilə əlaqəli olmadığı qeyd edilməklə, bu suala birbaşa cavabdan yayınmışdır. Maddi sübutların məhv edilməsi məsələsinin həllinə gəldikdə isə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qərarında düzgün olaraq tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə dair məhkəmənin qərarı əsasında maddi sübutların məhv edilməsinin qanunvericiliyin tələblərinə zidd olduğu, bunun təqsirləndirilən şəxsi gələcəkdə maddi sübutların tədqiq olunması, təkrar ekspertizaların keçirilməsi, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sair üsullarla onların mübahisələndirilməsi imkanlarından məhrum etməklə, həmin şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun pozulmasına gətirib çıxara biləcəyi birbaşa qeyd edilmişdir.

Xəstəliyə görə cəza çəkməkdən azad etmənin spesifik cəhətləri kimi onun cinayətin kateqoriyası, yəni ağırlıq dərəcəsi, təyin edilmiş cəzanın faktiki çəkilən hissəsi, məhkumun islah olunub olunmaması ilə bağlı olmadığını qeyd etməliyik. O, həmçinin, cəza-icra sistemində bu xəstəliyin müalicəsi üçün müvafiq tibb müəssisəsinin olub-olmamasından asılı deyildir. Ona görə də ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxslərin, xüsusən, islah olunmamış, cinayətdən səmimi peşmançılıq çəkməmiş şəxslərin bu əsas ilə azadlığa çıxdıqdan sonra, xəstə olmalarına baxmayaraq, yenidən cinayət törətmələri ehtimalı yüksəkdir.

Hazırda respublikamızda şəxsin cinayət törətdikdən sonra xəstəliyə tutulmasının hüquqi nəticəsi qüvvədə olan CM-in "Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli olan şəxslər" adlanan dördüncü fəslinə daxil olan 21.3-cü maddəsinə və "Cəzadan azad etmə" adlanan on ikinci fəslinə daxil olan 78-ci maddəsinə uyğun həll edilir. Fikrimizcə, CM-in Kommentariyasının müəllifləri düzgün olaraq göstərirlər ki, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulan şəxs yol verdiyi əməlin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmirsə, yaxud dərk etsə də, psixi xəstəliyin təsiri altında öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik

deyildirsə, belə şəxs ona göstərilən islah təsir tədbirlərinin mahiyyətini dərk edə bilmədiyindən cəzanın tətbiqi ilə izlənən məqsədə nail olmaq mümkün olmur [2, s. 183].

CM-in 78-ci maddəsinin məzmununa əsasən, burada şəxsin cəzadan azad edilməsinin aşağıdakı üç müstəqil əsasının nəzərdə tutulduğunu müəyyən edirik:

1) cinayət törətdikdən sonra şəxsin öz əməllərini dərk etmək və ya hərəkətlərini idarə etmək imkanından məhrum edən psixi xəstəliyə tutulması (CM-in 78.1-ci maddəsi);

2) cinayət törətdikdən sonra şəxsin cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəliyə düşər olması (CM-in 78.2-ci maddəsi);

3) intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçunun hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olmuş xəstəliyə düşər olması (CM-in 78.3-cü maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun yuxarıda adıçəkilən qərarında göstərilir ki, qeyd olunan normalarda göstərilən birinci və üçüncü əsaslar imperativ xarakterlidir və məhkəmənin vəzifəsi kimi çıxış edir. İkinci əsas isə fakültativ xarakterlidir və məhkəmənin mülahizəsindən asılıdır (1, s. 514). Biz bu mövqe ilə, müəyyən əlavə etməklə razılaşıırıq. Belə ki, həqiqətən CM-in 78.1 və 78.3-cü maddələrində şəxsin cəzadan azad edilməsi məhkəmənin hüququ kimi deyil, vəzifəsi kimi müəyyən olunmuşdur. Lakin CM-in 78.3-cü maddəsinə cəzadan bütövlüklə azad etməni nəzərdə tutan norma kimi baxılması düzgün olmazdı. Belə fikrə gəlməyimizə həmin maddənin ikinci cümləsi əsas verir: məhkəmə hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düşər olmuş şəxslərə (onkoloji xəstəliyin terminal mərhələsində olan şəxslər istisna olmaqla) cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər. Beləliklə, maddənin birinci cümləsi imperativ, ikinci cümləsi isə dispozitiv məzmunludur.

Ümumiyyətlə, CM-in 78.3-cü maddəsinin məzmununun məntiqi təhlili ilə belə nəticəyə gəlmək olur ki, məhkəmə hərbi xidmətə

yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olmuş şəxsləri cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad etdikdən sonra, sanki həmin şəxslərin cəzasını eyni zamanda daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər. Cəzadan azad edilmiş şəxsin cəzasının daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi necə mümkün ola bilər? Şübhəsiz, məntiqsizlik aşkar surətdə göz qabağındadır. Əslində maddənin birinci və ikinci cümlələri alternativ variantlar kimi müəyyən olunmuşdur. Lakin qanunverici fikri düzgün ifadə etmədiyindən səhv nəticəyə gəlmək olur. Bundan başqa, maddədə hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olmuş şəxslərin cəzasının çəkməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edən subyekt kimi məhkəmənin adı qeyd olunsa da, cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edən subyektin

adı göstərilməmişdir. Həmin şəxslərin cəzadan azad edilməsi imperativ, cəzanın çəkməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi isə dispozitiv məzmununda müəyyən edilmişdir. Qeyd etdiyimiz bütün bu ziddiyyətləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə CM-in 78.3-cü maddəsinin aşağıdakı məzmununda yeni redaksiya lahiyəsini təklif edirik:

“78.3. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçular, onların hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olduqda, məhkəmə işin hallarından asılı olaraq həmin şəxsləri ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edir, ya da onların (onkoloji xəstəliyin terminal mərhələsində olan şəxslər istisna olmaqla) cəzanın çəkməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edir”.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2018, 700 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / h.e.d., prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2014, 1088 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2012, 692 s.
4. Rəhimov İ.M. Cinayət və cəzanın fəlsəfəsi. Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyat evi, 2014, 320 s.
5. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Yenidən işlənmiş təkrar nəşr. Bakı: «Digesta», 2013, 720 s.
6. Алфимова О.А. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты. Дисс. канд. юрид. наук. Красноярск, 2006, 215 с.
7. Ибрагимов Р.О. Освобождение от наказания по болезни в законодательстве зарубежных стран // Историческая и социально-образовательная мысль. Том 6, № 6, Часть 1, 2014. С. 323-325.
8. Игнатов А.Н., Красиков Ю.А. Курс российского уголовного права: В 2 т. Т. 1. Общая часть.- М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА. М), 2001, 560 с.
9. Михайлов К.В. Освобождение от наказания в связи с болезнью с назначением принудительных мер медицинского характера // Уголовное право и судебная психиатрия. Архангельск, 2003. С. 57-59.
10. Рекомендация Совета Европы относительно защиты прав человека и достоинства лиц с психическими расстройствами / <http://npar.ru/rekomendaciya-soveta-evropy-otnositelno-zashhity-prav-cheloveka-i-dostoinstva-lic-s-psixicheskimi-rasstrojstvami/>
11. Ткачевский Ю.М. Освобождение от наказания в связи с болезнью // Законодательство, 2000, № 10. с. 54-55.
12. Уголовное право России. Общая часть / Под ред. В.П.Малкова, Ф.П.Сундунова. Казань, КГУ, 1994, 468 с.
13. Уголовный кодекс Испании. Под ред и с. предисл. д.ю.н., проф. Н.Ф.Кузнецовой и д.ю.н., проф. Ф.М.Решетникова. М.: Издательство Зерцало, 1998, 218 с.

14. Уголовный кодекс Республики Болгария / <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090,100109257,100109260> # text

15. Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001, 138 с.

16. Хакимов М.Д. Правовая природа института освобождения от наказания в связи с болезнью. // Пробелы в российском законодательстве, 2014, № 5. С. 193-195.

17. Шишков С. Освобождение от наказания в связи с психическим расстройством // Законность. 2007. № 11. с. 14-16.

18. Щепельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. М.: Изд-во: Юрлитинформ, 2003, 484 с.

Исазаде Эльхан Эйваз оглу

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ
ОТ НАКАЗАНИЯ В СВЯЗИ С БОЛЕЗНЬЮ**

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена уголовно-правовой значимости института освобождения от наказания в связи с болезнью. Исходя из анализа юридической литературы, отмечается, что в теории уголовного права нет единого мнения по поводу правовой природы рассматриваемого вида освобождения от наказания. В статье эти вопросы в основном освещаются в призмe действующего уголовного законодательства Азербайджанской Республики. Статья содержит также предложения по совершенствованию соответствующие нормы национального уголовного законодательства.

Isazade Elkhan Eyvaz

**THEORETICAL AND LEGAL BASES OF RELEASE FROM PUNISHMENT
IN CONNECTION WITH DISEASE**

SUMMARY

The article is dedicated to the criminal and legal importance of the institute of release from punishment in connection with disease. Basing on the analysis of legal literature, it is noted that in the theory of criminal law there is no consensus concerning the legal nature of the considered type of release from punishment. The author considers these questions generally in a prism of the existing criminal legislation of the Azerbaijan Republic. The article contains also suggestions for improvement of the relevant standards of the national criminal legislation.

Rəyçi: h.ü.e.d., a.e.i., N. K.Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. B.S.Zahidov

Daxil olma tarixi: 19.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 15.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Abbasova Firuzə Məmməd qızı,
 hüquq üzrə elmlər doktoru, professor;
 Bakı Dövlət Universitetinin «Cinayət prosesi»
 kafedrasının müdiri

UOT 34: 343.1

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT PROSESİNDƏ İSTINTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN BƏZİ KONSEPTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: cinayət prosesi, dərketmə, prosesual vasitələr, istintaq hərəkətləri, anlayış, prosesual rəsmiləşdirmə, prosesual forma, təhlil, problem, təklif, qanun.

Ключевые слова: уголовный процесс, познание, процессуальные средства, следственные действия, понятие, процессуальное оформление, процессуальная форма, анализ, проблема, предложение, закон.

Keywords: criminal trial, cognition, procedural means, investigative actions, concept, procedural registration, procedural form, analysis, problem, offer, law.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra cinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqamətində atılmış əsas addımlardan biri yeni Cinayət-Prosesual Məcəllənin qəbul edilməsi olmuşdur. Həmin Məcəllədə bir çox yeni cinayət-prosesual hüquq institutları ilə yanaşı, istintaq hərəkətlərinin də yeni sistemi nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəllər müstəqil istintaq hərəkəti kimi nəzərdən keçirilməyən bir sıra dərketmə vasitələri yeni qanunvericiliklə istintaq hərəkəti kimi nəzərdə tutulmuş, ənənəvi istintaq hərəkətlərinin hüquqi tənzimlənməsi isə xeyli təkmilləşdirilmişdir.

Sovet dönəmində istintaq hərəkətlərinə ittihamın sübut edilməsi vasitələri kimi baxılsa

da, müasir dövrdə istintaq hərəkətləri, ilk növbədə, dərketmə vasitələri kimi qəbul edilir.

Dərketmə insanın özü-özünü, təbiətin və cəmiyyətin qanunauyğunluqlarını, eləcə də, baş verən hadisələri anlamağa yönəlmiş, biliklərin əldə edilməsi prosesidir. İnsan həyatının və ya fəaliyyətinin hansı sahəsində həyata keçirilməsindən və hansı biliklərin əldə edilməsindən asılı olaraq, dərketmənin elmi, bədii, fəlsəfi, mifiki, dini və s. növlərini fərqləndirmək mümkündür. Cinayət mühakimə icraatında da, bir qayda olaraq, keçmişdə baş vermiş cinayət hadisəsi və onu törətmiş şəxs barəsində biliklər əldə edildiyi üçün, cinayət prosesində cinayət-prosesual dərketmənin həyata keçirildiyini söyləmək mümkündür. Cinayət-prosesual dərketmə cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həlli üçün əhəmiyyətli olan biliklərin əldə edilməsinə yönəlir və dərketmənin digər formalarından fərqli olaraq, onun bütün elementləri (müddətləri, vasitələri, subyektləri, hədləri, predmeti və s.) qanunvericiliklə ciddi şəkildə tənzim edilir [4, s. 15-19; 5, s. 32-36].

Dərketməni biliklərin əldə edilməsi prosesi kimi müəyyən etdiyimizə görə, dərketmə vasitələrini də biliklərin əldə edilməsinə xidmət edən vasitələr kimi müəyyən edə bilərik. Biliklər həm təcrübi (empirik), həm də nəzəri (rasional) yolla əldə edilə bilər. Müşahidə aparma, eksperimentlər keçirmə, modelləşdirmə

və s. dərketmənin empirik vasitələrinə bariz misallardır və cinayət prosesində də bu kimi dərketmə vasitələrindən geniş istifadə edilir. Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, cinayət-prosessual dərketmə qanunla ciddi şəkildə tənzim edilir, bu səbəbdən, cinayət-prosessual dərketmənin vasitələrinə də qanunda dəqiq prosesual formalar verilir, onlar qanunda istintaq hərəkətləri, yaxud digər prosesual hərəkətlər formasında təsbit edilir [2, s. 274].

Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il tarixli CPM-də əvvəlki CPM-də nəzərdə tutulmayan bir sıra dərketmə vasitələri yeni istintaq hərəkətləri qismində təsbit edilmişdir. Bunlara ifadələrin yerində yoxlanılması, istintaq eksperimenti, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, telefon və digər qurğularla aparılan danışqların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların və başqa məlumatların ələ keçirilməsi və s. kimi yeni istintaq hərəkətlərini misal göstərmək olar.

Cinayət prosesində heç də bütün dərketmə vasitələri istintaq hərəkəti hesab edilmir. Belə ki, cinayət işinin başlanması mərhələsində də cinayət-prosessual dərketmə həyata keçirilir, lakin bu zaman qanun cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara bəzi istintaq hərəkətləri ilə yanaşı, istintaq hərəkəti hesab edilməyən dərketmə vasitələrindən də istifadə etməyə imkan verir – bunlara ərizəçilərdən sənədlərin tələb edilməsi, ərizəçilərdən və digər şəxslərdən izahatların alınması, təftiş, inventarlaşdırma və s. yoxlamalar aiddir [3, s. 32].

Bundan başqa, sovet dövrünün cinayət-prosessual qanunvericiliklərində istintaq hərəkətlərinin formal hüquqi qaydalarının qanunda təsbit edilməsinə daha çox diqqət yetirilirdisə, hazırda qanun ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin prosesual qaydası ilə yanaşı, onun iştirakçılarının hüquqlarının təminatlarına, bu hərəkətlərin nəticələrinin qarşı tərəf üçün əlçatan olmasına, üzərində məhkəmə nəzarəti müəyyən edilməklə konstitusion hüquqlara uyğun olmasına önəm verir.

Məsələn, Az.SSR-in 1961-ci il tarixli CPM-in dindirmə istintaq hərəkətinə həsr edilmiş

maddələrində şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun təminatlarına, xüsusilə də, dindirmədə müdafiəçinin iştirakı məsələlərinə yer verilmirdisə, hal-hazırda AR CPM-in dindirmə istintaq hərəkətinə həsr edilmiş maddələrində bilavasitə bu istintaq hərəkətinin prosedur qaydaları ilə yanaşı, müdafiə hüququnun təminatlarına da geniş yer verilir. Belə ki, AR CPM-in 232.2-1-ci maddəsində göstərilir ki, hüquqi yardım istədiyini bildirən tutulmuş şəxs hüquqi yardımı almayanadək dindirilməməli və ya onun dindirilməsi vəkilin iştirakı olmadan davam etdirilməməlidir. Eləcə də, AR CPM-in 232.2-2-ci maddəsinə əsasən, müdafiəçidən imtina etməyən tutulmuş şəxsin müdafiəçinin iştirakı olmadan verdiyi etirafedici ifadələrə məhkəmə baxışı zamanı sübut kimi istinad edilə bilməz.

Digər bir misala baxaq. Az.SSR-in 1961-ci il tarixli CPM-in 187-ci maddəsi ekspert rəyinin müqəssirə elan edilməli olması barədə dəqiq prosesual müddət nəzərdə tutmurdu. Bu isə müstəntiqə ekspertin rəyini müqəssirə istintaqın bitməsinə qədər istədiyi an təqdim etməyə imkan verirdi. Belə vəziyyət ekspertiza istintaq hərəkətinin nəticələrinə qarşı tərəfin əlçatanlığını azaldırdı.

Hal-hazırda isə AR CPM-in 268.1.7-ci maddəsinə əsasən, müstəntiqin qərarına əsasən ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs ekspertin rəyi müstəntiqə daxil olduğu vaxtdan ən gec 10 (on) gün müddətində onunla tanış olmaq, əlavə və ya təkrar ekspertizanın aparılması haqqında vəsatət vermək hüququna malikdir.

Qeyd edilməlidir ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik mütəmadi olaraq dəyişməkdə və təkmilləşdirilməkdədir. Təsədüfi deyildir ki, son illərdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən cinayət-prosessual qanunvericiliyin bir sıra müddəaları rəsmi təfsir edilmiş, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən isə cinayət-prosessual qanunvericiliyin xeyli sayda maddələrinə əlavələr və dəyişikliklər nəzərdə tutan qanunlar qəbul edilmişdir.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, AR CPM-də «istintaq hərəkəti» kateqoriyasına bütün istintaq hərəkətlərinin əlamətlərini özündə ehtiva edən ümumi anlayış verilməmişdir, milli cinayət-prosessual hüquq nəzəriyyəsində isə istintaq hərəkətlərinin ümumqəbuledilən bir anlayışı yoxdur.

Hesab edirik ki, qeyd edilən problemin həlli üçün, ilk növbədə, istintaq hərəkətlərinin ümumi əlamətlərinin sistemi müəyyən edilməli və daha sonra həmin əlamətlər əsasında «istintaq hərəkəti» kateqoriyasına AR CPM-də leqal tərif (cinayət-prosessual qanunvericiliyin əsas anlayışı) qismində təsbit edilə biləcək bir anlayış xülasə edilməlidir.

Daha əvvəlki əsərlərimizdə, biz, istintaq hərəkətlərini digər prosessual hərəkətlərdən fərqləndirən aşağıdakı əsas əlamətləri müəyyən etmişik:

- 1) istintaq hərəkətləri sübutların toplanmasına və yoxlanmasına yönəlmişdir;
- 2) onların həyata keçirilməsi qaydası cinayət-prosessual qanunvericiliklə dəqiq tənzim edilir;
- 3) onlar yalnız cinayət mühakimə icraatının konkret vəzifəli şəxsləri tərəfindən həyata keçirilə bilər;
- 4) onların icraatı zamanı qanunla nəzərdə tutulmuş prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi mümkündür;
- 5) insan və vətəndaşın konstitusion hüquq və azadlıqları ilə əlaqədar olan istintaq hərəkətləri yalnız məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilə bilər [1, s. 70-71].

Fikrimizcə, sadalanan əsas əlamətlər əsasında «istintaq hərəkəti» kateqoriyasına aşağıdakı kimi tərifin verilməsi və həmin tərifin AR CPM-in 7-ci maddəsinin tərkibində yeni 7.0.37-1-ci maddə qismində təsbit edilməsi məqsədəuyğun olardı:

«7.0.37-1. istintaq hərəkətləri – sübutların toplanılmasına və yoxlanılmasına yönəlmiş, bu Məcəllədə müəyyən edilmiş qaydada cinayət prosesini aparan orqanlar tərəfindən həyata keçirilən prosessual hərəkətlərdir».

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə istintaq hərəkətlərinin protokollarının vahid blank formalarının müəyyən edilməsinə dair müddəanın mövcud olmaması cinayət

prosesində istintaq hərəkətlərinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı aktual problemlərdən biri kimi nəzərdən keçirilə bilər.

AR CPM-in 52.3-cü maddəsinə əsasən, bütün prosessual qərarlar ciddi hesabat sənədləri olmaqla xüsusi formalı, nömrələnmiş blanklarda tərtib olunur. Həmin blankların formaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu tərəfindən birgə müəyyən olunur.

İlk növbədə, qeyd edək ki, bu günə kimi nəzərdən keçirilən maddədə adı çəkilən blankların formaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu tərəfindən hələ də müəyyən edilməmişdir.

Bundan başqa, AR CPM-in 52.3-cü maddəsi yalnız prosessual qərarlar üçün blank formalarının müəyyən edilməli olmasını nəzərdə tutmuş, istintaq hərəkəti protokolları üçün isə vahid blank formalarının müəyyən edilməli olmasını nəzərdə tutmamışdır.

Qeyd edilən hər iki problemin nəticəsi olaraq, bu gün təcrübədə prosessual qərarlar və istintaq hərəkətlərinin protokolları təhqiqatçı və müstəntiqlər tərəfindən tamamilə azad formalarda tərtib edilir, bəzi hallarda isə bir idarə daxilində eyni növdən olan istintaq hərəkətlərinin nəticələri bir-birindən məzmun və görünüşcə fərqlənən sənədlər tərtib edilməklə rəsmiləşdirilir.

Bu bir faktıdır ki, hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında yeganə rəsmi blanka malik olan istintaq hərəkəti protokolu «Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış keçirilməsi haqqında» protokoldur. Bu protokolun forması AR Prezidentinin 26 dekabr 2012-ci il tarixli «Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və yol hərəkətinin tənzimlənməsi sahəsində idarəetmənin şəffaflığının artırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında» Sərəncamında prokurorluğa ünvanlanmış tövsiyələrdən irəli gələn vəzifələrin icrasına dair AR Baş prokurorunun 30 yanvar 2013-cü il tarixli 10/1 №-li Əmrinin 2 sayılı əlavəsi ilə müəyyən edilmişdir.

Qeyd edilən protokoldan başqa, heç bir istintaq hərəkətinin protokolunun rəsmi blanki mövcud deyildir. Bu hal isə öz növbəsində, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi məsələsi ilə bağlı təcrübədə çoxsaylı yanaşma müxtəlifliyinə, üslubiyyat və stilistika fərqliliyinə və s. çatışmazlıqlara yol açır, istintaq hərəkətlərinin protokollarından sübut kimi istifadə edilməsi imkanlarına xələl gətirir.

Hesab edirik ki, tərəfimizdən qoyulan bu problemin həlli üçün ciddi prosessual hüquqi və kriminalistik tədqiqat aparılması, geniş istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və bütün istintaq hərəkətlərinin protokolları üçün nümunəvi blank formalarının işlənib hazırlanması tələb olunur.

Yeri gəlmişkən, AR CPM-in bir sıra istintaq hərəkətlərinin protokollarına dair müddəalarında qüsurların mövcudluğu həm yuxarıda qoyulmuş problemin tərkib hissəsi kimi, həm də müstəqil problem kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Məsələn, fikrimizcə, şəxsi müayinə istintaq hərəkətinin protokoluna dair normalarda natamamlıq mövcuddur. Belə ki, AR CPM-in 238.6-cı maddəsində müvafiq protokolun müstəntiq tərəfindən tərtib edildiyi və protokolda göstərməli olan məlumatların dairəsi təsbit edilmişdir. Şəxsi müayinə protokoluna daxil edilməli olan əsas məlumatlardan biri müşahidə edilmə ardıcılığı ilə şəxsi müayinə zamanı bütün aşkar olunanlardır (AR CPM-in 238.6.5-ci maddəsi).

Məsələ burasındadır ki, şəxsi müayinə istintaq hərəkəti müəyyən qədər spesifik istintaq hərəkətidir. Bu spesifikliyi ona şəxsi həyat və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə sıx əlaqəsi verir. Şəxsi müayinə tez-tez insanın tam və ya qismən soyundurulması, intim yerlərinin müşahidə edilməsi kimi hərəkətlərlə müşayiət olunur. Quvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik insan hüquqlarının təminatı məqsədilə, soyundurulmuş insanın müayinə edilməsi zamanı gender məsələlərinə xüsusi önəm vermiş və əks cinsdən olan şəxsin soyundurulması zərurəti yaranan hallarda müstəntiqə və müdafiəçiyə

həmin istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi zamanı iştirak etməyi qadağan etmişdir (AR CPM-in 238.5-ci maddəsi).

Bundan başqa, qanunda birbaşa olaraq təsbit edilmişdir ki, barəsində şəxsi müayinə aparılan şəxsin soyundurulması ilə müşayiət edilən şəxsi müayinə eyni cinsdən olan şəxslərin iştirakı ilə aparılır (AR CPM-in 238.4-cü maddəsi). Deməli, müstəntiq şəxsi müayinəyə məruz qalan şəxslə əks cinsdən olduğu halda müayinə edilən şəxs soyundurulduqda, müstəntiq müayinə aparılan otağı tərk etməli olur və artıq müayinə zamanı müşahidə edilənləri bilavasitə qavraya bilmir. Bu zaman şəxs müayinənin bilavasitə gedişində aşkar olunan bütün hallar yalnız həkim və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssis tərəfindən, eləcə də, müdafiəçisi varsa, müayinəyə məruz qalan şəxsin eyni cinsdən olan müdafiəçisi tərəfindən qavranılır. Belə olan halda, obyektiv olaraq, müstəntiq şəxsi müayinə protokolunu tərtib edən zaman müşahidə edilmə ardıcılığı ilə şəxsi müayinə zamanı bütün aşkar olunanları protokola şəxsən daxil edə bilməz. Deməli, qeyd edilən hallarda istintaq hərəkətinin nəticələrinin necə rəsmiləşdirilməli olmasına dair məsələ AR CPM-də açıq qalmışdır.

Hesab edirik ki, bu problemin həlli üçün AR CPM-in 238-ci maddəsi tərkibində aşağıdakı redaksiyada yeni 238.6-1-ci maddə modeli təklif edilə bilər:

«238.6-1. Müstəntiqə əks cinsdən olan şəxsin soyundurulması ilə aparılan şəxsi müayinə zamanı müstəntiq bu Məcəllənin 238.6.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların protokola daxil edilməsini bilavasitə şəxsi müayinəni aparmış həkimə və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisə tapşırır».

Bundan başqa, dindirmə istintaq hərəkətinin protokolu ilə bağlı qeyd etmək istərdik ki, AR CPM-in 234.5-ci maddəsinə əsasən, protokol bir neçə səhifədə tərtib edildikdə, hər bir vərəq şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən ayrıca imzalanır. Sual yaranı bilər ki, protokol bir neçə səhifədə tərtib edilmişdirsə, niyə yalnız

vərəqlər imzalanmalıdır, axı bir vərəqin arxasında başqa səhifə yer alır. Səhifələrin imzalanmasının məqsədi həmin səhifədə yazılanların təsdiq edilməsidirsə, deməli, istintaq hərəkətinin protokolu bir neçə səhifədə tərtib edilərsə, onun hər bir vərəqi yox, hər bir səhifəsi imzalanmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu problem bir sıra digər istintaq hərəkətlərinin də protokollarına dair tələblərdə mövcuddur (məsələn, AR CPM-in 236.7-ci, 237.5-ci, 238.7-ci, 247.2-ci, 252.2-ci, 258.2-ci və s. maddələri). Lakin AR CPM-də qeyd edilən məsələnin doğru həll olduğu maddələr də var (məsələn, AR CPM-in 241.2-ci maddəsinə əsasən, tanınma protokolu bir neçə səhifədə tərtib edildikdə, onun hər bir səhifəsi istintaq hərəkətinin iştirakçıları tərəfindən ayrıca imzalanır).

Nəhayət, AR CPM-də bəzi istintaq hərəkətlərinin insan hüquqlarının müasir təminat meyarlarına uyğunlaşdırılmaması halları da müstəqil problem kimi qeyd edilə bilər. Bu problemi bəzi istintaq hərəkətlərinin hüquqi tənzimlənməsi kontekstindən izah etmək mümkündür.

Məsələn, dindirmə istintaq hərəkətinə nəzər salaq. Məsələ burasındadır ki, hazırda AR CPM-də dindirmənin həyata keçirilməsi zamanı onun davam etməsi haqqında hər hansı müddət məhdudiyyəti müəyyən edilməmişdir. Müasir dövrdə hüquqi təminatların gücləndirilməsinin prioritet olduğu bir şəraitdə qeyd edilən məsələnin AR CPM-də diqqətdən kənar qalması məqsədəuyğun deyildir. Əks halda, təcrübədə insanlar heç bir fasiləsiz, uzun sürən dindirmələrə məruz qala və bununla da onların hüquqlarına əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vurula bilər. Təsadüfi deyildir ki, Rusiya Federasiyasının CPM-də bu hala xüsusi diqqət yetirilmişdir. RF CPM-in 187-ci maddəsinə əsasən, «... dindirmə fasiləsiz olaraq 4 saatdan artıq davam edə bilməz ... dindirmənin davam etdirilməsinə istirahət və yemək qəbulu üçün 1 saatdan az olmayan müddətdə fasilə verdikdən sonra, lakin gün ərzində dindirmənin müddətinin 8 saati keçməməsi şərti ilə yol verilir». Hesab edirik ki, qanunvericiliyin inkişaf

perspektivlərində Rusiya Federasiyasının müsbət təcrübəsi nəzərə alınmalıdır.

Bu mənada, fikrimizcə, AR CPM-in 226-cı maddəsində aşağıdakı redaksiyada yeni müddəanın əlavə edilməsi məqsədəuyğundur:

«226.5. Dindirmə istirahət üçün fasilə vermədən 4 saatdan artıq davam edə bilməz. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsi müvafiq mütəxəssisin (həkim, pedaqoq, psixoloq) fikri öyrənilməklə fasilələr verilsə də gün ərzində ümumi olaraq 4 saatdan artıq davam edə bilməz».

Başqa bir hala, məsələn, ekspertizanın təyin edilməsi zamanı insan hüquqlarının təminatı məsələsinə baxaq. Məsələ burasındadır ki, hazırda ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqları ilə zərər çəkmiş şəxsin hüquqları arasındakı ədalətsiz bərabərsizlik mövcuddur. Belə ki, AR CPM-in 268-ci maddəsi ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər üçün əlavə hüquqlar müəyyən edir, zərər çəkmiş şəxslər üçün isə qanunda oxşar hüquqlar nəzərdə tutulmur. AR CPM-in 32-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesi çəkişmə və tərəflərin hüquq bərabərliyi şəraitində həyata keçirilməlidir. Tərəflərin hüquq bərabərliyi onların öz hüquqi mövqələrini əsaslandırmaq üçün istifadə etmək imkanında olduqları prosessual vasitələrlə müəyyən edilir. Belə olan halda, ekspertizanın həyata keçirilməsi ilə bağlı müdafiə tərəfinin nümayəndələrinə əlavə təminatların verilməsi, lakin ittiham tərəfindən çıxış edən zərər çəkmiş şəxsin oxşar hüquqlarının olmaması ədalətli hesab edilə bilməz. Müqayisə üçün qeyd edək ki, RF-də ekspertizanın təyin edilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə bərabər müvafiq hüquqlar nəinki zərər çəkmiş şəxslərə, hətta bəzi məsələlərdə şahidlərə də verilir. Təsadüfi deyildir ki, RF CPM-in 198-ci maddəsi «Məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi və həyata keçirilməsi zamanı şübhəli şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin, zərər çəkmişin, şahidin hüquqları» adlanır. AR CPM-də isə ekspertiza

istintaq hərəkətinin realizəsi ilə əlaqədar tərəflərin hüquqi imkanlar balansı pozulmuşdur ki, nəticədə iş üzrə zərər çəkmiş şəxs kimi çıxış edən şəxslərin hüquqları xələl görməkdədir.

Hesab edirik ki, qanunvericiliyin qeyd edilən qüsurunun aradan qaldırılması üçün AR CPM-in 268-ci maddəsinin tərkibinə aşağıdakı redaksiyada yeni 268.2-1-ci maddənin əlavə edilməsini təklif etmək mümkündür:

«268.2.-1. Bu Məcəllənin 268.1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquq istisna olmaqla, sadalanan hüquqlar, həmçinin zərər çəkmiş şəxsə və barəsində ekspertiza təyin edilmiş şahidə də məxsusdur».

Şübhəsiz, bir məqalə daxilində istintaq hərəkətlərinin bütün konseptual problemlərini əhatə etmək mümkün deyildir. Bununla belə, yuxarıda apardığımız qısa təhlillər, bizə, nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edəcək aşağıdakı nəticələri xülasə etmək imkanı verir:

1) «istintaq hərəkəti» kateqoriyasına aşağıdakı kimi tərifin verilməsi və həmin tərifin AR CPM-in 7-ci maddəsi tərkibində yeni 7.0.37-1-ci maddə qismində təsbit edilməsi təklif olunur: **«7.0.37-1. istintaq hərəkətləri – sübutların toplanmasına və yoxlanmasına yönəlmiş, bu Məcəllədə müəyyən edilmiş qaydada cinayət prosesini aparan orqanlar tərəfindən həyata keçirilən prosesual hərəkətlərdir»;**

2) Diqqətə çatdırılır ki, «Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış keçirilməsi haqqında» protokoldan başqa, heç bir istintaq hərəkətinin protokolunun rəsmi blankının mövcud olmaması ilə əlaqədar problemin həlli üçün ciddi prosesual hüquqi və kriminalistik tədqiqat aparılması, geniş istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və bütün istintaq hərəkətlərinin protokolları üçün nümunəvi blank formalarının işlənib hazırlanması tələb olunur;

3) qeyd olunur ki, müstəntiq şəxsi müayinəyə məruz qalan şəxslə əks cinsdən olduğu halda müayinə edilən şəxs soyundurulduqda, müstəntiq müayinə aparılan otağı tərk etməli olur və artıq müayinə zamanı müşahidə edilənləri bilavasitə qavraya bilmir. Bu isə o deməkdir ki, nəzərdən keçirilən halda müstəntiq şəxsi müa-

ynə protokolunu tərtib edən zaman müşahidə edilmə ardıcılığı ilə şəxsi müayinə zamanı bütün aşkar olunanları protokola şəxsən daxil edə bilməz. Bu problemin həlli üçün AR CPM-in 238-ci maddəsi tərkibində aşağıdakı redaksiyada yeni 238.6-1-ci maddənin təsbit edilməsi təklif edilir: **«238.6-1. Müstəntiqlə əks cinsdən olan şəxsin soyundurulması ilə aparılan şəxsi müayinə zamanı müstəntiq bu Məcəllənin 238.6.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların protokola daxil edilməsini bilavasitə şəxsi müayinəni aparmış həkimə və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisə tapşırır»;**

4) CPM-də dindirmənin davam etmə müddətləri haqqında hər hansı məhdudiyyət müəyyən edilməmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, təcrübədə insanlar heç bir fasiləsiz, uzun sürən dindirmələrə məruz qala bilərlər ki, bu da onların hüquqlarına əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vura bilər. Qeyd edilən problemin həlli üçün CPM-in 226-cı maddəsində aşağıdakı redaksiyada yeni müddənin əlavə edilməsi təklif edilir: **«226.5. Dindirmə istirahət üçün fasilə vermədən 4 saatdan artıq davam edə bilməz. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsi müvafiq mütəxəssisin (həkim, pedaqoq, psixoloq) fikri öyrənilməklə fasilələr verilsə də gün ərzində ümumi olaraq 4 saatdan artıq davam edə bilməz»;**

5) CPM-in 268-ci maddəsində ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər üçün əlavə hüquqların müəyyən edilməsi, lakin zərər çəkmiş şəxslər, o cümlədən barəsində ekspertiza təyin edilmiş şahidlər üçün bənzər hüquqların nəzərdə tutulmaması ədalətsiz bərabərlik kimi qiymətləndirilir. Qanunvericiliyin bu qüsurunun aradan qaldırılması üçün AR CPM-ə aşağıdakı redaksiyada yeni **268.2-1-ci maddənin əlavə edilməsi təklif olunur: «268.2.-1. Bu Məcəllənin 268.1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquq istisna olmaqla, sadalanan hüquqlar, həmçinin zərər çəkmiş şəxsə və barəsində ekspertiza təyin edilmiş şahidə də məxsusdur».**

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Yenidən işlənmiş 2-ci nəşr. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2016, 456 s.
2. Грудинин И.А. Познание в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы российского права, 2010, № 2 (15), с. 272-281.
3. Зажицкий В.И. Соотношение доказывания в уголовном процессе и познания, осуществляемого в стадии возбуждения уголовного дела // Российская юстиция, 2010, № 7, с. 31-36.
4. Зотов Д.В. Роль «пределов доказывания» в системе уголовно-процессуального познания // Мировой судья, 2016, № 6, с. 15-19.
5. Россинский С.Б. Дискуссионные вопросы методологии уголовно-процессуального познания // Российская юстиция, 2016, № 4, с. 32-36.

Аббасова Фируза Маммад гызы

**НЕКОТОРЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ
В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

РЕЗЮМЕ

Следственные действия – предусмотренные и строго регламентированные уголовно-процессуальным законом, обеспеченные силой государственного принуждения действия уполномоченных лиц, направленные на соби́рание и проверку доказательств по уголовному делу. От иных процессуальных действий следственные действия отличаются своим познавательным и удостоверительным аспектами, а также поисковым аспектом, однако данный аспект присущ не всем следственным действиям. Большинство, но не все следственные действия могут быть произведены и в судебном следствии самим судом либо приглашенным в суд специалистом. Статья посвящена некоторым концептуальным проблемам следственных действий в уголовном процессе.

Abbasova Firuza Mammad

**SOME CONCEPTUAL PROBLEMS OF INVESTIGATIVE ACTIONS IN CRIMINAL TRIAL OF
THE AZERBAIJAN REPUBLIC**

SUMMARY

Investigative actions are the actions of authorized officers provided and strictly regulated by the criminal procedure law, provided by force of the state coercion directed to collecting and verification of proofs on criminal case. Investigative actions differ from other procedural actions as informative and certifying in aspects and also search aspect, however, this aspect is inherent not in all investigative actions. The majority, but not all investigative actions can be experienced also in judicial examination by court or the expert invited in court. The article is dedicated to some conceptual problems of investigative actions in criminal trial.

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S. Qəfərov

Daxil olma tarixi: 15.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Abbasov Həmid Malik oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Cinayət prosesi” kafedrasının
dissertantı

İNSAN HÜQUQLARI VƏ ƏSAS AZADLIQLARI İLƏ PROSESSUAL MƏCBURİYYƏT TƏDBİRLƏRİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: hüquqlar, azadlıqlar, insan hüquqları, əsas azadlıqlar, məhdudiyət, məcburiyyət, prosesual məcburiyyət tədbirləri, siyasi güc, zor tətbiqi, cəza.

Ключевые слова: права, свободы, права человека, основные свободы, ограничение, принуждение, меры процессуального принуждения, политическая сила, применение насилия, наказание.

Keywords: rights, freedoms, human rights, fundamental freedoms, restriction, coercion, measures of procedural coercion, political force, use of violence, punishment.

Təhlükəsizlik naminə əsas azadlıqlarından imtina edə bilənlər nə azadlığa, nə də təhlükəsizliyə layiqdirlər” [5, s.270]. Benjamin Franklinin hələ XVIII əsrdə səsləndirdiyi bu fikir bizim zəmanəmizdə də öz mübahisəliliyi ilə aktuallığını saxlamadaqdadır. Bəs görəsən ictimai asayışın maraqları naminə, cinayətlərin qarşısını almaq, sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə nə dərəcədə məhdudiyət qoyula bilər?

Hüquqlar və azadlıqlar, bir qayda olaraq, insana hər hansı hərəkəti etməyə imkan verdiyi halda, məcburiyyət tədbirləri əksinə, adından da göründüyü kimi, insanı bu və ya digər hərəkəti

edib-etməməyə məcbur edir və onun hüquq və azadlığını məcburi qaydada məhdudlaşdırır olur. Məcburiyyət və cəza mövzusu həm sadə vətəndaşlar, həm siyasətçilər, həm də alimlər üçün çox əhəmiyyətli və aktual bir mövzudur. “Şübhəli bilinən, təqsirləndirilən, habelə təqsiri sübuta yetirilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqları nə dərəcədə məhdudlaşdırılmalıdır?” kimi suallar bu gün də elmi ədəbiyyatda və siyasi kullarlarda səslənərək, hansı cəza nəzəriyyəsinin daha cazibədar olduğuna cavab axtarır.

Hüquq nəzəriyyəsində hüquqlar və azadlıqlara, eləcə də onların “məcburiyyət”lə qarşılıqlı əlaqəsinə xeyli sayda elmi ədəbiyyat həsr olunmuşdur. Bu sırada F.Abbasovanın “Cinayət prosesində insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri” barədə 2013-cü tarixli məqaləsi, B.Reyni, E.Viks və Oveyin “İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası”, S.Ceymsin 2008-ci ildə yazdığı “İnsan hüquqları”, J.Donellinin 2013-cü ildə çap etdiyi “Universal insan hüquqları nəzəriyyədə və praktikada” adlı kitabları, habelə O.A. Həteveyin 2002-ci ildə ABŞ-dakı Yel Universitetinin hüquq jurnalında çap edilmiş insan hüquqlarına aid məqaləsini qeyd etmək olar [2; 4; 5; 6; 7; 8].

Praktikada hüquqlar və azadlıqlarla məcburiyyətin “qarşılıqlı” özünü bilavasitə cinayət prosesində daha aydın göstərir. Ələlxüsus da müasir dünyada “demokratiya” və “hüquq” anlayışlarının beynəlxalq sənədlərdə mühüm yer tutduğu bir zamanda məcburiyyətlə hüququn “mübarizəsi” öz pik həddinə çatmışdır.

Prof. M. Cəfərqliyev də hesab edir ki, “nə qədər insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasından ciddi söhbət aparılsa da”, onlar “heç də həmişə və hər kəs tərəfindən qorunmur, ələlxüsus bu hüquq və azadlıqların pozulmasına cinayət mühakimə icraatında prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi zamanı daha çox” rast gəlinir. Bu “ona dəlalat edir ki, müasir dövrdə prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı problemlərin araşdırılması və elmi tədqiqi çox aktual və günün ən vacib məsələlərindən biridir” [3, s.283].

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu kimi bəyan etmişdir. 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və onun “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlı III fəslə ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasının əsasını təşkil edir. Konstitusiya insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ali dəyər kimi bəyan edərək, onların qorunmasını dövlət hakimiyyəti orqanları qarşısında vəzifə kimi qoymuşdur.

2001-ci ildə isə ölkəmizin Avropa Şurasına üzv olması, daha sonra “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulması fundamental hüquq və əsas azadlıqların təminatı sahəsində üzərimizə əlavə vəzifələr qoymuşdur. Azərbaycan tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri özünün qanunvericilik sistemində daxil etməklə, onları milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevirmiş və beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək yolunu tutmuşdur.

Avropa Konvensiyası 1948-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən bəyan edilmiş, “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə” nəzərə alınmaqla, 2 il sonra – 1950-ci ildə Roma şəhərində qəbul edilmişdir. Ümumi Bəyannamə bəyan etdiyi hüquqların “hamılıqla və səmərəli” tanınmasını və həyata keçirilməsini tələb etdiyi kimi, Avropa Konvensiyası da insan hüquqları və əsas azadlıqlarının etibarlı dəstəkləyicilərindəndir. Belə ki, artıq 70 ilə yaxındır ki, Avropa Konvensiyası həqiqi demokratik siyasi rejim və insan hüquqlarının hamılıqla tanınması və onlara riayət edilməsini təşviq edir.

Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, tərəf ölkələr “onların yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu Konvensiyanın I Bölməsində müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin edirlər”. Konvensiyanın I bölməsi də, öz növbəsində, bütövlüklə hüquqlar və azadlıqlara həsr olunmuşdur. Hüquqlar sırasında yaşamaq hüququ, işgəncələrin qadağan olunması, köləliyin və məcburi əməyin qadağan olunması, azadlıq və toxunulmazlıq hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ, səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ, ayrı-seçkiliyin qadağan olunması, hüquqlardan sui-istifadənin qadağan olunması, hüquqlarla bağlı məhdudiyətlərdən istifadənin hədləri və sair hüquq və azadlıqlar qeyd edilmişdir.

Ölkəmizdə mövcud prosessual məcburiyyət tədbirlərinə gəldikdə, onlar 2000-ci ildə qəbul edilmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsində öz əksini tapmışdır. Ölkə qanunvericiliyi prosessual məcburiyyət tədbirləri kimi tutulmanı, eyni zamanda həbs, girov və ev dustaqlığı kimi qətimkan tədbirlərini, əmlak üzərinə həbs qoyulması, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, meyitin qəbirdən çıxarılması (eksqumasiya) və bir sıra digər prosessual məcburiyyət tədbirlərini nəzərdə tutmuşdur. Cinayət-prosessual qanunvericiliyimiz ona yönəlmişdir ki, heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqların digər məhdudiyətlərinə məruz qalmasın.

Humanist prinsiplər zəminində cəza məfhumunu araşdıran bir sıra nəzəriyyəçilər cinayətkarların layiq olduqları məcburiyyət tədbirlərinə və cəzalara məruz qalmalarının labüdlüyü fikrində qalarkən, siyasi fəlsəfənin başlıca məqsədi dövlət tərəfindən tətbiq edilən məcburiyyət və güc işlədilməsinə haqq qazandırmaqdır. Sadə vətəndaşlar, habelə bilavasitə barələrində dövlət tərəfindən məcburiyyət tədbirləri və zor tətbiq edilən şəxslər bu vəziyyətlərinə dolayısı ilə də olsa razı olmalıdırlar. Dövlətin tətbiq etdiyi məcburetmə və cəzaya haqq qazandırmalı olması isə cinayətkarların əsas siyasi hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməli olduğu deməkdir.

Dövlət özünün zor tətbiq etmək hüququ ilə vətəndaşın hüquqları və azadlıqları arasında ortaq məxrəc tapmalıdır. Müvafiq elmi ədəbiyyata əsasən, hətta bütövlükdə cinayət qanunvericiliyinə haqq qazandırılması məcburiyyət və cəza tədbirlərinə haqq qazandırılmasından keçir. Dövlətin öz vətəndaşlarına qarşı zor tətbiq etmək hüququnu əsaslandırması iki suala cavab verməlidir: *birincisi*, dövlət cəzalandırılmamaq hüququ kimi dəyərli bir hüququ niyə pozmağa icazəli olduğunu göstərməli, *ikincisi* də, zor tətbiqinə haqq qazandırılmasını tələb edən iki fərqli qrupa – bilavasitə zor tətbiq edilən şəxslərə və cəza institutunu dəstəkləməli olan cəmiyyətə müvafiq cavab verməlidir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar, digər dövlətlərdə olduğu kimi, ölkəmizdə də insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi istiqamətində bir sıra işlər görülmüş, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə xidmət edən vacib sənədlər qəbul edilmişdir. Konseptual xarakterli belə sənədlərdən biri kimi dövlət başçısının 2011-ci il 27 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nı göstərmək olar. Sərəncam bir neçə vacib sahələri əhatə edərək, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə normativ-hüquqi bazanın, habelə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsindən tutmuş, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, tədris, elmi-analitik və maarifləndirmə tədbirlərinə qədər aidiyyəti qurumlar qarşısında konkret vəzifələr qoymuşdur.

Milli Fəaliyyət Proqramında qanun layihələrinin hazırlanması zamanı ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilmiş insan hüquq və azadlıqlarının əsas meyar kimi rəhbər tutulması, bu müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin həyata keçirilməsi və yerli qanunvericiliyimizin həmin beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğunluğunun təmin edilməsi tapşırığı verilmişdir. Eyni zamanda, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında, barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinin təmin edilməsi məqsədilə Cinayət-Pro-

sessual Məcəlləsinə müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında qanun layihələrinin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur.

Milli Fəaliyyət Proqramı, həmçinin, saxlanılan şəxslərin məişət şəraitinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, habelə şəxsin tutulması, həbs edilməsi, müvəqqəti saxlama yerində və istintaq təcridxanalarında saxlanması zamanı insan hüquqlarının pozulması, pis rəftar və digər bu kimi halların ciddi araşdırılmasını tələb edir.

Şəxslərin təqsirsizlik prezumpsiyasının təmin edilməsi məqsədilə hüquq-mühafizə orqanları və KİV əməkdaşları üçün təlimlərin keçirilməsi, eyni zamanda, insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddəalarının məhkəmələr tərəfindən tətbiqi üzrə araşdırma və tədqiqatların aparılmasının zəruriliyi də Sərəncamda öz əksini tapmışdır.

Diqqət çəkən məqamlardan biri də İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və müvafiq qurumlar arasında yayılması, habelə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq sənədlərin, xüsusilə də Avropa Konvensiyasının dövlət qulluqçuları, məhkəmə, prokurorluq, polis orqanlarının əməkdaşları, vəkillər və digərləri tərəfindən öyrənilməsinin təmin edilməsi məsələsinin sənəddə əks olunmasıdır.

Əlavə olaraq 2009-cu ildə “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”nın Fakültativ Protokolunda nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını yerinə yetirən təsisat qismində Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanı) müəyyən edilməsi, qeyd edilən istiqamətlər üzrə aparılan digər işlərlə birlikdə, nəticə etibarilə prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilən şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində müəyyən müsbət nəticələrin əldə edilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Prosessual məcburiyyət tədbirləri müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq daima təkmilləşdirilməkdədir. Bu sahədə həyata keçirilən son islahatlardan biri kimi ölkə başçısının 2017-

ci ilin fevral ayında imzaladığı “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Sərəncamı ayrıca qeyd etmək məqsədmüvafiq olardı.

Qeyd edilən sənədin əsas məqsədlərindən biri dünyada mövcud olan mütərəqqi təcrübənin tətbiqi yolu ilə ölkə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və beləliklə, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və liberallaşdırılmasına nail olmaqdır. Bu məqsədlə alternativ cəzaların tətbiqi ilə yanaşı, həmçinin də ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbirlərinin seçilməsi əsaslarının daha da məhdudlaşdırılması ilə bağlı qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Sərəncamın yeniliklərindən biri olan cəzaların icrası və qətimkan tədbirlərinin tətbiqi zamanı müasir elektron nəzarət vasitələrindən istifadə edilməsinin nəzərdə tutulması cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirlərinin və cəzaların geniş tətbiqinə şərait yaradacaqdır. Həmin elektron nəzarət üsullarından ən geniş yayılanı həbslə bağlı olmayan cəza və qətimkan tədbirlərinin tətbiqi müddətində şəxsin qoluna taxılan və beləliklə, onun coğrafi yerini müəyyən etməyə imkan verən “elektron qolbaq” adlanan vasitədir.

Ökəməzində insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində məhkəmə hakimiyyəti tərəfindən qəbul edilmiş istiqamətverici qərarları da qeyd etmək məqsədmüvafiq olardı. Belə ki, “Ədalət mühakiməsinin həyata

keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Plenumunun 2006-cı il 30 mart tarixli 5 nömrəli Qərarı Avropa Konvensiyasının müddəalarının, habelə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınmasına öz töhfəsini vermişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 2004-cü il 6 yanvar tarixli Qərarı ilə müəyyən edilmişdir ki, məhkəmə nəzarəti nəinki cinayət təqibi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri (hərəkətsizliyi) və ya qərarlarından verilən şikayətlərə baxılması, həmçinin, vətəndaşların konstitusional hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı həyata keçirilir [2, s.45].

Yuxarıda qeyd olunanlar insan hüquqları və əsas azadlıqları ilə prosessual məcburiyyət tədbirləri arasında ortaq məxrəcin tapılması istiqamətində Azərbaycan Respublikasının təmsalında görülən bəzi işlərin bariz nümunəsidir. İstənilən formada və ya hallarda güc işlədilməsi nə dərəcədə məsuliyyət tələb edirsə, dövlətin zor tətbiq etməsi də bir o qədər məsuliyyətli və həssas məsələdir. Sonuncuya haqq qazandırılması və beləliklə, prosessual məcburiyyət tədbirlərinin işləkliyi və səmərəliliyinin təmin edilməsi birmənalı olaraq məqalədə qeyd edilmiş kompleks institusional və hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsindən keçir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abbasova F. Cinayət prosesində insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri. // Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri. Elmi-analitik və praktiki jurnal Bakı, 2013, s.100-110, № 4/36.
2. Abbasova F. və Zeynalov O. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin bəzi müddəalarının şərhə haqqında”. // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2014, № 62, s.44-49.
3. Cəfərquliyev M. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesi. Dərslük. Bakı: Qanun 2008
4. Donnelly J. Universal human rights in theory and practice. Cornell University Press 2013
5. Franklin W.T. and Franklin, B. Memoirs of the life & writings of Benjamin Franklin. London: H. Colburn, 1818

6. Hathaway O.A. Do human rights treaties make a difference? // The Yale Law Journal. 2002, 111(8), s.1935-2042
7. James S. Human rights. John Wiley & Sons Ltd. 2008
8. Rainey B., Wicks E. and Ovey, C. The European Convention on human rights. UK: Oxford University Press 2014

Аббасов Гамид Малик оглу

**ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРАВ И ОСНОВНЫХ СВОБОД
ЧЕЛОВЕКА С МЕРАМИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

В какой мере должны быть ограничены права и свободы преступников? В то время как некоторые теоретики, которые исследуют концепцию преступности на основе гуманистических принципов, придерживаются мнения, что преступники подлежат принудительным мерам и наказаниям, которых заслуживают, главная цель политической философии – оправдать принуждение и применение силы со стороны государства. Государство должно найти общий знаменатель между своим правом применения насилия и правами и свободами гражданина. Статья посвящена ряду предпринятых в этой области институциональных и правовых мер на примере Азербайджанской Республики.

Abbasov Hamid Malik

**INTERRELATION OF THE RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS
OF THE PERSON WITH MEASURES OF PROCEDURAL COERCION**

SUMMARY

In what size do the rights and freedoms of criminals have to be limited? While some theorists who investigate the concept of crime on the basis of the humanistic principles hold the opinion that criminals are subject to coercive measures and punishments that deserve, the main goal of political philosophy is to justify coercion and use of force by the state. The state has to find a common denominator between the right of use of violence and the rights and freedoms of the citizen. The article is dedicated to a number of the institutional and legal measures undertaken in this area on the example of the Republic of Azerbaijan.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. K.E.Hüseynova

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S.Qəfərov

Daxil olma tarixi: 18.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 05.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Bakı Dövlət Universiteti hüquq fakültəsinin

“Cinayət prosesi” kafedrasının

18 aprel 2018-ci il tarixli iclasının qərarı

(protokol № 9) ilə çapa məsləhət görülmüşdür.

İsmayılzadə Fərid Sabir oğlu,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin doktorantı

UOT 34: 343.985.2

QEYRİ-PROSESSUAL İNFORMASIYANIN SÜBUT QISMİNDƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ MÜMKÜNLÜK ŞƏRTLƏRİNƏ ƏMƏL OLUNMASI

Açar sözlər: qeyri-prosessual informasiya, informasiya, prezumpsiya, preyardisiya.

Ключевые слова: непроцессуальная информация, информация, презумпция, преюдиция.

Keywords: non-procedural information, information, presumption.

Əməliyyat axtarış fəaliyyətinin, inzibati və xüsusi-detektiv fəaliyyətinin nəticələri qeyri-prosessual informasiya xarakteri daşıyır ki, həmin informasiya da sübutların mümkünlük tələbinə cavab vermir. Lakin buna rəğmən qeyri-prosessual informasiyadan cinayətlərin istintaqı zamanı istifadə oluna bilər. Əgər müxtəlif hüquq nəzəriyyəçilərinin mövqələrinə və qanunvericiliyin tələblərinə nəzər salsaq qeyd olunan informasiyanın cinayətlərin istintaqında aşağıdakı formada tətbiqinin mümkün olduğunu görmüş olarıq:

- 1) cinayət işinin başlanması üçün əsas kimi;
- 2) istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi üçün əsas kimi;
- 3) istintaq hərəkətlərinin taktikasının hazırlanması üçün;
- 4) istintaq fərziyələrinin irəli sürülməsi üçün;
- 5) müstəntiqin axtarış və xəbərdaredici fəaliyyətinin əsası kimi;

6) istintaq planlaşdırmasının həyata keçirilməsi üçün.

Onu da qeyd etməliyik ki, qeyri-prosessual informasiya prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan sübutların toplanılmasında mühüm rol oynayan əsas istiqamətverici amil olmaqla yanaşı, cinayətlərin istintaqı zamanı əldə olunan sübutlarla birlikdə qiymətləndirildikdən sonra cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş formaya salınaraq artıq prosessual informasiyaya çevrilmiş olmaqla sübut qismində istifadə oluna bilər. Lakin bu zaman sübutların mümkünlük şərtlərinə xüsusilə əməl olunmalıdır. Belə ki, hüquq-mühafizə orqanları qeyd olunan sübutları maddi və prosessual hüquq normalarının pozuntusu ilə əldə etdikləri halda həmin informasiya artıq sübutların mümkünlüyü şərtinə əməl edilmədiyindən cinayət təqibində istifadə oluna bilməz.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsi olaraq maddi sübutlar və ya digər sənədlər əldə oluna, eyni zamanda, əldə olunan informasiya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin ifadələri formasında öz təzahürünü tapa bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təqdim olunması özündə aşağıdakıları birləşdirir:

– əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın rəhbərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin istintaq orqanına, müstəntiqə, prokurora və ya məhkəməyə təqdim olunması barədə qərarın çıxarılmasını;

– dövlət sirri təşkil edən ayrı-ayrı əməliyyat axtarış sənədlərinin məxfiliyinin üzərindən götürülməsi barədə qərarın çıxarılması;

– müşayiətedici sənədlərin hazırlanması və faktiki olaraq materialların göndərilməsi (poçtla və ya digər üsulla).

Qeyd etməliyik ki, işin hallarının sübuta yetirilməsi yalnız informasiya səviyyədə deyil, eyni zamanda, məntiqi və digər hüquqi üsullarla da həyata keçirilə bilər. Hüquqi üsullardan danışdığımız zaman qeyd etməliyik ki, bu halda sübut etmə yükü hansısa maddi və ya digər sübutların tətbiqi ilə deyil, məhz sübut etmənin formal, hüquqi metodlarının üzərinə düşür. Belə olan halda iş üzrə mövcud olan sübutların qiymətləndirilməsi sübut etmə subyektinə hər hansı faktiki halın tam olaraq mövcudluğu nəticəsinə gəlməyə imkan verməsə də, prosesual normaların tələblərindən çıxış edərək onların mövcudluğunu təsdiq və ya inkar etməyə imkan verir. Sübut etmənin formal vasitələrinə prezumpsiyaları, preyudisiyaları, formal etirafı və sübutların inkar edilməsi qaydalarını aid edə bilərik.

Qısaca qeyd olunan anlayışların məğzini varaq.

Prezumpsiya – latınca "praesumptio" sözündən olub, hələ əksinin sübut olunmadığı etibarlı hesab edilən ehtimal, yəni əksi sübut olunana qədər doğru sayılan fikir anlamına gəlir ki, bu da xeyrinə prezumpsiya tətbiq edilən şəxsi faktiki halı sübut etmək yükündən azad etmiş olur. Bəzi ədəbiyyatlarda prezumpsiyaları müxtəlif formada təsnif edirlər. Bunlara hüquqi və faktiki prezumpsiyaları, inkar edilən və ya inkar edilməyən prezumpsiyaları aid edə bilərik. Misal üçün ən məşhur maddi hüquqi prezumpsiya qismində biz təqsirsizlik prezumpsiyasını göstərə bilərik ki, bu prezumpsiya konstitusion səviyyədə öz təsbitini tapmış və bir sıra qanunvericilik aktlarında əks olunmuşdur. "Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır" [2,

mad. 63] Göründüyü kimi, əksi sübuta yetirilməyən şəxs təqsirsiz sayılır və şəxs öz təqsirsizliyini sübut etmək yükündən azad edilir. Məhz bu formal-hüquqi üsulun, yəni prezumpsiyanın tətbiqi sübut etmə yükünü üstləmiş olur.

Bakı Dövlət Universitetinin professoru F.M.Abbasova "Preyudisiyanın anlayışı barədə bəzi qeydlər" adlı məqaləsində qeyd edir ki, preyudisiya anlayışı prosesual ədəbiyyatda hələ də, müəlliflər arasında "*consensus opinio doctorum*" əldə olunmayan məsələlərdən biri kimi qalmaqdadır.

Preyudisiya – latın dilində "praejudicio" "qabaqcadan qərar vermə" anlamına gəlir ki, bir sıra müəlliflər bunu icraatında cinayət işi olan istintaq orqanı və ya məhkəmənin digər iş üzrə artıq qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı ilə bağlı olduğu və həmin qərarının onlar üçün məcburi qüvvəsi kimi ifadə edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsində də preyudisiya anlayışına geniş yer verilmiş, Məcəllənin 142-ci maddəsində qeyd olunan məsələ aşağıdakı formada öz təsbitini tapmışdır:

Cinayət təqibi üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü cinayət təqibi üzrə icraatda həm müəyyən olunmuş hallara, həm də onların hüquqi qiymətinə görə təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə üçün məcburidir.

Mülki iş, inzibati və ya iqtisadi mübahisə üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin qərarı cinayət işi üzrə icraatda təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəməyə yalnız hadisənin, yaxud hərəkətin olub-olmaması hissəsində məcburidir və təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmaması nəticəsinə əvvəlcədən həll etmir.

Preyudisiya anlayışı ilə bağlı onu xüsusilə qeyd etməliyik ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın ləğv edilməmiş qərarı həmin məsələ üzrə yeni qərar çıxarılmasına yol vermir.

Etiraf və ya tərəflərin razılaşması – proses çərçivəsində, bir tərəfin qarşı tərəfin öz tələb və

ya etirazını əsaslandırmaq üçün gətirdiyi dəlil və faktların qəbul edilməsi formasında təzahür edir. Bu qarşı tərəfi irəli sürmüş olduğu faktı əsaslandırmaq vəzifəsindən azad edir və həmin hal sübut qismində qəbul edilmiş olur. Bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində tərəflərin işi razılığa gələrək həll etməsi imkanı da nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Rusiya Federasiyası CPM-in 314-cü maddəsi, həmin ölkənin Cinayət Məcəlləsində təsbit olunmuş 10 ildən artıq cəza nəzərdə tutmayan cinayətlər üzrə təqsirləndirilən şəxsə dövlət ittihamçısının və ya xüsusi ittihamçı və zərərçəkmiş şəxsin razılığı olduqda, ona irəli sürülmüş ittihamla öz razılığını ifadə etmək və məhkəmə araşdırması aparılmadan ona hökm oxunması barədə vəsatətlə müraciət etmək imkanını tanıyır [12, mad. 314].

Azərbaycan Respublikası CPM-in 142.1-ci maddəsi bu barədə qeyd edir ki, cinayət prosesinin tərəfləri cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən hər hansı halı tədqiq etmədən onun mövcudluğu və ya müəyyən qiymət verilməsi barədə razılığa gələ bilərlər. Cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarında olan sübutlara əsasən məhkəmə bu halların mövcudluğu və ona verilmiş qiymətin qanunla ziddiyyət yaratmadığını qəbul etdikdə, belə razılıq hökmün və ya digər qərarın əsası kimi qəbul edilə bilər. Bu halda sübutların tədqiq edilmədən müəyyən olunmuş halları cinayət prosesinin digər iştirakçılarna deyil, yalnız razılığa gələnlərə münasibətdə müəyyən edilmiş hesab olunur.

Sübutların inkar edilməsi qaydası – prosesual qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə əldə olunmuş məlumat, sənəd və digər əşyaların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinə yol verilməməsinə ifadə edir. Bu hal hətta paralel mümkün sübutların olmadığı təqdirdə mövcudluğu iddia edilən faktın da cinayət təqibi orqanı və ya məhkəmə tərəfindən inkar edilməsinə gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda, onu da qeyd etməliyik ki, sübut etmədə belə bir halın tətbiq edilməsinin mümkünlüyü, bir növ qabaqlayıcı və preventiv funksiya yerinə yetirməklə şübhəli və təqsirləndirilən şəxsləri, mümkün insan və vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının və azadlıqlarının, yaxud qanunvericiliyin digər tələblərinin pozulması ilə cinayət prosesi iştirakçılarının qanunla təminat verilən hüquqlarından məhrum edilmə və ya onları məhdudlaşdırılma imkanından da qorumuş olur.

Son olaraq vurğulamaq lazımdır ki, qeyri-prosesual informasiya prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan sübutların toplanılmasında mühüm rol oynayan əsas istiqamətverici amil olmaqla yanaşı, cinayətlərin istintaqı zamanı əldə olunan sübutlarla birlikdə, sübutların mümkünlük şərtlərinə xüsusilə əməl olunmaqla qiymətləndirildikdən sonra cinayət prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş formaya salınaraq artıq prosesual informasiyaya çevrilmiş olmaqla sübut qismində istifadə oluna bilər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi, Bakı: Qanun, 2016
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: Qanun, 2016
3. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti" haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı: Qanun, 2017
4. "İnformasiya əldə etmək" haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, / İnformasiya və məlumat azadlığı haqqında sənədlər toplusu. Bakı: Qanun, 2007, s. 210-243
5. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi" haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, / İnformasiya və məlumat azadlığı haqqında sənədlər toplusu. Bakı: Qanun
6. Барак А. Судейское усмотрение. М.: Норма, 1999
7. Доля Е.А. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам // Российская юстиция, 1994, № 6, с. 42-44
8. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. Теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и практической деятельности ОВД по борьбе с организованной преступностью. М., 2000

9. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс. (Серия «Краткий курс») СПб.: Питер, 2005, 272 с.

10. Тарасов А.А., Закотянский А.С. Упрощенные процедуры по уголовным делам и проблемы процессуальных форм доказывания / А.А.Тарасов, А.С.Закотянский // Правовое государство: проблемы теории и практики. 2014, № 4 (38)

11. Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации. М.: Эксме, 2017, с. 314

12. <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1202967>.

Исмаилзаде Фарид Сабир оглу

**ОЦЕНКА НЕПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИЙ В КАЧЕСТВЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА
И СОБЛЮДЕНИЯ УСЛОВИЙ ДОПУСТИМОСТИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ**

РЕЗЮМЕ

Непроцессуальная информация, являясь наряду с важнейшим определяющим фактором при сборе доказательств, предусмотренных процессуальным законодательством, вместе с доказательствами, полученными в ходе расследования преступлений, после ее оценки с соблюдением условий допустимости доказательств, сформированная в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством, может быть использована как процессуальная информация в качестве доказательств. Таким образом, в правоохранительных органах при получении указанных ранее доказательств с нарушением норм материального и процессуального права, данная информация из-за несоответствия условиям допустимости доказательств, не сможет быть использована при уголовном преследовании.

Ismailzade Farid Sabir

**ASSESSMENT OF NON-PROCEDURAL INFORMATION AS THE PROOF AND
OBSERVANCE OF CONDITIONS OF ADMISSIBILITY OF PROOFS**

SUMMARY

Non-procedural information, being along with the major defining factor when collecting the proofs provided by the procedural legislation, together with the evidence obtained during the investigation of crimes, after its assessment with observance of conditions of admissibility of proofs, created according to the criminal procedural legislation, can be used as procedural information as proofs. Thus, law enforcement agencies when obtaining the proofs specified earlier with violation of norms of substantive and procedural law, the said information because of discrepancy to conditions of admissibility of proofs, won't be able to be used at criminal prosecution.

Rəyçi: h.ü.e.d., dos. B.Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S.Qəfərov

Daxil olma tarixi: 23.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 17.05.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Cəfərquliyev Mirağa Əşrəf oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun “Cinayət hüququ və cinayət prosesi”
şöbəsinin baş elmi işçisi

AZƏRBAYCANDA VƏKİL ARAŞDIRMASI İNSTİTUTUNUN HÜQUQİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARINI TƏRƏNNÜM EDƏN İLK MONOQRAFİYA

Bir neçə gün bundan əvvəl, “Hüquq Yayın Evi” tərəfindən hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Fərdin Yaşar oğlu Xəlilovun **“Cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması”** adlı yeni monoqrafiyası nəşr edilmiş və oxucuların ixtiyarına verilmişdir.

Kitabda vəkilin cinayət prosesində iştirakı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin pre-sidentləri əsasında ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ kontekstində öyrənilmiş, cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması institutunun konseptual xarakteristikası verilmiş, vəkil tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar sübutların toplanmasına dair həyata keçirilən hərəkətlər cinayət-prosessual hüquq baxımından təhlil olunmuşdur. Əsərdə vəkilin ayrı-ayrı şəxslərdən izahatlar alması, vəkil sorğularının verilməsi və xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi vəkil araşdırmasının cari qanunvericiliklə nəzərdə tutulan prosesual vasitələri kimi tədqiq edilmiş, bu

vasitələrin dairəsinin vəkil tərəfindən baxış keçirilməsi, maddi sübutların toplanması, rəqəmsal sübutların toplanması (rəqəmsal məlumatların kopyalanması) və 3D kompyuter modelləşdirməsinin tətbiq edilməsi hesabına genişləndirilməsi yolları işlənib hazırlanmışdır.

Monoqrafiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun Elmi Şurasının 11 oktyabr 2017-ci il tarixli, 8 sayılı qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Hüquqi dövletdə və demokratik cəmiyyətdə vəkillik institutunun özünəməxsus və əvəzedilməz yeri vardır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təmin edilən yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun realizəsində əsas rolunu öz üzərinə götürən bu institut insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının qorantlarından biri kimi çıxış edir.

Cinayət mühakimə icraatının ədalətlə həyata keçirilməsində də vəkillik institutunun rolu danılmazdır. Cinayət işləri üzrə nümayəndə və ya müdafiəçi statusunda çıxış edən vəkillərin prosesual fəaliyyətinin keyfiyyəti və səmərəliliyi ədalət mühakiməsinin gedişatına və nəticələrinə birbaşa təsir edir. Bu anlamda, sonuncuların fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin uğurlu həlli arasında düz mütənasibliyin mövcudluğundan danışmaq olar.

Belə olan halda, cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırmasına həsr edilmiş yeni bir elmi əsərin ərsəyə gətirilməsi aktual olmaqla yanaşı, yüksək məsuliyyət tələb edən bir tədqiqat işidir.

Məlum olduğu kimi, cinayət mühakimə icraatının əsas hissəsi cinayət-prosessual hüququn fundamental institutlarından biri olan sübutetmə fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, ölkəmizdə, müstəqillikdən sonra qəbul edilmiş cinayət-prosessual qanunvericilik, tam əminliklə deyə bilərik ki, əvvəlki qanunvericiliklə müqayisədə sübutetmə subyektləri, sübutetmə vasitələri və sübutetmə qaydaları sistemində əhəmiyyətli yeniliklər nəzərdə tutmuşdur.

Cinayət prosesində iştirak edən vəkillərin sübutlar toplamaq və onları cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etmək imkanlarının genişlənməsi də bu yeniliklərə aiddir.

Bununla belə, yeni olması səbəbilə vəkillərin sübut toplama fəaliyyətini tənzim edən normalarda hələ də müəyyən boşluq və ziddiyyətlərin olduğunu etiraf etməliyik. Bu da ona dəlalət edir ki, hüquqi tənzimetmədəki problemlərin vəkillərin praktiki fəaliyyətinə mənfi təsiri məntiqi olaraq qaçılmazdır. Odur ki, cinayət mühakimə icraatında vəkilin sübut toplama fəaliyyətinə, yəni vəkil araşdırmasına həsr edilmiş elmi tədqiqat işlərinin əsas vəzifəsi həmin boşluq və ziddiyyətlərin müəyyən edilməsi və onların aradan qaldırılması istiqamətində elmi əsaslandırılmış təkliflərin irəli sürülməsi olmalıdır.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, h.ü.f.d. F.Y. Xəlilovun yeni monoqrafiyasının işıq üzü görməsi məhz qeyd edilən vəzifənin həlli baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Ötən dövr ərzində respublikamızın elmi həyatında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Ekspert Şurasının üzvü, müxtəlif illərdə ayrı-ayrı təşkilatların nəzdində fəaliyyət göstərmiş Dissertasiya Şuralarının üzvü və dissertasiya işlərinin müdafiəsində rəsmi opponent qismində fəal iştirakımızla əlaqədar olaraq, cinayət prosesində vəkil fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərinə həsr edilmiş çoxsaylı elmi işlərlə tanış olmaq imkanımız olmuşdur.

Məsələn, 2007-ci ildə K.R. Nəşibovun “Məhkəməyədək cinayət icraatında peşəkar müdafiənin həyata keçirilməsi zamanı məntiqi-psixoloji üsullardan istifadə edilməsi” adlı, 2008-ci ildə N.E. Məmmədovanın “İbtidai araşdırmada təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun təmin olunması problemləri” adlı, 2012-ci ildə L.Z. Abbasovanın “Cinayət işləri üzrə vəkilin müdafiə fəaliyyətinin taktikası (Azərbaycan Respublikasının məhkəmə-istintaq təcrübəsi əsasında)” adlı, yenə 2012-ci ildə S.V. Sadıqovanın “İbtidai araşdırma mərhələsində müdafiə funksiyasının həyata keçirilməsinin problemləri” adlı dissertasiya işləri məhz bizim birinci opponentliyimizlə müdafiə edilmişdir.

Bu mənada, məsuliyyətlə demək olar ki, h.ü.f.d. F.Y. Xəlilovun elm ictimaiyyətinə təqdim etdiyi bu əsər problemin qoyuluşu, analiz və ümumiləşdirmələrin keyfiyyəti, əldə edilmiş nəticələrin doktrinal və praktiki əhəmiyyəti baxımından son illərdə vəkil fəaliyyətinə həsr edilmiş digər işlərdən müsbət mənada əhəmiyyətli dərəcədə seçilir.

Monoqrafiyanın hazırlanması zamanı zəngin nəzəri, normativ və empirik bazadan istifadə edilməsi əsərin ümumi məzmununun keyfiyyətinə və əldə edilmiş nəticələrin mötəbərliyinə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Belə ki, tədqiqatın nəzəri bazası qismində milli və əcnəbi müəlliflərin araşdırılan problemə həsr edilmiş elmi əsərləri, normativ bazası qismində həm Azərbaycan Respublikasının, həm də bəzi

xarici dövlətlərin müxtəlif məcəllələri, qanunları və s. normativ-hüquqi aktları, o cümlədən, beynəlxalq-hüquqi aktlar, empirik bazası qismində isə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin müvafiq presedent hüququ və milli məhkəmələrin seçilmiş qərarları çıxış etmişdir.

Müəllifin cinayət-prosessual hüquq sahəsində ad-san qazanmış tədqiqatçılarla ciddi və cəsarətli polemika aparmağı, öz mülahizələrini həm beynəlxalq, həm də milli qanunvericiliklərinin müvafiq normaları ilə yerində və düzgün əsaslandırması oxucunun diqqətini özünə cəlb edir.

Oxucuların diqqətinə təqdim edilən bu əsərdə vəkil araşdırmasına, hər şeydən əvvəl, vəkil statusuna malik olan şəxslərə qanunla verilmiş bir hüquq kimi baxılmış və bu səbəbdən, bütün tədqiqat işi *ubi jus, ibi remedium* – “qanun hüquq verirə, onun müdafiə vasitəsini də nəzərdə tutur” ideyasına əsaslanmaqla həyata keçirilmişdir.

Hesab edirik ki, bu monoqrafik tədqiqatın metodikası da kifayət qədər zəngin və rəngarəngdir. Real problemlərin analizinə, danılmaz faktların sintezinə əsaslanan tədqiqat metodikasına qüvvədə olan hüquq normalarının doktrinal şərh, müxtəlif situasiyaların modelləşdirilməsi, eləcə də yeni norma modellərinin işlənilməsi və hazırlanması kimi metodların da daxil edilməsi elmi əsərin məzmununu dolğunlaşdırmış, müəllifə məxsus fikir və mülahizələrinin inandırıcılıq dərəcəsini artırmışdır.

Müəllif tərəfindən monoqrafiyada ətraflı işıqlandırılmış problemlərdən biri də vəkil araşdırmasının prosesual vasitələri məsələsidir. Fikrimizcə, bu əsərin vasitəsilə cinayət-prosessual hüquq sahəsində tədqiqatçılar və bütövlükdə hüquq ictimaiyyəti üçün Azərbaycan dilində yazılmış bir mənbədən, ilk dəfə olaraq, vəkil tərəfindən izahatların alınması, vəkil sorğularının verilməsi, vəkillik fəaliyyətində xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi və s. bu kimi məsələlərin cinayət-prosessual hüquqi aspektləri barədə kompleks məlumat almaq imkanı yaranacaqdır.

Hesab edirik ki, monoqrafiyanın elmi üslubda yazılmasına baxmayaraq, səlislə və anlaşılan dilə malik olması oxucular tərəfindən müəllif ideyalarının dəqiqliklə dərk edilməsinə xidmət edəcək müsbət amil kimi qeyd olunmalıdır.

Quruluşuna görə monoqrafiya ön söz, giriş, özündə on paragrafi birləşdirən üç fəsil, nəticə və bibliografiya kimi hissələrdən ibarətdir.

Giriş hissədə monoqrafiyanın müəllifi cinayət prosesində vəkil araşdırması institutunun müasir problemlərinin nədən ibarət olması məsələsinə aydınlıq gətirmiş, bu problemin elmi işlənmə dərəcəsini işıqlandırmış və kitabın məzmununu əhatə edən tədqiqat işinin ümumi xarakteristikasını vermişdir.

Kitabın birinci fəslə “Cinayət prosesində vəkillik fəaliyyəti: ümumi müddəalar” adlanır. Bu fəsilə müəllif Azərbaycan Respublikasında vəkillik institutunun tarixinə qısa ekskurs etdikdən sonra, 28 dekabr 1999-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində hər bir şəxsin məhkəmə prosesində, ibtidai istintaqda və təhqiqatda öz hüquqlarının və qanunla qorunan mənafələrinin müdafiəsini həyata keçirmək üçün özünün seçdiyi vəkilə müraciət etmək, tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüquqlarının təmin olunmasının və başqa məsələlər üzrə hüquqi yardım göstərən vəkillərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədi ilə “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” yeni Qanun qəbul edilməsini mühüm bir hadisə kimi vurğulayır. Bunun ardınca, məhz adı çəkilən qanun əsasında vəkillik fəaliyyətinin ümumi xarakteristikası verilir.

Birinci fəsilə, həmçinin, cinayət prosesində vəkilin iştirakı ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ kontekstində tədqiq edilir, o cümlədən, cinayət prosesində müdafiəçi, nümayəndə və hüquqi varis qismində iştirak edən vəkillərin prosesual funksiyalarına dair məsələlər geniş şəkildə şərh edilir.

Monoqrafiyanın ikinci fəslı “Vəkil araşdırmasının hüquqi və nəzəri əsasları” adlanır. Bu fəsildə müəllif diqqəti ona cəlb edir ki, vəkil araşdırması kateqoriyasından bu gün həm normativ səviyyədə, həm də cinayət-prosessual hüquq nəzəriyyəsində istifadə edilməsinə baxmayaraq, onun bir termin kimi formalaşması prosesi özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir. Bundan başqa, vurğulanır ki, cinayət prosesində vəkil araşdırmasının hamı tərəfindən qəbul edilə biləcək vahid bir anlayışı nə normativ səviyyədə, nə də doktrinal səviyyədə işlənib hazırlanmışdır. Odur ki, F.Y. Xəlilov, ilk növbədə, məhz həmin boşluğun aradan qaldırılmasına cəhd etmiş və kitabın məzmununda cinayət prosesində vəkil araşdırmasına aşağıdakı kimi bir anlayış vermişdir: “Cinayət prosesində vəkil araşdırması – cinayət mühakimə icraatında iştirak edən vəkilin yerinə yetirdiyi cinayət-prosessual funksiyanın məqsədlərinə nail olmaq üçün müvəkkilinə göstərdiyi hüquqi yardımla əlaqədar olaraq sübut kimi istifadə edilə biləcək mötəbər dəlillərin bilavasitə özü tərəfindən axtarışı, əldə edilməsi və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi üzrə fəaliyyətidir”.

Tədqiq olunan instituta müəllif anlayışının verilməsi ilə yanaşı, ikinci fəsildə bu institutun geniş konseptual xarakteristikasının – onun hüquqi və nəzəri əsaslarının müfəssəl təhlilinin də şahidi olmaq mümkündür.

Kitabın üçüncü fəslı “Vəkil araşdırmasının prosesual vasitələri” adlanır. Bu fəsildə müəllif qeyd edir ki, cinayət mühakimə icraatında vəkil tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar sübutların toplanmasına dair həyata keçirilən bir fəaliyyət olaraq, vəkil araşdırması da cinayət-prosessual xarakter qazanır. Başqa sözlə, həmin fəaliyyətin nəticələrinin prosesual-hüquqi əhəmiyyətli məsələlərin həllinə təsir edə bilməsi üçün o, prosesual vasitələrlə həyata keçirilmiş olmalıdır. **Vəkil araşdırmasının prosesual vasitələri** dedikdə, vəkil üçün məhz cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbit edilmiş və onun normaları ilə tənzim edilən sübut toplama vasitələri başa düşülür. Bunun ardınca, monoqrafiyada vəkil araşdırmasının qüvvədə olan qanunvericiliklə yol verilən üç əsas prosesual vasitəsi – şəxslərdən izahatların alınması, vəkil sorğularının verilməsi və xüsusi biliklərdən istifadə edilməklə işin hallarının dərk edilməsi məsələləri geniş şəkildə təhlil edilir. Məsələn, müəllif haqlı olaraq, diqqətə çatdırır ki, mahiyyətə eyni bir hüququn təsbit edilməsi üçün AR CPM-in iki ayrı maddəsində müxtəlif terminlərdən – birində “sorğu-suala tutmaq” (AR CPM-in 92.9.9-cu maddəsi), digərində isə “izahat almaq” (AR CPM-in 143.3-cü maddəsi) ifadələrindən istifadə edilməsi, eləcə də onlardan birində bu hüququn cinayət təqibinin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi hallarla məhdudlaşdırılması, digərində isə belə məhdudiyyətin müəyyən edilməməsi, o cümlədən, onlardan birində vəkilin həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərlə “dialoga girmək” imkanının nəzərdə tutulması, digərində isə qeyri-hüquqi bir termindən, yəni “fərdi şəxslər” terminindən istifadə edilməklə bu imkanın məhdudlaşdırılması özü-özlüyündə nəzərdən keçirilən hüququn hüquqi tənzimlənməsindəki aşkar problemlərdən xəbər verir. Odur ki, əsərdə qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi baxımından, hər şeydən əvvəl, AR CPM-in 92.9.9-cu və 143.3-cü maddələrinin bir-birinə uyğunlaşdırılması, bu məqsədlə AR CPM-in 92.9.9-cu maddəsində “*onları sorğu-suala tutmaq*” sözlərinin “*onlardan izahat almaq*” sözləri ilə, AR CPM-in 143.3-cü maddəsində isə “*fərdi şəxslərdən*” sözlərinin “*fiziki və hüquqi şəxslərin razılığı ilə onlardan*” sözləri ilə dəyişdirilməsi təklif edilir.

Bundan başqa, müəllif göstərir ki, **vəkil sorğusu** dedikdə, hüquqi yardımın göstərilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatların, sənəd, arayış və s. formalarda təqdim edilməsi barədə vəkil tərəfindən irəli sürülən rəsmi tələb başa düşülür. Bununla belə, vəkil sorğusunun vahid prosesual formasının sahəvi qanunvericiliklə tənzim edilməməsi bir prosesual vasitə kimi onun səmərəliliyinə xələl gətirə bilər, çünki vəkil sorğusunun qanunla müəyyən edilmiş prosesual

formadan kənar, hər bir vəkilin öz mülahizəsinə görə müəyyən etdiyi formada verilməsi təcrübədə belə sorğuların yazılı formada verilməsinin məqsədəuyğun olduğu hallarda onun şifahi verilməsinə və bununla da kifayət qədər reaksiya ala bilməməsinə, yaxud sorğuda vacib rekvizitlərin göstərilməməsinə və bununla da sorğunun, məsələn, anonim sorğu kimi qiymətləndirilməsinə, o cümlədən sorğu tələbinin qeyri-dəqiq xülasə edilməsinə və bununla da sorğuya veriləcək cavabın da qeyri-dəqiq olmasına səbəb ola bilər və s. Bununla əlaqədar olaraq, F.Y. Xəlilov “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Qanuna özü tərəfindən işlənib hazırlanmış yeni 15-1-ci maddənin əlavə edilməsinə məqsədəuyğun hesab edir.

Kitabın üçüncü fəslinin ən diqqət cəlb edən paragrafı, şübhəsiz ki, vəkil araşdırması vasitələrinin dairəsinin genişləndirilməsi məsələlərinə həsr edilmiş paragrafdır. Bu paragrafda müəllif aparılmış tədqiqat nəticələrinə istinadən qeyd edir ki, vəkillərin sübut toplamaq üçün yerinə yetirə biləcəkləri hərəkətlərin, tətbiq edə biləcəkləri vasitələrin dairəsi daha da genişləndirilə bilər. Əlbəttə, burada vəkillərə bütün istintaq hərəkətlərinə alternativ kimi çıxış edə biləcək ayrı-ayrı prosessual hərəkətlərin edilməsi hüququnun verilməsindən söhbət getmir, sadəcə olaraq, vəkilin işin hallarını dərk etmə imkanlarının qneseologiya baxımından genişləndirilməsindən və vəkil tərəfindən dərk edilmiş halların cinayət prosesini həyata keçirən orqana hüquqi forma və prosedurlar daxilində ötürülməsi imkanlarının təmin edilməsindən gedir. Əsərdə belə bir yanaşma əsaslandırılır ki, cinayət prosesində vəkil tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar sübutların toplanması vasitələrinin dairəsini vəkilə baxış aparmaq, maddi sübutlar toplamaq, rəqəmsal sübutlar toplamaq (rəqəmsal məlumatları kopyalamaq) və 3D kompyuter modelləşdirməsindən istifadə etmək hüquqlarının verilməsi hesabına genişləndirmək olar.

Məsələn, monoqrafiyada göstərilir ki, vizual müşahidə və müayinə dərk etmənin ən sadə və ən geniş yayılmış metodlarından biridir. Maddi aləmin əksər obyektləri (mikro hissəciklər istisna olmaqla), ilkin olaraq, onları görməklə, onlara toxunmaqla, onların forma və quruluşunu, çəki və ölçüsünü hiss etməklə dərk edilir. Cinayət prosesində də dərk etmənin bu metodlarına əsaslanaraq sübutlar toplanılır. Qanunvericilik cinayət prosesini həyata keçirən orqanlardan fərqli olaraq, işdə bu və ya digər prosessual statusda çıxış edən vəkillərə sübut toplama vasitəsi kimi baxış aparmaq hüququ verməmişdir. Bununla belə, qanunvericiliyin vəkil tərəfindən belə dərk etmə vasitəsinə müraciət etməsi birbaşa olaraq istisna da edilməmişdir, əksinə, qanunvericiliyin bəzi müddəaları belə deməyə əsas verir ki, cinayət prosesində vəkil tərəfindən müşahidə metodu nəticəsində dərk edilmiş hallara istinadən müəyyən tələbin əsaslandırılması tamamilə yolveriləndir: *birincisi*, vəkil cinayət təqibi orqanı tərəfindən aparılan baxış istintaq hərəkətində (vəsətət, yaxud orqanın dəvəti əsasında) iştirak edə bilər (məsələn, AR CPM-in 236.3-cü maddəsi qaydasında) və bu zaman vəkilin baxış vasitəsilə dərk olunan, barəsində sübuti informasiya toplanılan obyektə istintaq hərəkətini yerinə yetirən vəzifəli şəxslə paralel olaraq müşahidə edəcəyi aşkar görünür; *ikincisi*, qanun cinayət prosesində bu və ya digər prosessual statusda çıxış edən vəkilə iş üzrə baxış istintaq hərəkətinin obyektə olmuş bir qisim əşyanı (maddi sübut qismində tanınmış və işə əlavə edilmiş predmetləri), yaxud məhkəməyə təqdim edilmiş və məhkəmə tərəfindən maddi sübut kimi tanınmış əşyanı müstəqil surətdə müayinə etmək imkanı verir (məsələn, AR CPM-in 285.1-ci və ya 333-cü maddələri qaydasında) və bu zaman vəkil həmin obyektlərin, faktiki olaraq, baxışını həyata keçirməklə, onlar haqqında biliklər əldə edir və bu biliklərdən tələbin əsaslandırılması üçün istifadə edə bilər; *üçüncüsü*, öz araşdırmasını aparan vəkilə ona könüllü təqdim edilmiş hər hansı əşyaya, ictimai yerdə olan hər hansı sahəyə, məkana və s. baxmağı qadağan etmək mümkün deyildir. Məsələn, AR CPM-in 333.1-ci maddəsində məhkəmə iclasında cinayət prosesi tərəflərinin təqdim etdiyi və məhkəmənin maddi sübut kimi qəbul etdiyi əşyalara baxış

keçirilməsindən bəhs olunur. Şübhəsizdir ki, cinayət prosesinin tərəfi olaraq, məsələn, müdafiəçinin məhkəməyə hər hansı bir əşyanı təqdim etməsi üçün, ilk növbədə, müdafiəçi özü həmin əşyaya baxmalı, onun hansı xassə və əlamətlərinin iş üçün əhəmiyyət kəsb etdiyini müəyyən etməli və bu biliklərə istinadən həmin əşyanı məhkəməyə təqdim etməlidir ki, məhkəmə də həmin əşyanın maddi sübut kimi qəbul edilib-edilməyəcəyi məsələsini həll edə bilsin.

Göründüyü kimi, qanunvericilik vəkilin öz sübutetmə fəaliyyətində müşahidə-müayinə metoduna əsaslanan dərketmə vasitəsindən istifadə etməsini istisna etmir, sadəcə olaraq, qanunda bu vasitə üçün prosesual forma müəyyən edilməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, müəllif hesab edir ki, monoqrafiyanın daha əvvəlki hissələrində vəkil tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar sübutların toplanmasına dair həyata keçirilmiş hərəkətlərin aktlaşdırılması ilə bağlı irəli sürüb əsaslandırmağa cəhd göstərdiyi təklif reallaşarsa, vəkilin ona könüllü təqdim edilmiş əşyalara, yaxud ictimai yerlərə və s. baxış keçirərək bu obyektlər haqqında sübuti əhəmiyyətə malik informasiya toplamaq və bu informasiyanı sonradan cinayət prosesini həyata keçirən orqana ötürmək üçün rəsmiləşdirmək imkanları genişlənə bilər.

Kitabın nəticə hissəsində oxucular çoxsaylı nəzəri ümumiləşdirmələr, praktiki tövsiyələr və qanunvericilik təklifləri ilə sistemli şəkildə tanış ola bilərlər.

Biblioqrafiyada isə tədqiqat zamanı istifadə edilmiş normativ-hüquqi, nəzəri və empirik mənbələr müvafiq ardıcılıqla sadalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 fevral 2003-cü il tarixli, 857 №-li Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Elmi dərəcələrin və elmi adların verilməsi qaydaları haqqında" Əsasnamənin 14-cü bəndinə əsasən, humanitar və ictimai elmlər üzrə elmlər doktoru dissertasiyalarının müdafiəsi üçün iddiaçıların monoqrafiyasının olması zəruridir.

Fikrimizcə, həm nəzəriyyə, həm də bilavasitə təcrübə üçün aktual və prinsiplial olan problemlərin qoyuluşu və onların həlli üçün yeni və ağılabatan yolların işlənilib hazırlanması, eləcə də, əsərin ümumi forma və məzmun keyfiyyəti baxımından, F.Y. Xəlilovun müəllifliyi ilə yazılmış monoqrafiya hüquq üzrə elmlər doktoru dissertasiyasının müdafiəsi üçün hazırlanmış bir elmi əsərə yönəli biləcək bütün tələb və meyarlara tam olaraq cavab verir.

İnanırıq ki, elm ictimaiyyəti və təcrübə işçilərdən ibarət olan geniş və tələbkar bir auditoriyaya xitabən yazılmış bu əsər oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaq, hüquq elminin inkişafına, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə və müasir təcrübənin səmərəliləşdirilməsinə öz dəyərli töhfəsini verəcəkdir.

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. İ. Rəhimov

Daxil olma tarixi: 18.05.2018

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Ahmedzade Afet Sabuhi,
Master student, Baku State University,
Department on International
Private Law and European Law,
Ahmedzade_a@mail.ru

UDC 34: 341.225.5

MAIN CHOICE OF LAW RULES IN CARRIAGE OF GOODS BY SEA

Açar sözlər: hüququn kolliziyası, kollizion norma, daşıma müqaviləsi, səlahiyyətli hüquq, ağlabatan əlaqə.

Ключевые слова: конфликт законов, правило конфликта, договор перевозки, применимое право, разумное соединение.

Keywords: conflict of laws, rule of the conflict, contract of transportation, applicable law, reasonable connection.

The main emphasis in the conflict of laws has generally been upon the rules used to select foreign law, these rules being called choice-of-law rules. In this article, I will describe main choice of law rules that are commonly used in carriage of goods by sea, trying to answer the crucial question of private international law which is to find out the law applicable to a given set of facts.

In international transport law different connecting factors are used and we have to consider the limits of their application and their benefits and disadvantages at the same time:

(a) Autonomy of the parties is accepted as a general principle of the conflict of laws by international transport law. Thus, on entering into a transport transaction the parties are free to choose the applicable law. The most famous case on express selection of applicable law by the parties is Vita Food Products, Inc. v. Unus Shipping Co case. But the autonomy can be limited by means of judicial opinions and some

few theoretical thoughts by writers. Thus, parties to a contract can stipulate for governing law if such a stipulation is (1) bona fide, (2) legal, (3) not against public policy, and (4) for the law of a place which has a reasonable connection with the contract [6, p.45].

(b) Law of the place where the contract is made (lex loci contractus). There is no doubt that the lex loci contractus has received wide recognition as a choice of law rule to govern validity of contracts. It is commonly recognized that the law of the place of contracting has fundamental force in all contracts of transportation according to the great majority of American decisions.

The lex loci contractus can also claim historical precedent. If a bill of lading is issued in a particular jurisdiction, then that jurisdiction must have had a prime significance for the parties. Where there had been no express choice of law, the lex loci contractus had been adopted prior to the judgments in P & O Steam Navigation Co v. Shand [3, p.124].

It should also be pointed out a tendency for decreasing the role of this conflicts rule due to the fact that use of the modern means of communication blurs the relation between contract and the place of its conclusion.

(c) Law of the place where relevant performance occurs (lex loci solutionis). First of all, it should be kept in mind that in merchant shipping the place of performing a contract is, as a rule, the port of destination. This conflicts

rule is applied, for instance, in determining a law applicable to a contract of carriage of goods by sea, to an order of calculating general average loss (average statement).

The *lex loci solutionis*, described by Lord Esher M.R. in *Chatenay v. Brazilian Submarine Telegraph Co.*, depends upon both parties having to perform their obligations in the same country. Thus, the two most integral acts to result from a contract are united in one jurisdiction. “But if it [the contract] is to be carried out partly in another country than that in which it is made, that part of it which is to be carried out in that country, unless something appears to the contrary, is taken to have been intended to be carried out according to the laws of that country” [5, p.5].

The stable practice of the courts in the Federal Republic of Germany is to apply the *lex loci solutionis* to carriage under bills of lading. The motive is, either in the result or by intention, protecting the German consignees in overseas trade against foreign rules less favorable to innocent holders of bills of lading.

Technically, the alleged rule has often been criticized as impracticable whenever the ship sails with optional or uncertain orders or when it does not reach its destination. From a commercial point of view, the situation should not differ for a particular ship's journey, possibly for the same shipper, according to the various foreign places to which the goods are sent [4, p.201]. Although the intended place of delivery may have importance in certain respects for the rights of the consignee or holder of the bill of lading, it certainly does not deserve to qualify the entire contract.

(d) Legal entity's personal law (*lex societatis*) provides for the application of the law of the State, “nationality” of which a given legal entity has. The “nationality” of a legal entity, expressed in the presence of a certain legal bond of the legal entity with a given state, may be defined differently in different states [2, p.112]. Usually, for this purpose are used such criteria as place of registration, seat of the main governing body, place of main activity and others.

Thus, according to the Article 418 of the RF Merchant Shipping Code, in absence of an agreement of the parties on the law to be applied, the parties' relations arising from contracts are regulated by the law of a state in which is established, has its main place of activity, or place of residence the party, which is, for example, a carrier in contract of affreightment.

Rome I Regulation defines the scope of “habitual residence”. Thus, where the party is a natural person acting in the course of a business, the habitual residence shall be their principal place of business. Where the party is a corporate entity, the habitual residence shall be the place of the central administration.

(e) Law of the forum (*lex fori*) implies the choice of the law of a state in whose court (forum) a dispute is heard. The *lex fori* is often used by courts to fill gaps in the rules of international transport law. Nevertheless many disadvantages are inherent in this connecting factor.

In the first place conflicts problems arise prior to institution of actions in courts for disputing parties usually prefer to settle their disputes in an amicable way. In such situations the parties can not determine the law applicable to their relations because in disputes relating to international carriage it is possible to start process in different countries.

Secondly, account should be taken of the fact that the plaintiff always strives to bring an action to the court of the state whose law would be the most favourable for him. The respondent, however, can find protection against applying *lex fori* in a so-called conception of judicial self-restraint – *forum non conveniens*, according to which a court in cases when the dispute does not connect to or has a weak connection with the state of the court shall declare itself unsuitable to try some or other case.

Thirdly, the *lex fori* is often applied to the facts which happened in another country under its legal system. In such situations disputing parties were ignorant of the *lex fori* and could not comply with its provisions [7, p.35].

Therefore the application of the *lex fori* may result in unfair solutions.

(f) Proper law of the contract (*lex causae*). This connecting factor is very popular nowadays and is widely applied in the field of international transport law. In 1951, an English court formally recognized that the proper law to govern a contract could be arrived at objectively by looking at the contract terms and the circumstances surrounding it, without the parties' implied intention being the sole criterion [1, p.124]. This was in *Bonython v. Commonwealth of Australia*, where Lord Simonds referred to the closest and most real connection as a test to ascertain the proper law of the contract:

“the proper law of the contract, i.e., the system of law by reference to which the contract was made or that with which the transaction has its closest and most real connection.”

In the case of *W. H. Barber Co v. Hughes*, the *lex loci contractus* was rejected in favor of an approach that considers “all acts of the parties touching the transaction in relation to the several states involved” and identifies “the state with which the facts are in most intimate contact”.

(h) Law of the ship's flag (*lex banderae*) historically emerged as a general conflicts rule in the field of maritime law and it means the

law of the country whose flag the ship flies and where the ship is registered. The law of the ship's flag was perhaps the earliest single criterion used to decide applicable carriage of goods law. It is noteworthy, however, that the law of the flag is less relevant to bills of lading than to charterparties, which latter concern the hire of a specific ship (with its flag) and its services, while bills of lading are more concerned with the goods to be transported (8, p.256).

In this point, I should touch certain principles defined in Restatement (Second) of Conflict of Laws that the states must take into consideration while using such choice of law rules: the needs of the interstate and international system; relevant policies of the forum; relevant policies of the interested states or countries and the relative interests of those places in the particular issue; protection of justified expectations; basic policies underlying the particular field of law; predictability and uniformity of result; and ease in the application and determination of the law.

Consequently, as it is evident that conflict of law rules are going to play a fairly important role in maritime shipments, it becomes necessary now to seek out the possible choices which have been made in the past and will presumably be available in the future.

List of the used literature:

1. Badia Albert, “Shipping and Commercial Case Law”, MARGE BOOKS, 2013, 289 p.;
2. Berlingieri Francesco, “International Maritime Conventions (Volume 1): The Carriage of Goods and Passengers by Sea, Volume 1”, CRC Press, May 9, 2014, 486 p.;
3. Condorelli L., “Recueil Des Cours”, Martinus Nijhoff Publishers, Mar 1, 1989, 448 p.;
4. Gutsulyak Vasiliy, “International Maritime Law from the Russian Perspective: A Comprehensive Guide for Shipmasters, Lawyers and Cadets”, Universal-Publishers, Aug 23, 2017, 414 p.;
5. Kolster Thomas, “Governing law and forum clauses in contracts of carriage by sea”, Article for the International congress of maritime arbitrators, Copenhagen, September 2017, 14 p.;
6. Lawrence Robert C., Rizzo III Elisa Shevlin, “Basic Conflict of Laws Principles”, Chicago, Ill. : Section of Real Property, Probate, and Trust Law, ABA, 2000, 734 p.;
7. Singh Lachmi, “The Law of Carriage of Goods by Sea”, A&C Black, Jan 1, 2012, 456 p.;
8. Todd Paul, “Principles of the Carriage of Goods by Sea”, Routledge, Oct 5, 2015, 480 p..

DƏNİZ YOLU İLƏ MALLARIN DAŞINMASINDA ƏSAS KOLLİZİON NORMALAR

XÜLASƏ

Məqalədə göstərilir ki, tətbiq olunacaq hüququn seçimi, yurisdiksiya və xarici ölkələrin məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası ilə yanaşı, hüququn kolliziyasının üç tərkib hissəsindən birini təşkil edir. Kollizion normalar, müvafiq hüquqi münasibətə hansı dövlətin hüququnun və hansı beynəlxalq müqavilənin tətbiq olunacağını göstərən hüquqi normaların xüsusi növüdür. Belə ki, bu normaların əhəmiyyəti, dəniz yolu ilə malların daşınması zamanı baş verə biləcək hüququn kolliziyası ilə bağlı mübahisələrin həll olunmasında görülə bilər.

Ахмедзаде Афат Сабухи гызы

ОСНОВНЫЕ КОЛЛИЗИОННЫЕ НОРМЫ ПРИ ПЕРЕВОЗКЕ ГРУЗОВ МОРЕМ

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что выбор закона является одной из трех частей конфликта законов, помимо юрисдикции, признания и исполнения иностранных судебных решений. Правилами конфликтов является особый вид правовых норм, которые указывают закон о том, какое государство и какое международное соглашение должны применяться к данному правовому отношению. Таким образом, важность таких правил можно увидеть в разрешении споров, касающихся коллизии законов в морских перевозках.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. N.H.Mehdiyev

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C.Əlibəyli

Tərcüməçi: F.Ağazadə

Daxil olma tarixi: 07.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 27.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Alakbarli Gunel Mammadagha,
 Master student, Baku State University,
 Chair on International
 Private Law and European Law
 e.gunel1995@gmail.com

UDC 34: 341.21

TRANSPORTATION OF ELECTRICAL ENERGY: LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Açar sözlər: enerji, elektrik enerjisi, nəql, Azərbaycan qanunvericiliyi, enerji bazarı.

Ключевые слова: энергия, электроэнергия, транспорт, законодательство Азербайджана, энергетический рынок.

Keywords: energy, electrical energy, transportation, legislation of Azerbaijan, energy market.

When applying to legislative acts in the energy sector of the Republic of Azerbaijan, legislative acts, both general-purpose and specifically for the sphere of energy, come to the center of attention. Legislative measures contain soft laws, state programs, safety concepts General character acts in this or that form contains legal regulation of energy relations.(2, p.34)

The constitution also derives from the general framework of legislation in the energy sector. The Constitution of the Republic of Azerbaijan serves as the main source of energy cooperation and regional energy security cooperation in many respects. It also defines the general direction for relations within the sovereign power area including border, border, property relations, natural resources, economic and social development, taxes, environmental law, energy security, and international cooperation.(1, p.5)

Recently, significant improvements have been made in the electricity and heat power market in Azerbaijan. About 15 percent of the electricity generated in the future is expected to be generated by hydroelectric power stations and alternative sources of energy, with the remainder (85 percent) being produced at thermal power plants.

The Republic of Azerbaijan pays special attention to the provision of environmental safety. Taking into account the importance of the use of alternative and renewable energy sources in accordance with the State Program, the State Program on the use of Alternative and Renewable Energy Sources in the Republic of Azerbaijan was approved by the Presidential Decree in 2004.

The Republic of Azerbaijan is benefiting from the experience of developed countries in this area. In developed countries, the use of solar, wind and other clean and renewable energy sources is expanding. By 2050, as the Federal Republic of Germany until 2050, Australia, by 2040, Turkey adopted unilateral commitments regarding renewable energy resources until 2030.

The adoption of common energy law norms in the sphere of international relations coincides with the beginning of the twentieth century. Thus, the 1915 international agreement between Sweden and Denmark in the electricity sector; The Geneva Conventions of 1923 on the use of water basin energy in line with the interests of

several States with a view to regulating issues relating to the use of renewable energy sources; The 1923 Barcelona Convention on the transit of electricity may be marked. Europe has a multilateral and more advanced level of legal regulation of international energy relations. As it is known, the European Coal and Steel Union and the European Atomic Energy Association were established in accordance with the 1951 Paris and 1957 Treaties of Rome. (8, p. 265)

The Republic of Azerbaijan has signed the Partnership and Cooperation Agreement with the European Union since 1996. The agreement envisaged partnership and partnership in all areas except the military. The parties eliminate trade quotas in relation to each other and accept the commitment of the World Trade Organization to adopt a more favorable regime and national regimes. The European Union ensures that Azerbaijan benefits from a common system of preference for developing countries. (6, p.384)

The EU and the AR attach great importance to cooperation in the field of trade, open market, migration, promotion of investments and new funding sources in the World Trade Organization membership. A new phase of the strategic partnership between the EU and the European Union is based on the adoption of the Neighborhood Policy Program and the 2006 Memorandum of Understanding on Strategic Partnership in the Energy Sector.

But in the recent past, the contracts, which are directly under the name of electricity, attract more attention. An example is the 1994 Memorandum on cooperation between the IRA and the Islamic Republic of Iran in the field of hydro and electricity, 1995 Agreement on principles of cooperation in the field of electric power industry between the Government of the Republic of Azerbaijan, the principles of cooperation in the field of electric power between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Republic of Turkey, the 1997 Agreement on Principles of Cooperation in the Field of Power Industry between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of Georgia, and others. can be marked.

As a result of these measures, the energy system of the Republic of Azerbaijan was provided by the Russian Federation (330kv "Derben-Yasma" line), Georgia (500kv "AzDRES-Mukhranis Veli", 330kv "Agstava-Gardabani" lines) 220 kV Astara, 132 sq km Araz Culfa high-voltage lines and 11 kV cable line). (7, p.38)

As we mentioned above there are some specific laws regulate the relations in electricity market.

1. The law on electricity of the Republic of Azerbaijan.

This Law defines the legal basis for production, transportation, distribution, purchase and sale of electricity and heat energy.

The main purpose of this Law is to use energy resources efficiently by taking care of the environment and ensuring that it is economically emitted in the energy market in the interest of energy production and consumption.

According Article 3 of this law Subjects of electricity and heat supply are as follows:

1. state-owned power plant - single state-owned power system;
2. energy supply enterprises;
3. independent energy producers - legal entities, fully independent of economic and organizational integrity and are not subject to unified state power system;
4. energy consumers.

1) The state-owned power plant includes high-voltage (over 110 kV) transmission lines, their dispatching controls and power generators controlled by a single center. This enterprise purchases energy from producers on the basis of contracts and transports it through its own networks, conducts energy exchange operations with foreign countries.

2) Energy supply enterprises are legal entities and purchase electrical and thermal energy on contractual basis from the state electric power plant and manufacturers, and sell appropriate technical and economic conditions to consumers. The relevant executive authority establishes the rules for the provision of technical conditions for connection of the electric and thermal energy consumers to the power supply network or the acquisition of additional power (power).

3) Independent energy producers belong to the state, various economic sectors and private organizations, and provide their consumers with electricity and heat energy through the power grid and (or) power supply enterprises with their power network, and most of their energy is exported under the relevant legislation of the Republic of Azerbaijan is.

Energy supply facilities and independent energy producers may be of any form of ownership.

According to Article 4 of this law management and state control in electricity and heat energy is described as below:

Relevant executive authorities:

special permit for production, transmission, distribution and sale of electricity and heat energy;

concluding contracts that give the right to transport and distribute electricity and thermal energy within a certain area;

regulation of prices (tariffs) for electricity and heat energy;

disinfecting electricity and heat energy;

issuing special permits for the export and import of electricity;

carrying out state control over the efficient, safe and reliable production, transportation, distribution and consumption of energy;

electrical and thermal energy production, transmission, sale, distribution, as well as the determination of general rules and standards for the safe, reliable construction of electrical and thermal facilities, and monitoring their implementation.

Special permission

The types of activities associated with the production, transportation and distribution of energy are carried out on the basis of a special permit, except as specified in the legislation.

Regardless of the type of property, special permits for legal entities and natural persons are issued through a competition in the manner prescribed by law.

Special permission may be granted in exceptional cases only upon the decision of the relevant executive authority of the Azerbaijan Republic. (3, p.24)

Special permits for activities related to electricity and thermal energy are issued by the relevant executive authority of the Republic of Azerbaijan on the basis of the request of any interested party. The appeal shall contain the following:

1. a description of the key features of the intended activity;

2. documents on the relevant qualifications of the applicant and his / her employees;

3. certificate of compliance with public safety;

Documents related to the health and safety of people involved in activities.

After the basic requirements are met, the special permit may be issued by the relevant executive authority in exceptional cases. In this case, persons having special consent shall carry out their duties in accordance with this Law and other legislative acts.

If the consumer waives the energy that has not expired, the supplier has the right to demand the payment of contractual costs. Disputes arising during the purchase or sale of energy are considered in the manner prescribed by law. The energy supply enterprise can stop the supply of electricity to the consumer in the following cases 4)

1. if the relevant written application of the consumer (indicating the reason and the termination of the electricity supply);

2. when the meter-determined calculation of the electrical energy supplied to the consumer by the power supply enterprise to the consumer is not paid in full within one month after the consumer has been supplied (delivered) by the power supply enterprise;

3. preventive fire or gas leakage, in case of repair-preventive or accidental work;

4. in case of failure to sign relevant agreement with the power supply enterprise;

5. by court decision;

By taking into consideration all above mentioned facts regardless all lacknesses the Republic of Azerbaijan has made significant progress.

List of the used literature:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: Qanun, 2016
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı: <http://www.e-qanun.az/code/12Qanun> 2018
3. “Energetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/5095> ;
4. “Enerji resurslarından istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/4062> ;
5. “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/7000> ;
6. Sadıqov Ə., Beynəlxalq enerji hüququ. // Bakı, 2013, 310 s.;
7. Sadıqov Ə., Beynəlxalq İqtisadi Hüquq. Bakı, 2008, 395 s.;
8. H. Van Houtte, The Law of International Trade, (Sweet and Maxwell, 1995), p. 117.

Ələkbərli Günel Məmmədəğa qızı

**ELEKTRİK ENERJİSİNİN NƏQLİNİN BEYNƏLXALQ
HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ**

XÜLASƏ

Məqalədə qeyd edilir ki, elektrik ikinci dərəcəli enerji mənbəyidir. Elektrik enerjisi nəqlinin tənzimlənməsi enerji qanunlarının ən mühüm problemlərindən biridir. Dövlətlərin bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığı çox vacibdir. Elektrik enerjisinin yaranması, verilməsi və paylanması “enerji bazarının” cari prinsipləri rəqabət rejiminin təmini bu sahədə birtərəfli və ikitərəfli müqavilələr milli qanunvericiliklə tənzimlənir.

Алекберли Гюнель Мамедага гызы

**МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРАНСПОРТА
ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ**

РЕЗЮМЕ

В статье отмечено, что электричество является вторичным источником энергии. Регулирование транспорта электрической энергии является одной из важнейших проблем энергетического права. Международное сотрудничество государств в этой области очень важно. Генерация, передача и распределение электроэнергии, текущие принципы энергетического рынка, обеспечение режима конкуренции и двусторонние и односторонние контракты регулируются в этой области национальным законодательством.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. N.H.Mehdiyev

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C.Əlibəyli

Tərcüməçi: F.Ağazadə

Daxil olma tarixi: 06.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 27.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Alakbarov Nurlan Arif,
 Master student, Baku State University,
 Department of International Private
 Law and European Law

UDC 34:341.233.111

LEGAL AND ECONOMIC THEORIES OF LABOUR MARKET REGULATION IN THE EUROPEAN UNION

Açar sözlər: hüquqi nəzəriyyələr, iqtisadi nəzəriyyələr, əmək bazarı, standart məşğulluq əlaqələri nəzəriyyəsi, refleksiv əmək qanunvericiliyi nəzəriyyəsi, sabit müddətli məşğulluq.

Ключевые слова: правовые теории, экономические теории, рынок труда, теория стандартных отношений по занятости, теория рефлексивного трудового права, фиксированная занятость.

Keywords: legal theories, economic theories, labour market, the theory of the standard employment relationship, the theory of reflexive labour law, fixed-term employment.

ABSTRACT

The current article deals with the legal and economic labour market theories. The article takes a look different aspects of legal regulations and economic trends and offer different perspectives for an empirical comparison of legal regulations and economic trends.

Legal theories vary in their assessments of the new 'deregulatory' trend in the regulation of atypical employment. Broadly speaking there are two approaches which differ considerably with respect to their assumptions about functions and factors influencing the development of legal regulations. These approaches emphasise either 'external' factors related to the economic, the political or the industrial relations system or 'internal' factors related to the legal system itself.

The theory of the Standard Employment Relationship distinguishes between the contract of employment and the employment relationship. Whereas the contract of employment refers to express agreements between the employer and the employee, the employment relationship is defined as a status which in legal terms is constituted by a floor of rights. These rights are granted by statutory employment protection which defines rights independent of the terms agreed upon in the actual contract of employment [6].

The theory conceives the standard employment relationship both as a factual relationship and as a legal relationship. The theory assumes a determining influence of factual changes on legal developments. Thus the legal model of a standard employment relationship is threatened by factual changes in the forms of employment. Furthermore, the theory assumes a factually unequal relationship between the employer and the employee. This inequality is the main reason for legal measures of employment protection. Since the employment relationship is dominated by powerful employer interests, legal regulation is required to restrict and counter the company interests. Labour law's function is seen as a balancing act between the interests of the employer and employee through protection of minimum standards which the employer has to observe.

The theory of the standard employment relationship was originally explicitly normative or prescriptive. Based on a so-called politico-economic assessment of social processes, it viewed new forms of employment as predominantly expressing employer demands. The function of labour law was therefore to protect employees against one-sided demands. From this perspective, a typical employment, including fixed-term contracts, are seen as undermining the standards which the law provides for a typical employment relationship [5]. The growth of atypical forms of employment appears as a process of gradual ‘erosion’ of the standard employment.

The theory of Reflexive Labour Law is based on the assumption that legal development is only indirectly influenced by economic development. It postulates that in modern labour law systems, legal innovations are most likely to be reactions to social or legal consequences of previous legal regulations. This approach is interested in the ‘feedback loop from legal norm to social consequences to legal. In particular reflexive labour law thematises the awareness of limits of legal regulation within labour law.

The theory of reflexive labour law analyses the concept of an employment relationship as an internal legal construction of an external world of social relations. Factual changes in the forms of employment can only influence the legal construction if they are recognised as a problem within the legal discourse. Law is conceived as cognitively open to social changes but normatively closed with respect to its basic operations of self-reproduction. New social constellations have no determining effect on the legal system because the legal system enjoys autonomy in deciding on adjustments to its legal construction of reality [1].

The reflexive law theory tends to view the regulation of a typical employment foremost as

an internal affair of an increasingly complex labour law system. In particular the regulation of fixed-term contracts is interpreted as a reaction to problems created by the employment protection measures themselves. A reflexive process of ‘protection of employment protection’ is suggested to be characteristic of labour law’s reaction to economic and political challenges. However, this labour law tendency can be recognised by other function systems as detrimental to their objectives, and it can then lead to hostility towards labour law objectives and foster further demands for deregulation [3].

We can conclude our overview of legal theories with remarks on the complementarity of the theories. The theory of the standard employment relationship and the theory of reflexive labour law agree that an analysis of the legal norms themselves as well as their political and economic contexts is required for an adequate understanding of the development of legal norms. However, they differ with respect to the relative weight each of the theories attaches to legal and non-legal factors in explaining the development of regulation of atypical employment. Nevertheless, they seem compatible if the political and economic analyses of the standard employment relationship theorists are reconstructed as attempts to explain the non-legal use of law and the studies following the reflexive labour law concept as concentrating on the legal view of law [3]. Both perspectives add dimensions of research which must be taken into account in order to gain an adequate picture of the development of the law on atypical employment.

Economic theories predict that in periods when few new employees are hired the facilitation of fixed-term employment is unlikely to have pervasive effects. There are three economic theories: Human capital theory, the theory of labour market segmentation, the efficiency wage theory.

The human capital approach views atypical employment in the light of investment strategies in the education of workers. Fixed-term contracts are uninteresting if there are high company investments in the education of an employee. However, if the work force consists mainly of employees with low skills and low wages, atypical forms of employment are more suitable.

The theory of labour market segmentation argues on the line of changes in the industrial context in explaining the occurrence of fixed-term contracts. The split of the labour market into a primary segment of stable employment and a secondary labour market consisting of atypical forms of employment is related to changes in the industrial relations system and in governance structures of industrial sectors. In particular, a decline of collective bargaining and of regulation through tripartite arrangements involving trade unions, employer associations and the state supports the emergence and expansion of secondary industrial segments [2].

The efficiency wage theory is based on the basic assumption that the productivity of workers depends on the real wage paid to them. An individual's utility is assumed to be a function of the wage received and the level of effort on the job. Wage cuts therefore have negative effects on a worker's productivity and increase costs of production possibly by more than the wage cut saves money for the firm. The efficiency wage theory allows for the integration of the reflexive labour law theory discussed above into the economic modelling of the labour market.

Finally, efficiency wage theory offers the most detailed rationale for the mechanism which leads to the wage reducing effect of more fixed-term employment on the individual as well as the aggregate level of an economy. In fact, efficiency wage theory underlines the importance of the level of unemployment, as a credible threat for dismissal, as a major factor for wage attainment and the distribution of wages.

List of the used literature:

1. Akerlof, G.A. Labor contracts as partial gift exchange. 1982.
2. Michael Gold Employment Policy in the European Union: Origins, Themes and Prospects., 2009.
3. Schmid, G. Equality and efficiency in the labor market: toward a socioeconomic theory of cooperation, 1994.
4. Streeck, W. Status and contract: basic categories of a sociological theory of industrial relations. 1990.
5. Teubner, G. After legal instrumentalism: strategic models of post-regulatory law. 1986.
6. Thurow, L., A theory of groups and economic redistribution. 1979.

Ələkbərov Nurlan Arif oğlu

AVROPA İTTİFAQINDA ƏMƏK BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN HÜQUQİ VƏ İQTİSADİ NƏZƏRİYYƏLƏRİ

XÜLASƏ

Bu məqalə Avropa Birliyində hüquqi və iqtisadi əmək bazarının formalaşması nəzəriyyələrindən bəhs edir. Məqalədə hüquqi qaydaların və iqtisadi tendensiyaların fərqli aspektləri nəzərdən keçirilir və onların empirik müqayisəsi üçün müxtəlif perspektivlər təklif olunur.

**ЮРИДИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ РЕГУЛИРОВАНИЕ
РЫНКА ТРУДА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ**

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье рассматриваются правовые и экономические теории рынка труда. В статье рассматриваются различные аспекты правовых норм и экономических тенденций и предлагаются разные перспективы для эмпирического сопоставления правовых норм и экономических тенденций.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. Ə.Q. Məmmədov

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C.Əlibəyli

Tərcüməçi F.Ağazadə

Daxil olma tarixi: 06.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 27.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Alizade Nihal Rahib,
 Master student, Baku State University,
 Department of International Private
 Law and European Law

UDC 34: 341.21

EUROPEAN UNION CUSTOMS CODE AND FURTHER DEVELOPMENT OF CUSTOMS-LEGAL RELATIONS WITHIN EUROPEAN CUSTOMS UNION

Açar sözlər: Avropa İttifaqı, Avropa Gömrük Birliyi, gömrük qanunvericiliyinin müasirləşdirilməsi, Avropa İttifaqı Gömrük Məcəlləsi, gömrük prosedurlarının hüquq çərçivələri.

Ключевые слова: Европейский Союз, Европейский Таможенный Союз, модернизация таможенного законодательства, Таможенный Кодекс Европейского Союза, правовые рамки таможенных процедур.

Keywords: European Union, European Customs Union, modernization of the customs legislation, Customs Code of the European Union, legal framework of customs procedures.

The customs union is one of the European Union's earliest achievements and remains a crucial asset in the global environment of the 21st century. A customs union means that members apply the same tariffs to goods imported into their territory from the rest of the world, and apply no tariffs internally among members. The EU customs union is highly sophisticated, so it already applies a wide set of common rules to imports and exports, and has completely removed all controls between its members. The EU customs union acts like the skin of the body. It surrounds the EU's internal market, allowing goods to move freely internally by

controlling their external import and export. In fact, the internal market, where businesses can sell their goods and invest in any Member State, would be unthinkable without the EU customs union. The EU customs union is managed on the ground by 28 national customs services of Member States acting as if they were one. Customs officers supervise goods traffic in the EU, both at external borders, which means ports, airports and land border crossings, and within the EU territory. By so doing, they protect consumers from dangerous goods and health hazards, and animals and the environment against plant and animal diseases. They prevent accidents and provide a first line of defence against risks in the supply chain, including the fight against organised crime and terrorism. Imported goods sold in Europe, from toys to food and medicines, are safer thanks to the vigilance of customs. Customs also keep an eye on sensitive exports such as cultural goods, so that European treasures are not smuggled out. Furthermore, as part of the EU's responsibility towards the rest of the world, they also prevent illegal exports of waste. Indeed, protecting the environment features among the many tasks performed by customs. This includes controlling trade in rare species of animals as well as exotic timber from endangered forests. It also involves checking that animals are properly contained and looked after

during transport. Customs are mainly involved with commercial traffic, but they also check passengers for illegal or dangerous goods like drugs or guns, and for goods that, for example, pose a risk by carrying animal diseases. Customs do not routinely control the movement of people or check their passports, which is the role of border guards or the police. For businesses involved in international trade and transport, the EU customs union means common and streamlined procedures across the union. Regardless of where in the EU the goods are declared, the same rules apply, and once the goods have cleared customs, they can circulate freely or be sold anywhere within the EU customs territory. Although no longer the most important task, import duties collected by customs remain an important source of income for the EU. The EU is the world's largest trading block, so in global terms, the EU customs union is a heavyweight in international trade. Its negotiating position thus outweighs that of any single Member State acting on its own [3].

Responsibility for customs policy is at the level of the European Union: it is one of the few areas known as an exclusive competence of the EU. However, implementing the customs union relies on close partnerships with and between Member States. The European Commission proposes EU customs legislation and monitors its implementation. It also works to ensure that the customs union is fully equipped with modern, effective and interconnected customs administrations to face both current and future challenges. Behind the scenes, the Commission helps to coordinate the activities of customs laboratories and the development and implementation of IT systems and training materials. Customs cooperate with relevant authorities to ensure the security and safety of citizens and the protection of the environment. Customs officers and authorities are a vital partner for the European Police Office, Europol, in battling organised crime. They also liaise with Eurojust, the European network of judicial authorities that underpins European cooperation on criminal justice cases, and the

European Anti-Fraud Office (OLAF). The European Customs Union and its functions are regulated under the Unified Customs Code [5]

For many years work has been on-going on modernising the European Union customs legislation with effectiveness, simplification and trade facilitation as important principles. On this basis, Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code (hereinafter UCC) was adopted on 9 October 2013 as a recast of Regulation (EC) No 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code) (MCC). The UCC entered into force on 30 October 2013 and repealed the MCC on the same date. It became applicable as from 1 May 2016. In addition, the Commission in line with the changes to the types of European Union legal acts introduced by the Treaty of Lisbon reported that the UCC concentrates mainly on policy direction and objectives without entering into overly technical details. For this reason, the UCC empowers the Commission to adopt delegated and implementing acts. Thus UCC-related Commission acts have entered into force since 1 May 2016 [2, p.20].

The UCC Delegated Act was adopted on 28 July 2015 as Commission Delegated Regulation No 2015/2446 which supplements certain non-essential elements of the UCC. Since its adoption, the UCC Delegated Act has been modified and corrected by the way of adoption of relevant Commission Delegated Regulations twice in order to include some transitional provisions, which will apply until the relevant IT systems are fully operational for modernization and unification purposes. The UCC Implementing Act was adopted on 24 November 2015 as Commission Implementing Regulation No 2015/2447. It has been modified once by a Commission Implementing Regulation amending notably Articles 62, 68, 163 and 329(8). The amendment enters into force on 14 June 2017.

The UCC Implementing Act intends to ensure the existence of uniform conditions for the implementation of the UCC and a harmonized application of procedures by all Member States. [4] The UCC Transitional Delegated Act was adopted on 17 December 2015 as Commission Delegated Regulation No 2016/341. The UCC Transitional Delegated Act establishes transitional rules for operators and customs authorities pending the upgrading or the development of the relevant IT systems to create a fully electronic customs environment. Annex 12 of the UCC Transitional Delegated Act has been corrected by a Commission Delegated Regulation which was published in the Official Journal of the European Union on 11 May 2016. Finally, the UCC Work Programme was adopted on 11 April 2016 as Commission Implementing Decision No 2016/578. The Work Programme relates to the development and deployment of the electronic systems provided for in the UCC and is closely linked to the UCC Transitional Delegated Act. [5] As an essential and unalienable component of UCC-package, Delegated Regulation No 952/2013 of the European Parliament and of the Council with regard to detailed rules of specifying some of the provisions of the Union Customs Code (hereafter Delegated Act) has not been objected to by the Council and the European Parliament [7].

When the UCC was drafted, negotiated and adopted, the Commission, Council and European Parliament as well as Member States and trade stakeholders recognised that on 1 May 2016, not all IT systems would be deployed. This is why Article 278 of the UCC allows the use of other means for the exchange and storage of information while the relevant IT systems are developed, upgraded and fully deployed. It is on the above basis that Regulation No 952/2013 lays down provisions for a transitional period during which the electronic systems for the exchange of information between customs authorities and the Commission and for the storage of such information as laid down in the Work

Programme are finalized. The text of this Regulation furthermore enables the use of existing systems or paper-forms with a view to implementing the UCC while work continues on the development, upgrading and deployment of the IT systems in question.

In addition, and in order to ensure predictability and legal certainty, this Regulation contains suspensions of the relevant provisions in the Delegated Act, e.g. to clarify that instead of the IT system, paper forms or existing national systems are used to treat applications. These transitional rules will apply from 1 May 2016 until the respective IT system has been upgraded or deployed; in line with the empowerment covered by Article 279 of the UCC. The last system will be deployed at the end of 2020 [6].

The UCC is part of the modernisation of customs and serves as the new framework Regulation on the rules and procedures for customs throughout the Union. The UCC and its related delegated and implementing acts (UCC-package), inter alia, streamline and simplify customs legislation and procedures and facilitate more efficient customs transactions in line with modern-day needs; complete the shift by customs authorities to a paperless and fully-electronic environment; and reinforce swifter customs procedures for compliant and trustworthy economic operators (so-called Authorised Economic Operators (AEO)) [3].

The UCC defines a legal framework for customs rules and procedures in the EU customs territory that is adapted to modern trade realities, such as the global integration of production and delivery systems, e-commerce and modern communication tools. Its goal is to facilitate the flow of goods transiting or moving in and out of the Union, so as to enhance the competitiveness of European businesses, while better protecting the financial and economic interests of the Union and the Member States and the safety and security of EU consumers. To meet these objectives, the UCC aims in particular to complete the progression of customs to a paperless,

integrated and fully electronic environment. The UCC establishes common rules and data requirements for customs pre-arrival and pre-departure declarations, notifications, applications and decisions. This involves the upgrade or creation of seventeen electronic systems.

While the legislative provisions of the UCC are now in force, the seventeen electronic systems are being implemented on a gradual basis and therefore the UCC also provides for a transitional period, up to the end of 2020, during which existing paper-based or electronic systems can continue to be used for those customs matters for which the new electronic systems are not yet available. A transitional period also applies to authorisations (for example for treatment as Authorised Economic Operators or to use customs "special procedures") issued under the previous customs framework legislation, the Community Customs Code, which can continue to apply until April 2019 at the latest [8].

A large number of changes relate to the UCC's structure. The wording of the Regulation and its systematic arrangement appear more precise, structured and coherent than before. This can be seen, in particular, from the use of the bracketing technique, the re-grouping of the provisions on customs debt and the inclusion of the

powers to adopt delegated and implementing acts. These are the most obvious differences between the MCC and the UCC. At a substantive level, the new concept of the UCC is largely seen in the reform of the law on customs debt and the simplification of the customs procedures. In places, the legislator also displays a clear tendency not only to harmonise European customs law but also to tighten it. Examples of this can be found in the provisions regulating the AEO, penalties and customs debtors. Furthermore, the UCC reacts to problems, tendencies and developments in case law and customs practice, which have repeatedly arisen in relation to the CC. The UCC shows that the legislator has learned from experience and attempts to find answers to problems that have hitherto not been satisfactorily resolved. Examples include the attempt to simplify the grounds for incurring a customs debt, the emphasis placed on the economic theory of customs and mitigation of the consequences of negligent conduct. Thereby, the UCC takes into account new conditions and legal challenges. Unsurprisingly, it reflects the previous codes but also makes its own mark. The starting point of the UCC is promising and raises hopes that the customs authorities and economic operators will adopt an improved, more efficient and unified approach in future [9].

List of the used literature:

1. See Commission Delegated Regulation (EU) No. 2016/522 of 17 December 2015 supplementing Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council
2. See European Customs Law Journal, Michael Lux, EU customs law – common issues import & export, 2014, p. 20
3. See Hans-Michael Wollfgang, Kerstin Harden World Customs Journal. "The new European customs law", 2014, p. 15
4. See Regulation (EU) No. 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code (recast), OJEU L 269 of 10.10.2013
5. See Wolters Kluwer, Dominik Lasok, The Trade and Customs Law of the European Union, 2015, p. 57
6. See http://ec.europa.eu/taxation_customs/
7. See <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/>
8. See http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources
9. See <https://www.lu.lv/materiali/biblioteka/es/pilnieteksti/ekonomika/>

**AVROPA İTTİFAQI GÖMRÜK MƏCƏLLƏSİ VƏ AVROPA GÖMRÜK
BİRLİYİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ GÖMRÜK-HÜQUQİ MÜNASİBƏTLƏRİN
GƏLƏCƏK İNKİŞAFI****XÜLASƏ**

Bu məqalə Avropa Gömrük Birliyinin yaradılmasının hüquqi əsasları və Aİ gömrük qanunvericiliyinin əlaqəli müasirləşdirilməsi prosesi barədə bəhs edir. Avropa İttifaqı çərçivəsində mövcud olan gömrük prosedurları və müvafiq rejimlər qəbul edilən qanunvericilik aktları da daxil olmaqla, qüvvədə olan müasir və vahid gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir və tənzimlənir. Avropa İttifaqında vahid gömrük ittifaqının yaradılması və fəaliyyət göstərməsi mallar, xidmət, şəxslər və kapitalın azad hərəkəti və dövrüyyəsini, əsas və fundamental hüquqi qayda kimi, təmin edir və malların Avropa İttifaqı və Üzv Dövlətlərin ərazisində hərəkəti ilə bağlı hər hansı gömrük rüsumları, yığımları və vergilərinin tətbiq olunmasının qarşısını alır və ümumilikdə qəddəğan edir. Gömrük qanunvericiliyini təşkil edən əsas gömrük qaydası, direktiv və digər normativ aktların qəbulu yolu ilə Avropa İttifaqının müvafiq institutları və səlahiyyətli gömrük orqanları Avropa İttifaqı və gömrük ittifaqının ərazisi çərçivəsində qüvvədə olan və malların hərəkəti və dövrüyyəsi (azad) ilə əlaqədar gömrük rejim və prosedurlarını müəyyən edir, dolayısı ilə də gömrük qanunvericiliyinin vahidliyi və müasirliyi prosesinin sürətləndirilməsinə müsbət təsir edir. Vahid Gömrük Məcəlləsi Gömrük İttifaqı çərçivəsində tətbiq olunan gömrük prosedurlarını və əlaqəli prosesləri təkmilləşdirmək üçün mövcud konsepsiyalar üzərində qurulur.

Ализаде Нихаль Рахиб гызы**ТАМОЖЕННЫЙ КОДЕКС ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ДАЛЬНЕЙШЕЕ РАЗВИТИЕ
ТАМОЖЕННО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЕВРОПЕЙСКОМ
ТАМОЖЕННОМ СОЮЗЕ****РЕЗЮМЕ**

Эта статья описывает и включает правовые основы основания Европейского Таможенного Союза и связанного с вышесказанным процессом модернизации таможенного законодательства ЕС. Таможенные процедуры и соответствующие режимы, применяемые Европейским Союзом, регулируются и определяются действующим таможенным законодательством, включая законодательные акты, составляющие современное и унифицированное таможенное законодательство. Создание и функционирование единого таможенного союза в рамках ЕС обеспечивает свободное движение товаров, услуг, людей и капитала, как один из фундаментальных правил, и запрещает наложение всяких таможенных пошлин и сборов, налогов, связанных с движением товаров на территории Европейского Союза и Стран Участников. Институты и компетентные таможенные органы Европейского Союза принятием определенных таможенных правил, директивов и других нормативных актов определяют основные таможенные режимы и процедуры, существующие в Европейском Союзе, этим влияя и ускоряя процесс унифицирования и модернизации таможенного законодательства. Унифицированный Таможенный Кодекс основывается на существующих концепциях по упорядочению таможенных процессов и процедур в рамках Таможенного Союза.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. S.Ə.Eyvazova**Tqədim edən: t.ü.e.d., prof. H.C. Əlibəyli****Tərcüməçi: F.Ağazadə****Daxil olma tarixi: 13.04.2018****Təkrar işlənmə tarixi: 03.05.2018****Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018**

Bayramli Mahira Mahir,
Master student, Baku State University,
Chair on International
Private Law and European Law
mahira-bayramly@hotmail.com

IMPACT OF THE UNCERTAINTY OF THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA ON ENERGY RESOURCES PRODUCTION

Açar sözlər: Xəzər dənizi, beynəlxalq-hüquqi status, hasilat, neft, mübahisəli yataqlar, enerji resursları, delimitasiya.

Ключевые слова: Каспийское море, международно-правовой статус, производство, нефть, спорные месторождения, энергетические ресурсы, делимитация.

Keywords: Caspian Sea, legal status, production, oil, controversial deposits, energy resources, delimitation.

Unresolved questions about the legal status of the Caspian Sea are another big challenge to further development of offshore oil and gas reserves of littoral states. Because of legal uncertainty, the states bordering on the Caspian have claimed sovereignty over subsoil resources, which has led to disputes over exploration in areas claimed by more than one state. In this Article, I will discuss different approaches of littoral states to the legal status of the Caspian Sea, as well as issues regarding controversial deposits and mainly focus on impact of legal uncertainty to the offshore production of energy resources.

With the dissolution of the Soviet Union, the Caspian Sea and its natural resources became a source of contention for Russia, Iran, Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan. The underlying issue is paradoxical in light of

its misleading simplicity – is the Caspian a sea or a lake? [7, p.5].

The Caspian Sea has some unique features that make its identity problematic. It is an inland sea that can only be accessed through Russia's Volga River and the canals connecting it to the Black Sea, the Baltic Sea and the Sea of Azov. It is supplied by freshwater sources and has no saltwater connection to the open seas of the world [9, p.34].

In international legal science, there are various approaches to solving the problem of the international legal status of the Caspian Sea. At the moment, there are three main points of view of the Caspian littoral states regarding the status of the Caspian Sea:

- determination of the international legal status of the Caspian Sea in accordance with the UN Convention on the Law of the Sea;
- determination of the status of the Caspian as a border lake;
- extension of the condominium regime to the surface waters and delineation of the sea bottom on the basis of the modified median line (pragmatic line) [8, p.29].

If the Caspian is a sea subject to UNCLOS, the collective exclusive economic zones of the littoral states encompass its entire surface and seabed. The UNCLOS rules for division of EEZs when these zones overlap, as they do in the Caspian, provide distinct advantages for

Azerbaijan, and a disadvantage for Iran. If the Caspian was divided according to UNCLOS, some of its largest oil and gas deposits would be situated in the Azerbaijani zone.

In fact, a series of bi-lateral treaties between the Soviet Union and Iran identified the Caspian Sea as a lake, the resources of which should be divided equally between them. If the Caspian Sea is in fact a large salty lake under the jurisdiction of its littoral states, or of Russia and Iran alone, then the United Nations and international law have no jurisdiction over its waters [2, p.22].

Iran argues that it is a mistake to think of the Caspian region as a *res nullius* – that is, “an object of law belonging to no state and thus open to unilateral appropriation or occupation by the first comer or taker”, rejecting the view that the dissolution of the U.S.S.R. created a legal vacuum as absurd [6, p.246]. Moreover, it has rejected the proposal of the other littoral states that the Caspian might be classified as a geographic sea and insists that it is an inland lake and that the international law of the sea is not applicable to it. Iran’s arguments may be summarized as follows. Because of its unique geographical characteristics, which distinguish the Caspian from similar bodies of water, the international law of the sea is not applicable to it. Instead, until the five littoral states jointly devise a new legal regime for the sea, the Soviet-Iranian Treaties of 1921 and 1940 must govern. The silence of these Treaties on mining rights must be seen in the light of the inadequacy of offshore mining technology at the time. The intent of the parties, however, to own and use the Caspian on a shared basis can readily be seen from the repeated references in the Treaties to the Caspian as a “Soviet-Iranian sea.”

The Russian view on the legal status of the Caspian Sea has been quite malleable since the break-down of the Soviet Union. While the newly independent states, driven by fear of their former ‘colonizer’, rushed to seek new alliances in order to consolidate their sovereignty and to

boost their economies, Russia did not need Caspian oil so much due to the availability of hydrocarbon resources elsewhere [5, p.186].

The Russian position on the mining regime in the Caspian Sea reflects the constant tension between the Foreign Ministry, on the one hand, and the Ministry of Fuel and Power, allied with powerful oil companies such as Lukoil, on the other [3, p.110].

The Russian early position can be summarized as follows. The Caspian Sea was a land-locked body of water and thus the norms of the international law of the sea, including the territorial sea, the exclusive economic zone, and the continental shelf, were not applicable to it. The legal regime of the Caspian was still governed by the Soviet-Iranian Treaties of 1921 and 1940, which provided for joint utilization. All the coastal states were bound by these agreements, not only because as successor states they had inherited the treaty obligations of the former unitary state, but also because all five of them had signed the “Alma Ata Declaration” to the same effect in 1991. By virtue of the emergence of three new littoral states, the Caspian legal regime must be updated. In the meantime, however, any utilization of the Caspian’s water and subsoil resources that affected the other parties’ interests must be subject to agreement by all the coastal states.

Azerbaijan believes that the Caspian Sea should be considered an international frontier lake without a link to the ocean, surrounded by the territory of five states. As such, it should be divided from a median line, according to the common international practice applicable to international frontier lakes, such as the Great Lakes, Lake Chad, Lake Geneva and some others [8, p.210]. At the same time, Azerbaijan does not object to delimiting the Caspian Sea according to international maritime principles, in particular Article 15 of UNCLOS, which regulates delimitation of the territorial seas of states with opposite or adjacent coasts. Azerbaijan’s flexibility is explained by the fact

that it will still get the same area under its jurisdiction as it would if the Caspian Sea were divided according to the international practice applicable to the division of international frontier lakes.

According to Kazakhstan, Soviet-Iranian agreements of 1921 and 1940 do not offer any solution to the most serious problem of the Caspian Sea that is the extraction of mineral resources in the Caspian Sea. Regarding the position of Kazakhstan in the Caspian Sea division, the country supports the division into national sectors, including coastal and fishing zones, on the basis of the midline principle. Accordingly, Kazakhstan supports the establishment there of internal and territorial waters and an exclusive economic zone. Based on the example of the division of the internal seas, the coastal regions once again underline the argument that the littoral areas are in state sovereignty. Kazakhstan and Azerbaijan have the same approach to the issue, and both countries have a common view that even the Caspian Sea is a sea connected to ocean by Volga-Don water canal.

In October 1993, Turkmenistan became the first Caspian coastal state to pass a law declaring its jurisdiction over a 12-mile territorial sea and a "maritime economic zone." Turkmenistan has also reached a basic understanding with Azerbaijan and a purported agreement with Kazakhstan on sectoral division of the sea. Although Kazakhstan, Turkmenistan, and Azerbaijan now agree on the principle of equidistant-line division of the Caspian, they differ among themselves as to how the line should be drawn. As of December 31, 1999, no definite agreement on this point had been reached [5, p. 185].

It also worth noting that, Azerbaijan is involved in two disputes: with Turkmenistan over the Serdar / Kapaz field and with Iran over the Alov / Alborz field. Turkmenistan has even claimed parts of the ACG field developed by AIOC, however as these claims are totally unsubstantiated these fields should not be considered as disputed. In any event, Azeri and

Chirag are exploited within the framework of "the contract of century" and all other states recognize them as Azerbaijani oil fields. The status of the disputed Kapaz and Alov fields is not clear and here is currently no production activity in these fields [4, p. 256]. However, Azerbaijan has granted SOCAR, LukOIL and Rosneft permission to exploitation of Kapaz via a PSA and Turkmenistan has done likewise with Mobil. For the exploitation of the Alov field, Azerbaijan has established a PSA with an international consortium led by BP and Iran has entered into a PSA with Shell and Lasmo. The reserves in the Kapaz oil field are estimated at between 50 and 100 million tons. This can be considered as medium-sized oil field. Alov is a medium size gas and oil field with gas reserves (together with the nearby (Araz and Sharg fields) estimated at 400 billion cubic meters and oil reserves of about 300 million tons. Such problems will not be resolved until the conclusion of a convention on the legal status of the Caspian Sea between all the five states along its shores [4, p.259].

Because the littoral states already have agreed on sectoral division, the big question remaining is where the lines will actually be drawn. It appears that Azerbaijan and Iran have the positions that are the furthest from resolution, and they must come to some kind of an understanding if negotiations are to proceed. After a decade of stalled negotiations, the Caspian negotiators must realize that a change is necessary for the dispute to be resolved. The parties must consent to allow a third-party mediator or conciliator who is not personally invested in the dispute to intervene because that neutral party should be able to push the parties toward a resolution. If the parties refuse to allow a third party assist with the dispute resolution procedures, it is unlikely that the Caspian dispute will be resolved without violence, and consequently, the Caspian's resources will remain untapped for years to come.

List of the used literature:

1. Məmmədov R. F., "Xəzər dənizinin beynəlxalq hüquqi statusu: dünən, bu gün, sabah", Azərneşr, 2006, 406 s.
2. Федоров Ю.Е. "Правовой статус Каспийского моря", Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД РФ 1996, 37 с.;
3. Kosarev A.N., Yablonskaya E.A. "The Caspian Sea", SPB Academic Publishing, 1994, 259 p.
4. Mehdiyeva Nazrin, "Power Games in Caucasus", I.B.Tauris & Co Ltd, 2011, 310 p.
5. Mehdiyov Kamyar, "Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea", The American Journal of International Law, 2000, p.179-189
6. Mirfendereski G., "A Diplomatic History of the Caspian Sea", Palgrave Macmillan US, 2001, 261 p.
7. Nugman Gulnar, "Legal Status of the Caspian Sea", Turkish International Cooperation Agency (TICA), 1998, 13 p.
8. Pawletta Barbara Janusz, "The Legal Status of the Caspian Sea: current challenges and prospects for future development", Springer, 2014, 176 p.;
9. Shams-Ud-Din, "Geopolitics and Energy Resources in Central Asia and Caspian Sea Region, Lancer's Books, 2000, 280 p.

Bayramlı Mahirə Mahir qızı

**XƏZƏR DƏNİZİNİN HÜQUQİ STATUSUNUN QEYRİ-MÜƏYYƏNLİYİNİN ENERJİ
RESURLARININ HASİLATINA TƏSİRİ**

XÜLASƏ

Məqalədə qeyd edilir ki, Xəzər dənizində yataqların gələcək inkişafına maneə olan əsas səbəblərdən biri onun qeyri-müəyyən hüquqi statusu və delimitasiyasıdır. Xəzər dənizinin statusu ilə bağlı problem Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Xəzər dənizinin sahilı dörd müstəqil yeni dövlət - Rusiya, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan tərəfindən bölüşdürüldükdən sonra yarandı. Mübahisəli yataqlar və enerji resurslarının hasilatı ilə bağlı digər məsələlər Xəzər dənizinin beş sahilı dövlətləri (İran da daxil olmaqla) arasında hüquqi statusa dair konvensiyanın qəbul olunmasına qədər həll olunmayacaqdır.

Байрамлы Махира Махир гызы

**ВЛИЯНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО
МОРЯ НА ПРОИЗВОДСТВО ЭНЕРГОРЕСУРСОВ**

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что одной из основных причин препятствий для дальнейшего развития морских месторождений является неопределенный правовой статус Каспийского моря и его делимитация. Проблема со статусом Каспийского моря возникла после распада Советского Союза, когда берег Каспийского моря разделили четыре независимых новых государства – Россия, Азербайджан, Казахстан и Туркменистан. Спорные месторождения и другие вопросы, касающиеся производства энергоресурсов, не будут решены до заключения конвенции о правовом статусе Каспийского моря между всеми пятью государствами вдоль его берегов.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. S.Ə.Eyvazova

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C.Əlibəyli

Tərcüməçi: F.Ağazadə

Daxil olma tarixi: 07.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 27.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

Rahimli Ulviyya Hafiz,
*Master student, Baku State University,
Chair on International
Private Law and European Law
ulviyyerehimli95@mail.ru*

LIMITATION OF LIABILITY FOR DAMAGES CAUSED BY SEA TRANSPORTATION OF HAZARDOUS AND NOXIOUS MATERIALS: INTERNATIONAL STANDARDS AND THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Açar sözlər: zərər, məsuliyyətin məhdudlaşdırılması, məsuliyyətin məhdudlaşdırılması hüququnun itirilməsi, ümumi məsuliyyət.

Ключевые слова: ущерб, ограничение ответственности, потеря ограничения права, общая ответственность.

Keywords: damage, limitation of liability, loss of limitation right, common liability.

Unlike most individuals in business, shipowners and some others connected with shipping can rely on a very favourable concession granted to them by a number of statutes; this privilege is limitation of liability. The notion of limitation of liability in maritime law is of uncertain origin, although it may possibly be linked to the Roman Law notion of *noxae deditio* in terms of which an owner could discharge liability for damage to another individual by giving up the offending instrument [6, p. 56-57].

The main law relating to limitation of liability in international level in maritime law is the Convention on Limitation of Liability for Maritime Claims 1976, which is incorporated as Part I of Schedule 4 of the Merchant Shipping

Act 1979. This provides for the limitation of liability of the owner, charterer, manager or operator of a seagoing ship in a number of cases, the most noteworthy of which is the case of 'claims in respect of loss of life or personal injury or loss of or damage to property (including damage to harbour works, basins and waterways and aids to navigation), occurring on board or in direct connection with the operation of the ship or with salvage operations, and consequential loss resulting therefrom' [5, p. 1].

It is the argument in this article that limitation of liability is an unjustly discriminatory attempt to subsidize the shipping industry at the expense of other interests. The arguments purporting to justify limitation of liability will be dealt with *seriatim*.

Limitation of liability has been justified on protectionist and historical grounds [8, p.415-416]. It has been said that:

The aim was to strengthen the international competitiveness of national merchant fleets. Since shipping was a risky enterprise and a shipowner lacked effective means of communication with his vessel, potential entrepreneurs might easily be dissuaded from entering ship-

ping. Consequently efforts were made by means of global limitation of liability to attract people to invest in the branch and so build up a competitive mercantile marine. A limitation statute can also produce grotesque results, as in the case of the Torrey Canyon where the limitation ceiling was US\$50 as salved value, i.e. the value of one lifeboat, is Moreover, the widespread use of insurance and particularly third party insurance considerably reduces any possible risk [11, p.99].

Another argument for the retention of limitation of liability is that it would be very difficult to obtain any insurance coverage in respect of claims which are not protected by limitation of liability. Indeed, it has been said that the insurance industry relies on the principle of limitation of liability. This argument is particularly used with reference to cases where CLC (1969) applies, i.e. where statute has imposed compulsory insurance. The argument that insurance can be divorced from limitation of liability has been addressed by Professor Wetterstein (1990), who states that: The role played by insurance costs in competition . . . seems to have been exaggerated in international discussion. The introduction of unlimited liability would mean only a marginal - if even that - increase in costs. I cannot accept insurance costs as a key argument for limitation of maritime liability. Such arguments are not normally acceptable in other fields and, furthermore, there exist other means to give favourable treatment to national merchant fleets and to improve their international competitiveness. This should not be at the expense of the injured party/ies [11, p. 98].

It would appear that no insurer would be willing to give unlimited coverage for oil pollution liabilities, Indeed, Protection and Indemnity (P&I) Clubs specifically insert a ceiling in relation to oil pollution liabilities towards third parties; in this respect, pollution liability insurance can well be said to be an exception. However, even if limitation of liability for oil pollution were to be lifted, that would not mean that compulsory insurance would be affected. A solution which, to a certain extent, may be acceptable would involve the imposition of strict and unlimited liability accompanied by compulsory

insurance up to a specific amount. Unlimited liability for oil pollution damage is not unknown.

Furthermore, it has been said that limitation of liability is not exclusive to shipowners, and hence shipowners are as much justified to benefit from it as anyone else. It is a concept which is widespread in the law relating to the transportation of goods, and indeed, limitation of liability is available in respect of transport by air and rail as well as transport by sea [10, p.165]. However, the fact that limitation of liability also exists in the non-maritime context can in no case rule out the argument that it is an institution which is legally unjustifiable, discriminatory and, in effect, in certain instances, provides for deprivation of property or the enjoyment thereof without due compensation [1, p. 102].

Another attempted justification for limitation of liability is based on the 'deep pocket' argument to the effect that 'the shipowner is peculiarly exposed in that he owns or controls a highly visible and valuable asset, which is notoriously easy to arrest [2, p.50].

Another argument is that 'the international shipowner is by definition dealing with many different countries and by reason of the trading movement of the ships he may well find himself subject to the jurisdiction of almost any maritime nation'. Hence, the argument goes, it is desirable to have an international standard of liability [8, p. 420].

According to the Azerbaijan legislation, The Merchant Shipping Code of The Republic of Azerbaijan regulates the relationships about liability of the carrier and also shipowner, limitation of liability, loss of the limitation right, common liability of the one or more shipowners and other issues related to the liability. Generally, Chapter XXI of this Code named "Limitation of liability on marine claims" and regulates the limitation issues detailed.

Loss of right of limitation

The likelihood of a litigant holding on to his or her right to limit liability depends on how easy or difficult it is for such right to be lost. As will be discussed below, whereas the likelihood of losing such right appears to have been strengthened by recent International Conventions, American legis-

lation has effectively almost demolished the whole structure of the shipowners' privileged status in relation to oil pollution. In relation to the loss of the right to limit liability, the 1976 Convention on Limitation of Liability for Maritime Claims in Article 4 provides: A person shall not be entitled to limit his liability if it is proved that the loss resulted from his personal act or omission, committed with the intent to cause such loss, or recklessly and with knowledge that such loss would probably result [7, p.40].

The wording in this provision is distinguishable in a significant way from the wording in Section 503 of the Merchant Shipping Act 189457 which provided for limitation of liability where the loss had not been caused by the actual fault or privity of the owners. Like the 1894 statute, CLC (1969) refers to actual fault or privity of the owner: If the incident occurred as a result of the actual fault or privity of the owner, he shall not be entitled to avail himself of the limitation provided in paragraph 1 of this Article.

CLC Protocol 1992 adopts the 1976 Limitation Convention approach and provides for the replacement of Article IV of the 1969 text *inter alia* by the following provision:

2. The owner shall not be entitled to limit his liability under this Convention if it is proved that the pollution damage resulted from his personal act or omission, committed with the intent to cause such damage, or recklessly and with knowledge that such damage would probably result.

Any discussion on the loss of the right to limit liability requires an analysis of the phrase 'actual fault or privity'. Buckley, L.J. stated the legal position relating to the term 'actual fault or privity' in the following words: the words 'actual fault or privity' in my judgment infer something personal to the owner, something blameworthy in him as distinguished from constructive fault or privity such as the fault or privity of his servants or agents. But the words 'actual fault' are not confined to affirmative or positive acts by way of default. If the owner be guilty of an act or omission to do something which he ought to have done, he is no less guilty of an 'actual fault' than if the act had been one of commission. To avail himself of the

statutory defence, he must shew that he himself is not blameworthy or been privy to something. It is not necessary to shew knowledge. If he has means of knowledge which he ought to have used and does not avail himself of then, this omission so to do may be a fault, and, if so, it is an actual fault and he cannot claim the protection of the section...[9, p.24-25].

If we talk about the limitation of liability, we have to touch also nuclear energy sphere. At first look, liability regime created for the damage caused from nuclear pollution is very strict. So the operator of the nuclear ship is liable for any pollution and may not avoid from liability. But, in the nuclear sphere "compulsory insurance" system helps to the operator for limitation of its liability [4, p. 85].

So, there are 3 systems for limitation of nuclear ships' operators:

1. The liability covered by the insurance involves the payment of excessive amounts by the state;
2. Insurance of the operator responsible for the state by means of public funds, if the financial liability threshold is higher than the financial security;
3. Determining the operator's uncertain liability limit [3, p. 204].

In our legislation, according to the Merchant Shipping Code of the Republic of Azerbaijan, both of carrier and shipowner may limit their liability according to the law. But in some exceptional cases they lose this right. So, according to the Article 134 of this Code: If it will be proved that loss or damage of the cargo, taken for transportation, or delay of its delivery took place because of premeditated action or inactivity o

f a carrier or his carelessness, then the carrier cannot use liability restriction, stipulated by the Article 132 of this Code. If it will be proved that loss or damage of the cargo, taken for transportation, or delay of its delivery took place because of premeditated action or inactivity of a carrier's employee or agent, or their carelessness, then the carrier's employee or agent cannot use liability restrictions, stipulated by the Article 131 of this Code. This rule is same in the shipowners' liability issues.

List of the used literature:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Bakı: Qanun, 2013, 306 p
2. Huseynov L.H. "Beynəlxalq hüquq". Bakı: "Qanun", 2012, 367 p.
3. Sadıqov Ə.İ. "Beynəlxalq enerji hüququ" Bakı: "Adventa qrupu" çap. Textbook. Bakı: "Adventa Group" publishing house, 2013,312 p.
4. Константинов А.И. Ядерная энергетика и провавая охрана природы в России, Международный социально-экономический Союз. 2001, 214 с.
5. Convention on Limitation of Liability for Maritime Claims, 1976, Article 2, paragraph 1
6. Donovan J.J., 'The origins and development of limitation of shipowners' liability', // Tulane Law Review, No 4, June 1979, 1000 p.
7. P. Griggs and R. Williams, Limitation of Liability for Maritime Claims, Second Edition, London: Lloyd's of London Press, 1985, p 40.
8. Roberts K.E., 'For retention of limitation of liability for shipowners', American Bar Association Section of Insurance, Negligence and Compensation Law 1967 Proceedings 1968, p. 415-423;
9. Rodriguez A.J. and Jaffe P.A.C. 'The Oil Pollution Act of 1990' // Tulane Maritime Law Journal, Vol 15, No 1, 1990, pp 24-25.
10. Seward R.C., 'The insurance viewpoint', in The Limitation of Shipowners' Liability: The New Law, Institute of Maritime Law, University of Southampton. London: Sweet and Maxwell, 1986, pp 165-166.
11. Wetterstein P., 'Damage from international disasters in the light of Tort and Insurance Law' General Reports, Aida 8th World Congress, Copenhagen, Denmark, p 99;

Rəhimli Ülviiyə Hafiz qızı

**DƏNİZLƏ TƏHLÜKƏLİ VƏ ZƏHƏRLİ MADDƏLƏRİN DAŞINMASI İLƏ BAĞLI YARANAN
MƏSULİYYƏTİN MƏHDUDLAŞDIRILMASI: BEYNƏLXALQ STANDARTLAR VƏ AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASI QANUNVERİCİLİYİ**

XÜLASƏ

Dəniz hüququnda məsuliyyətin məhdudlaşdırılmasının əlverişli bir institut olduğunu sübut etmək üçün bir sıra səbəblər vardır. Dəniz hüququnun əsas xüsusiyyətlərindən biri, gəmi sahibləri və yük daşımaları ilə əlaqəli bəzi digər şəxslər üçün məsuliyyətin məhdudlaşdırılmasının mümkünlüyüdür. Bu məqalə, məsuliyyətin məhdudlaşdırılması haqqında qanunvericilik müddəaları ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikası Ticarət və Gəmiçilik Məcəlləsinə uyğun olaraq, gəmi sahiblərinin imtiyazlı statusuna və əleyhinə arqumentləri, Azərbaycanda dəniz hüququ sahəsində məsuliyyətin məhdudlaşdırılması məsələlərini araşdırır.

Рагимли Ульвия Хафиз гызы

**ОГРАНИЧЕНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УЩЕРБ, ПРИЧИНЕННЫЙ МОРСКОЙ ПЕРЕВОЗКОЙ
ОПАСНЫХ И ВРЕДНЫХ МАТЕРИАЛОВ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

РЕЗЮМЕ

Можно с уверенностью сказать, что есть ряд причин, чтобы оправдать аргумент о том, что ограничение ответственности должно быть отнесено к истории судоходства. Одной из характеристик морского права является наличие ограничения ответственности судовладельцев и некоторых других лиц, связанных с судоходством. В этой статье, помимо обсуждения закона об ограничении ответственности, рассматриваются аргументы за и против привилегированного статуса судовладельцев, вопросы ограничения в Азербайджане в соответствии с Торговым и судоходным кодексом Азербайджанской Республики.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Ə.İ.Sadıqov

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C. Əlibəyli

Tərcüməçi: F.Ağazadə

Daxil olma tarixi: 06.04.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 27.04.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.06.2018

"QANUN" JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü il tarixli (protokol № 07-R) qərarı ilə Hüquq elmləri üzrə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

1. Məqalələr redaksiyaya üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) təqdim edilə bilər. Bir dildə təqdim edilmiş məqalənin sonunda digər iki dildə xülasə verilməlidir. Məsələn, əgər məqalə Azərbaycan dilində yazılmışsa, bu zaman sonda rus və ingilis dillərində xülasə verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.

2. Məqalələrin mətnləri Times New Roman – 12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalda çap olunmalıdır.

3. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəlliflərin telefonları, elektron poçt ünvan (lar)ı göstərilməlidir.

4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə verilməlidir.

5. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməli və kodlaşdırılmalıdır. İstifadə zamanı əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, daha sonra rus, sonda isə digər xarici dillərdə olan ədəbiyyatlar göstərilməli və kodlaşdırılmalıdır. Mətnə istinadlar ədəbiyyat siyahısında göstərilən ardıcılıqla işarə olunmalıdır. Məsələn, [1] və ya [1, s. 125]. Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verildikən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatın "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölümünün 10.2-10.4.6. tələbləri əsas götürülməlidir.

7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

8. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.

9. Məqaləyə, onun dərc edilməsinin mümkünlüyü haqqında ekspert rəyi və elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış (elmi müəssisələrdə işləməyən hüquqşünaslara ekspert rəyi kifayətdir) əlavə edilir.

10. Hər bir məqalə müəllifi məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar redaksiyanın hazırladığı müəllif anketini doldurmalı və onu imzalayaraq, məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla, əvvəllər hər hansı bir dildə nəşr edilmədiyini təsdiq etməlidir.

11. Jurnalda "əvvəli ötən sayımızda", "ardı növbəti nömrədə" adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.

12. Jurnalın nömrələrində müəllifin və ya müəlliflərin yalnız bir məqaləsi dərc edilə bilər.

13. Plagiat məqalələrin nəşri qadağandır. Belə bir fakt aşkar edildikdə redaksiya müəllif(lər)ə qarşı sanksiya tətbiq etməkdə (bir neçə nömrədə çap edilməmək, il ərzində çap edilməmək və s.

ТРЕБОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ В НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ “ГАНУН”

Указом Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при президенте Азербайджанской Республики от 16 мая 2014 года (протокол № 07-R) выключено в “Список рекомендуемых периодических научных изданий основных результатов диссертаций по юриспруденции в Азербайджанской Республике”.

1. Статьи представляются в редакцию на трех языках (азербайджанском, английском и русском). В конце статьи, представленной на одном из языков, должны быть резюме на двух остальных языках. Например, если статья дана на азербайджанском языке, то резюме должны быть на английском и русском языках. Резюме статей, которые даны на разных языках, должны быть идентичными и соответствовать содержанию статьи. В резюме должны вкратце отражаться результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр. выдвинутых автором (авторами) статьи. Резюме должны быть строго отредактированы с научной и грамматической точек зрения. В каждом резюме должно быть указано полное название статьи, имя автора (авторов);
2. Тексты статей должны быть набраны шрифтом Тимес Нью Роман, размер шрифта – 12 (например, на азербайджанском и английском языках латиницей, на русском – кириллицей) и интервал – 1. Статьи предоставляются в электронном и печатном (1 экземпляр) виде;
3. В статье должны быть указаны фамилия, имя и отчество автора (авторов), их научное звание, название и адрес организации, в которой он(и) работает(ют), телефоны, адрес электронной почты;
4. В конце научной статьи должны быть ясно изложены результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр., в соответствии с данной отраслью науки и характером статьи;
5. Должны быть указаны ссылки на научные источники по предмету статьи. Библиографический список приводится после текста статьи в алфавитном порядке и закодированной форме. При использовании сперва дается и кодируется литература на азербайджанском, потом на турецком, далее на русском и, наконец, на английском языках. Ссылки в тексте статьи должны соответствовать библиографическому списку. Например, [1] или [1, стр. 125]. Если в тексте на одну и ту же литературу имеется ссылка в другом месте, то настоящая литература должна быть указана под прежним номером;
6. Информация о каждой ссылке, данной в библиографическом списке, должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно быть дано в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.) книг. Должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов при ссылке на научные статьи, материалы и тезисы симпозиумов, конференций и других престижных научных мероприятий. При библиографическом описании должны быть взяты за основу требования 10.2-10.4.6. раздела «Использованная литература» Правил составления диссертаций Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики;
7. В данном списке литературы после статьи должно быть дано предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 10-15 лет;
8. Статья должна содержать ключевые слова, УДК-индексы или коды типа РАСС. Ключевые слова должны быть даны на трех языках (на тех языках, на которых написаны статья и резюме);
9. К статье прилагается экспертное заключение о возможности опубликования и выписка из протокола Учёного Совета научного учреждения (юристам, не работающим в научных учреждениях, достаточно экспертного заключения);
10. Каждый автор статьи должен заполнить и подписать авторскую анкету, выработанную редакцией, подтвердив этим неопубликование данной статьи раньше на каком-нибудь языке, исключая опубликованный тезисный вариант;
11. В журнале не разрешается опубликование серийных статей под заглавием «Начало в предыдущем номере», «Продолжение в следующем номере»;
12. В выпусках журнала возможно опубликование только одной статьи автора (авторов);
13. Запрещается опубликование плагиатных статей. При выявлении такого факта редакция вправе применять санкции (неопубликование в нескольких номерах в течение года и т.д.) против автора (авторов).

REQUIREMENTS OF REPRESENTATION OF SCIENTIFIC ARTICLES TO SCIENTIFICAL – LEGAL MAGAZINE "GANUN" (THE LAW)

(On the decision of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan,
dated May 16, 2014 (Protocol № 07-R) included into "The list of scientific periodicals recommended
for publication of main results of theses" on legal sciences).

1. The articles are presented to the editorial staff in three languages (Azerbaijani, English and Russian). After the article was presented in one of the languages it should be attached also summary (abstraction) in two other languages. For example, if the article is in the Azerbaijani language the summary should be in English and Russian languages. The summaries of article presented in different languages should be identical and correspond to the contents of the article. The summary should in detail be reflected the results of scientific researches, scientific novelty, practical importance, etc. suggested by the author (authors) of article. Summaries should be strictly edited from the scientific and grammatical point of views.

Each summary should include full name of the article, name of the author (authors).

2. Texts of articles should be typed in font Tires Kely Kotap, font size - 12 (for example, the Azerbaijani language in the Latin, the Russian in Cyrillics, the English in English letters) and with an interval - 1. The articles are presented in electronic and print (1 copy) version.

3. The article should include the surname, name and patronymic of the author (authors), their scientific degree; the name and address of the organisation they work, phone numbers and e-mail address.

4. In the end of the scientific article there should clearly stated results of scientific researches, scientific novelty, practical importance and so forth in accordance with the mentioned branch of science and the character of article.

5. The article should include references to scientific sources on subject of the article. The bibliographic list is given after the text of article in alphabetic order and in the coded form. First is given and coded the literature in Azerbaijani, then in Turkish, further in Russian and at last in English languages. References in the text should correspond to the bibliographic list. For example, [1] or [1, p. 125]. If the text includes on the same page the same literature with a reference in other page, then, the literature should be pointed under the former number.

6. The information on each reference given in the bibliographic list should be full and exact. The bibliographic view of the referred source should be given in dependence on its kind of books (the monography, the textbook, the scientific article, etc.). It should be specified the names of articles, lectures and theses with the reference to scientific articles, materials and theses of symposiums, conferences and other prestigious scientific actions. The bibliographic view should base on the requirement 10.2-10.4.6 of the "Used literature" section of the Rules of working up dissertations of the Higher Attestation Commission under the President the Azerbaijan Republic.

7. In the mentioned list of the literature after the article, the preference should be given to scientific articles, the monographies and other reliable sources of the latest 10-15 years.

8. The article should contain keywords, the IUT indexes or PASZ type of code. Keywords should be given in three languages (in those languages on which the article and the summary were written).

9. The article is attached by expert review on possibility of publication and extract from the protocol of Academic Council of the scientific institution (the lawyers, not working in the scientific establishments need only expert review).

10. Each author of article should fill and sign the author's questionnaire developed by the editorial board, having confirmed non-publication of the given article earlier in any language, excepting the published thesis variant.

11. In magazine, the publication of serial articles under the title "the beginning is in the previous issue", "to be continued" is not allowed.

12. In the issues of magazine it is allowed publication of only one article of the author (authors).

13. Publication of plagiarist articles is forbidden. In such cases, the editorial board has the right to apply sanction (non-publication in several issues in a year, etc.) against the author (authors).